

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

XXI.

NEMES
ARTNER MÁRIA TERÉZIA
(1772—1829)
és írói köre.

IRTA:

PAUSZ GABRIELLA

BUDAPEST

PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS

(ZEIDLER TESTVÉREK.)

1917.

ÁRA 6 KORONA.

SCHWELLER ÉS GÜSCHL TESTVÉREK
KÖNYVNYOMBÁJA
NAGYBECSKEREK.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.
XXI.

**NEMES
ARTNER MÁRIA TERÉZIA**

(1772—1829) és írói köre.

IRTA:
PAUSZ GABRIELLA

BUDAPEST
PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(ZEIDLER TESTVÉREK.)
1917.

166486

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Tartalom.

	Oldal
Előszó	3
Bevezetés	5
Artner Mária Terézia ifjúsága	7
Freiburgban.	35
A Zay-családnál (1821-ig)	50
a) Zayék. Artner Teréz eposza.	50
b) Pichler Karolina barátsága.	61
A zágrábi évek.	92
Könyvészet	115
Függelék.	123
Név- és tárgymutató	140
Sajtóhibák	144

MAGYAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Előszó.

Jelen értekezésem tárgya Artner Mária Terézia hazai német költőnők élete és munkássága. Élete azonban két költő barátnője életével olvad össze és így ezekre is ki kellett térnem. Till Mariannal már gyermekkorában találkozott; Zay Mária báróné, a másik barátnő, csak későbbben, de annál nagyobb befolyással volt Teréz életére. Életfonalukat a sors egymásba fonta, barátságuknak csak Artner halála vetett véget, kit Zay Mária tizenhárom évvel élt túl.

Mindhárman írónők voltak, Teréz volt közöttük a viszonylag legeredetibb, legegényebb, a legerősebb tehetség. De nemcsak életük, hanem írói tevékenységük is érinti egymást; így ki kellett terjeszkednem Till Marianne és Zay Mária irodalmi munkásságára is.

Ezt a nagy anyagot nem tudtam volna összegyűjteni, ha munkám megírásánál nem tapasztaltam volna annyi jóakaratot és szíves támogatást. Elsősorban hálás köszönetemet akarom kifejezni Dr. Dománovszky Sándor, Dr. Szegedy Rezső egyetemi tanár uraknak és Dr. Weber Arthur tanár úrnak, akik egyenlő és szíves érdeklődéssel kísérték munkám haladását és mindég a legnagyobb készséggel láttak el tanáccsal. Hálásan emlékszem vissza

arra az időre, amikor, hozzáfogva munkámhoz, Bécsben kezdtem összegyűjteni az anyagot és Dr. Szekfü Gyula és Dr. Stockinger Gyula részéről szíves támogatásban részesültem. Ugyanitt emlitem Dr. Blümml Emil Károly magántudóst, ki Artner Teréz, Zay grófné és Neumann Marianne levelezésének kiadását tervezte, amiben a háború akadályozta meg. Hogy a levélanyagot ilyen bőven tudom közölni, ezt csak neki köszönhetem, mert önzetlenségében betekintést engedett másolataiba. Reif Pál budai evang. lelkész volt szíves kieszközölni számomra Zay Erzsébet grófné levelezését, amelyet a grófi család szívesen rendelkezésemre bocsátott. Mindezt a leghálásabb köszönetemet fejezem ki. Nem hagyhatom szó nélkül azt a szívességet, melyet Dr. Tarczai Erzsébet zágrábi tanárnő irányomban tanusított. Teljesen hozzáférhetetlenek lettek volna számomra a horvát nyelvű munkák Artnerről, ha Dr. Tarczai Erzsébet nem nyújtott volna segítőkezet azáltal, hogy azokat számomra összegyűjtötte és lefordította. Kedves kötelességemnek tartom még megemlíteni Schrattenthal Károly írónak, Dr. Gobi Imre igazgató úrnak és Artner Teréz szülővárosában Dr. Payr Sándor theol. tanárnak, Dr. Lauringer Ernő tanár úrnak irányomban tanusított jóakaratát. Úgyszintén köszönöm Sopron városának és evang. Lyceumának, hogy levéltárát és könyvtárát ott tartózkodásom alatt használhattam. Nem tehetem le a tollat anélkül, hogy ne emlékezzem meg a soproni Artner családról, amely őszinte érdeklődésével csak fokozta munkakedvemet.

Budapest, 1917. december havában.

A szerző.

Bevezetés.

„Nő volt a szó legnemesebb értelmében és ezért életéről és arról, amit alkotott, övéi körén, hajlékán kívül kevesen tudtak, csak néha hangzottak kedves hűrpengések e csendes magányból, megörvendeztetve a hallgatódzó világot és elárulva a lantos hollétét.“ Így írt róla halálakor Pichler Karolina, ki Artner Teréz legigazabb képét adta.¹

Csupa szeretet és jóság volt mások iránt, önmagával keveset törődött. Korán tanulta édes anyjától „az asszony csendes kötelességét“,² hogy azokért éljen, kiket szeret. Midőn a halál a jó anyát elragadta övéitől, Teréz foglalta el helyét, öreg atyja támasza, árva testvérei édes anyja lett és ez maradt élete végéig.

Élte útja a kötelesség útja volt, melynek göröngyeit Istenbe vetett hite és bizalma simította el. Egyedül járt ezen az úton, magányát költészete ragyogta be enyhe sugaraival.

Költészete nem volt rendkívüli jelenség, egy nemes egyéniség, egy mélyen érző és gondolkodó nő kis mécsese.

Mégis föltűnt, de nem háza táján, hanem messze idegenben. A világ elismerése és nagy jövőt jósoló bizalma mint tavaszi szellő suhant el fölötte — egy pillanatra. De aztán nem értették meg törekvését, többször hangzott fel vele szemben a gúny szava,

¹ Nekrolog über Maria Theresia Artner: Schicks Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur Theater und Mode. 1830. évf. 19—20. sz.

² Artner: Gedichte. Leipzig, 1818. II. k. 20. l.: „Abschied vom Vaterhaus“.

mint a dicséreté. Megbántották, reményeitől fosztották meg. Szomorúan elhallgatott. Végül a barátság buzdító, vigasztaló szavára ismét kezébe vette a lantot és énekelt tovább, de már nem a világnak, csak azoknak, kik szerették és megbecsülték.

Magányos életét messze hazájától a távolban fejezte be de az idegen föld szeretettel őrizte meg a halott porát. Ha a béke napjaiban — a mint tervezik — a zágrábi Szent György-temetőt sétahellyé varázsolják és a régi sírkövek egy részéből összeállítják a halottak szigetét, Artner Teréz egyszerű sírköve is ott fog diszteni közöttük.¹

A horvát nemzet így akarja megtisztelni a németajkú költőnőt, ki életének csak utolsó éveit töltötte körében. Mennyivel nagyobb kötelességünk nekünk feleleveníteni az ő emlékét, ki német nyelvével is a mienk volt, a szellemi kulturára ébredő magyar nőnek egyik első és legnemesebb képviselője.

---

¹ Hirc D. „Zaboravljen grob“ (Elfelejtett sir): Narodne Novine 255. és 256. sz.

Artner Mária Terézia ifjúsága.

Artner Mária Terézia 1772 április 19-én,¹ husvét ünnepén,² született Semptén, egy kis nyitramegyei faluban, mely Szered városkával szemben a Vág balpartján fekszik. Régi erős várát a középkorban zsoldosok őrizték,³ a XVIII. században pedig a toskanai dragonyos ezred állomáshelye volt.⁴ Ennek az ezrednek (melyet később császár dragonyosoknak neveztek)⁵ volt kapitánya Artner Lipót György, Teréz édes atyja, ki ide hozta fiatal feleségét, Hubert Magdolnát. Mindketten soproni evangélikus, nemesi családból származtak. A nevezetesebbik az Artner család volt; családfáját⁶ a XVI. századig tudta visszavezetni,

¹ L. Konstantin Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich. I. k. 73. l.

² L. „Die Magie des Shawls“ c. költeményét: Minerva. Taschenbuch für d. J. 1822., 265. l.

³ „Magyarország vármegyéi és városai“: „Nyitra vármegye“, 492. l.

⁴ „A magyar irodalom története“ (szerk. Beöthy Zsolt) II. k. 4. l.: Maria Terézia korában vagyunk, „a haditanács a királyasszony politikai célzata szerint elegyíteni akarta a sereget, hogy a néppel a katonaságban, a katonasággal a népben gyöngítse a nemzeti érzést: ennél fogva a magyar gyalog- és huszárezredeket nagy részint az osztrák örökös tartományokban helyezte el, míg ellenben a német vasasokat és dragonyosokat magyar földre szállásolta“.

⁵ Gamauf Theofil soproni lelkész kézirata a Nemzeti Muzeumban: „Miscellen“ 8. k. 202. l.

⁶ Az Artner család genealógiáját Gamauf „Merkwürdigkeiten der Stadt Oedenburg“ c. kézirat V. k. 58. l. jegyezte fel. (Nemzeti Múzeum) Nagy Iván „Magyarország családai“ szerint az Artner család Németország-

ősenek Artner Erhardus-t tartotta, kiről a családi krónika mint consul soproniensisről emlékezik meg. Az Artnerek azóta Sopron községében nagy szerepet játszottak, mint ügyvédek, papok, katonák.¹ Egy Artner, szintén Erhardus viselte először az addig használt és fából készült polgármesteri pálca helyett az ezüst-sceptrumot, amint ezt latin felirata is bizonyítja: „Olim ligneum, iam in hanc formam immutari facit — Insigne hoc Consulis L. R. CIL Soproniensis — solemne Erhardus Artner Consul MDCXLII.”²

Ebből a családból származott a dragonyos százados, ki 1830-ban Ruszton, Sopron mellett született, és a kinek atyja Georg Aegidius, anyja Wohlmuth Terézia volt. Gyermekkel a család bőven volt megáldva; Lipótnak még négy testvére élt, de vagyonnal nem dicsekedhetett. A Hubert-család se volt gazdag. Teréz szüleinek családi boldogsága gyermekein alapúlt.³ A kis faluban szerényen egymásnak és gyermekeiknek éltek. Az elsőszülött Terézt még négy leány követte: Sarolta, Józsa, Amália és Vilma. Józsa már négy éves korában meghalt, a többi életben maradt.

ból származott. Nemességét 1600-ban szerezte. Cimere: A paizs jobbról balra rézsutosan lefelé menő ezüst szalaggal, melyen 3 piros rózsa oszlik kétfelé. Az alsó osztály kék arany kockákat mutat, a felső kék osztályban arany koronás kettes farkú oroszlán rohan. A paizs fölötti korona jobbról kék arany, balról ezüst vörös színű elefántormány között koronás oroszlán emelkedik, jobb lábában kardot, balban csúcsra végződő aranyvértet tartva. A foszladék innen arany kék, onnan ezüst vörös szín. (V. ö. I. Siebmacher, Wappenbüch. Nürnberg 1885., 243. k. 18. l. és 18. t.) A Hubert család is nemes volt (Wurzbach id. m. I. 73. l.). Nagy Iván szerint. 1762-ben kapta Mária Teréziától nemességét és nevét „Eutelhuber-ről Hubertre változtatta. Cimerük: Négy részre osztott paizs. Az 1. és 2. osztály kék udvarában ezüst bakkecske ágaskodik. A 3. és 4. osztály fekete udvarában 3 structoll leng (arany, kék, ezüst). A paizs fölötti sisak koronájából hasonló színű 3 structoll leng. Az előtérben ezüst bak látható. Foszladék arany-fekete, balról ezüst-kék.

¹ Payr Sándor theologiai tanár úr szíves közlése: Artner ősei soproni patriciusok voltak. Különösen kitűnt Artner Vilmos (doctor utriusque juris) polgármester és királyi asztalnok († 1657).

² Memorabilien zur Geschichte der evang. Kirche im Königreiche Ungarn. VI. k. (kézirat a „Luther könyvtár“-ban Budapest, Üllői út). Az ezüst sceptrumot a soproni „Múzeum“ őrzi.

³ Karolina Pichler, Nekrolog über Therese von Artner: Schicks Wiener Zeitschrift 1830. évf. 150. l.

A kis Teréz szülei és testvérei körében boldog volt és ezért érezzük oly közvetlennek és őszintének panaszát, midőn később az elárvult atyai háztól búcsúzik és szülőire visszaemlékezik:

Hier wallten die Erzeuger meiner Tage,
Hier wiegte uns des besten Vaters Schoos,
Hier zog die Mutter mit geliebter Plage,
Die Gute, uns zu guten Menschen gross.
Sie lehrte uns die stille Pflicht der Frauen,
Er, denkend auch die Welt zu überschauen.¹

Artner Lipót igen egyenes lelkű, becsületes ember lehetett. Élesen világítja meg jellemét az a rövid közmondás, melyet egy rokona emlékkönyvébe írt:² „Célunkhoz az egyenes út vezet mindig a legbiztosabban és leggyorsabban“. Lelkes katona volt, élt-halt hivatásáért, a hétéves háborút is végig küzdötte.³ Szeretett ezekről az időkről beszélni. Mivel fia nem volt, az alig öt éves Terézt ültette maga mellé és neki mesélt. A kicsi leányka figyelemmel hallgatta: korán eszmélő gyermek volt és élénk érdeklődést

¹ Artner, Gedichte. II. k. 5. l.

² L. „Stammbuch des cand. jur. Franz Laifner aus Ödenburg vom Jahre 1792“. A kézirat tulajdonosa egy lipcsei könyvkereskedő, C. G. Boerner. Másolatát dr. Blümmel úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Az Artner-család számos tagja írt a kis emlékkönyvbe, költőnők is. Artner Lipót bejegyzése eredetijében így hangzik: „Der gerade Weg führt immer am sichersten und schnellsten zum Ziele. Leopold Artner k. k. Gen. Feld. Wachtm. Oedenburg, den 27. Sept. 1792“.

³ L. „Einiges über die vaterländische Dichterin Theone“ c. cikket: *Annalen der Literatur und Kunst in dem oesterr. Kaiserthume*, 1811. évf. II. k. 101. II. (Intelligenzblatt.) A cikk írója nincs megnevezve, azonban úgy látszik Gamauf Th. sopr. lelkész volt. Ezt Kis Jánosnak Kazinczyhoz intézett és Sopronban 1811. júl. 18-áról keltezett levelének következő helyéből következtetem (Váczy János, Kazinczy levelezése. IX. k. 20. l.): „Artner Terézről tett ítéletedet, vagy inkább azon ítéletedet, melyre biographiája s hogy igazabban mondjam apotheoza adott alkalmatosságot, egészen helyben hagyom. A Collegámnak ezen felesleg való ditséretét megbocsáthatni, mert Teréz neki komája és feleségének gyermekségtől fogva meghitt barátnéja“. Más életrajz ez időben Terézről nem jelent meg mint a fent említett (v. ö. Váczy I. id. m. 536. l.). Kis kollegája akkor egyedül Gamauf G. Th. Sopronban. (V. ö. Gamauf, *Merkwürdigkeiten der Stadt Oedenburg*, II. r. 74. l.) Gamauf munkatársza az „*Annalen*“-nek (Wurzbach id. m. 79—80. l.) és Teréznek jó barátja.

tanusított minden iránt. Az atya örömmel világosította fel értelmes leánykáját, ki addig, míg a tárgyról világos képet nem alkotott magának, nem tágitott.¹ Néha az atyát mesélés közben lelkesedése tűzbe hozta, késsel és villával tette szemléletessé elbeszélését; ilyenkor Teréz összeborzadt, mintha rémmeséket hallana.² De lelkében büszkeséget ébresztettek atyja tettei, szívébe átplántálódott ennek mély hazaszeretete,³ az uralkodó család iránt való tisztelete és érdeklődés ébredt benne a komoly történelem iránt.

Ilyen módon a harcban edzett katona és a kisleány jó pajtások lettek és maradtak. Apa és leánya később is mindig és mindenben megértettéke egymást.⁴

Édes anyját is igen szerette Teréz és a jó anya, ki csak gyermekeiért élt, meg is érdemelte e szeretetet. Leányait jó háziasszonyoknak nevelte; Terézt, mint legidősebbet, korán befogta a háztartásba és hozzá szoktatta, hogy kis testvéreivel törődjék. Anya és leánya mindenben egyeztek, csak egyben nem.⁵ Terézben korán kezdtek ébredezni a szellemi képességek, a tanulni vágyás már zsenge korában betöltötte lelkét és a jó anya aggódva figyelte gyermekét. Gyenge, beteges volt és az anya úgy látta, hogy a szellemi foglalkozás árt neki. Azonkívül félt, hogy Terézt a szellemi munka el fogja vonni a házas nő kötelességeitől és azért eltiltotta a sok tanulástól. A gyermek szeretettel, de határozottan küzdött édes anyja akarata ellen, bár tudta, hogy az — a maga módja szerint — csak javát akarja. Később édes anyja egyszerűen lehetetlenné tette a késő esti olvasást azzal, hogy a házi dolgát elvégezte, nem adott neki mécses. A gyermek híz-

¹ K. W. O. August Schindel: „Die deutschen Schriftstellerinnen des 19-ten Jahrhunderts“. Leipzig, I. k. (1823). 13. II. c. munkájában igen sok adatot közöl Artner Teréz gyermekkorára vonatkozólag; ezek nagy része Teréztől származik, mert az ott közölt életrajzot ő maga fogalmazta meg, mint Pichler K. mondja (Wiener Zeitschrift für Kunst etc. 1830. évf. 19. sz.)

² Annalen 1811. évf. II. k. 101. II.

³ Artner, Gedichte. I. k. 245. I.:

„Und mich leitetete früh schon zu des Vaterlands
Weihaltare, wie einst Hamilkar Hannibal,
Mein Erzeuger, und hob des
Kindes Händchen zum Liebesschwur.“

⁴ Wiener Zeitschrift für Kunst etc. 1830. évf. 19—20. sz.

⁵ Feldblumen auf Ungarns Fluren. I. k. 23. I.: „Meiner Mutter an ihrem Geburtstage. 1791.“

gésére végre mégis beleegyezett, hogy a mécses-végeket gyűjt-
hesse, a mivel aztán persze könnyen túltehetette magát az anya
tilalmán.¹

Ilyen szülők oldalán, távol a nagyvilági élettől töltötte
Teréz gyermekéveit. Midőn kilenc éves korában atyja ezredét
Sopronba helyezték, a kis család is visszatért a szülők pátriájába.²

Az akkori Sopronról ezt írja Pichler Karolina, midőn Teréz
nagy műveltségéről emlékezik meg: „Csodálatos, hogy mennyit
tudott Teréz, pedig egy kis vidéki városban élt, hol szüleinek
szép háza és kertje volt. Azonban kevés alkalom a művelő-
désre és kedvezőtlen talaj szelleme virágai számára.“³ A bécsi
költőnő az osztrák főváros ragyogó légköréből így tekintett és
tekinthetett le Sopronra. Ez a határszéli szabad királyi város,
melynek vidéke „a természetnek nemcsak áldásával, hanem kel-
lemeivel is nagyon gazdagon van ellátva“,⁴ jelentős szerepet
játszik politikai és szellemi történetünkben. A XVIII. században
a város és közvetlen környéke német, megyéje azonban magyar.
Kis János, Kazinczy barátja, ki a megye Szentandrás nevű községé-
ben született, beszéli, hogy midőn 12 éves korában Sopronba adták
iskolába, „jó kedvvel s örömmel sieték a várost látni, de mikor hozzá
közeledvén, idegen nyelven beszélést hallék, sírva fakadtam“. Ugyanez a különös aggódo érzés töltötte be, midőn soproni pap
lett és német nyelven német gyülekezetnek kellett beszélnie.⁵ A
szellemi élet vezérei nagyrészt németek voltak; tagjai régi sop-
roni patricius családokból kerültek ki. Ezekhez csatlakoztak
még magyar főnemesi családok, melyek télen birtokukról bejöttek
lakni a városba.“ A főnemesek természetesen nagy befolyással
birtak és így gyakran juttatták álláshoz a német városkában a
szegény magyar köznemest is. A német és magyar elem ilyen
módon folyton érintkezett egymással és így lett Sopron, Pozsony-
hoz hasonlóan, a magyar-német szellemi élet egyik hathatós
közvetítője.

¹ Schindel id. m. I. k. 19. l.

² U. o.

³ „Necrolog über Th. v. Artner“, i. h.

⁴ „Kis János emlékezései életéből“ (Olcsó Könyvtár) 253. l.

⁵ U. o. 42. és 255. l.

⁶ U. a. 265. l.

Bécs közelében lévén, Sopron természetesen megérezte a császárváros lüktető életét is. Mária Terézia és fia, II. József, mély politikai reformjai, melyek egy új birodalom fölépítésére irányultak, fölrázták az alvó szellemi erőket. A német szellem hatalmas föllendülése fölserkenti a császárvárost is, hogy kövesse. Ausztriát a németiség határán utolsónak világította meg a német haladás föllobbanó fénye. Restelkedve veszi észre elmaradottságát és gyorsan szeretné elsajátítani mindazt, amit a birodalmi németiség a reformáció óta a kultúra terén alkotott. Ez a szellemi ébredés a XVIII. század közepe táján kezdődik és aztán egyre fokozódik.¹

E szellem magával ragadja a női nemet is, mely buzgón kezd tanulni. Sőt az írók sorába is számosan lépnek.²

A szellemi forrongás, mely a kialakuló világvárost megmozgatta, kihatott a Habsburgok egész birodalmára, egészen úgy mint ahogy a nyílt tenger hullámverését a csendes, védett öblök is megérik. Először és legerősebben hazánk nyugati felét érte az új áramlat.³

Ilyen szellemi légkörben a lányok taníttatása természetesebbnek tetszett, mint Semptén. A kis élénk eszű Terézt is tovább taníttatták szülei. Nyilvános iskolába nem járt, az akkori szokáshoz képest otthon tanult. Egy évig egy theologus, Pillich Lőrinc, tanította vallásra és földrajzra. Ügyes módszerével, kellemes megjelenésével a gyermek tanulási vágyát a legnagyobb buzgóságig fokozta. Második mestere Töppler Samuel volt két évig. Jó hallása és kellemes hangja is volt Teréznek, azért zongorázni is taníttatták, de nem sokáig.⁴ Rajzolni és festeni is tanult a nyilvános rajziskola tanítójától, Steinertől. Ezt nagyatyja közbenjárásának köszönhette, ki észrevette, hogy a gyermek szeret rajzolgatni. Emlegették a családban, hogy Teréz már négy éves korában egy hosszantartó betegség alatt avval töltötte idejét, hogy papirosból mindenféle alakzatokat vagdosott ki,

¹ V. ö. Nagl-Zeidler-Castle, Deutsch-österreichische Literaturgeschichte. II. k. 1—40. l.

² Berde Mária, Bacsányiné Baumberg Gabriella élete és költészete. Kolozsvár, 1912. 9. l.

³ Bleyer Jakab, Gottsched hazánkban, Budapest, 1909.

⁴ Schindel id. m. l. k. 14. l.

még pedig úgy, hogy egyik sem hasonlított a másikhoz. Az öreg nagyapa persze ebben is különös műérzékét és találatekonyságot látott. Tanítás közben mestere úgy vette észre, hogy Teréz hasonlóságot könnyen és ügyesen fog fel és ad vissza, s azért különösen az arcképfestésre fogta. Teréz szívós kitartással fejlesztette tovább azt a keveset, amit tanult. A festés kedvenc foglalkozása maradt élete végéig. A podlugani falusi templom oltárképét két évvel halála előtt ő festette meg.¹

Sopron egyetlen nyelvmesterétől elsajátította a francia nyelvet is. Úgy látszik, folyékonyan beszélte, sokat olvasott és fordítgatott is franciából.² Ily formán a rövidre szabott tanulóévek alatt sok mindenfélét tanult, azonban mindenképp inkább csak kószolgatni engedték. Ő persze nem elégedett meg evvel, hanem önszorgalmával, önerejéből gyarapította és mélyítette állandóan ismereteit.

Teréz külseje egészen igénytelen volt. Termete alacsony, törékeny és gyenge, mert gyermekkorában sok betegségen ment keresztül. Arcvonásai se voltak szépek. A kedvezőtlen benyomást csak szép nagy barna haja enyhítette, mely színét öregkorában se veszítette el.³ Mindennek dacára megjelenése nem volt kellemetlen, mert igazi nő létére gondosan és izlésesen öltözött és fésülködött; egyszerűen, de mindig divatosan.⁴ Ruháit maga készítette s minden női kézimunkát igen kedvelt.⁵

Szerény, keresetlen modora és igénytelen külseje alatt első pillanatban senki se vette észre benső mivoltát. Csak akik vele többször érintkeztek, ösmerték igazi értékét és szerették meg úgy, hogy mindig hiányát érezték, ha nem volt körülükben.⁶ Igen víg leány volt, ki a tréfát szerette és értette. Kis János ezt írta 1808-ban Kazinczynak róla: „Én még keveset társal-

¹ L. Teréz levelét Pichler Karolinához, Zágráb, 1827. ápr. 8-án. (A bécsi városi levéltár regestáiból.)

² Schindel I. 14. l.

³ L. Karoline Pichler, Nekrolog über Terese von Artner: id. h.

⁴ L. Teréz levelét Pichler Karolinához, Zágráb 1827. június 2-án: dr. Blümml úr másolatában.

⁵ Ölv. Pichler Karolina költeményét „An meine Freundin Theone“: Sämmtl. Werke. XVI. k. 149. l. V. ö. még Artner Theréz „Epistel an Jacobi 1805.“ c. költeményét: Gedichte von Th. von Artner II. k. 34. l.

⁶ V. ö. „Tudós magyar asszonyok“: Honművész, 1833. évf. 38. sz.

kodtam vele, de a kevészerű társalkodás is bizonyítja esmerőseim ítéletét, akik nem győzik elmésségét s' egyszersmind beszélgetésének egyéb kellemetességét ditsérni. Különösen hajlandónak látszik a satyrára, de nem a mardosó, hanem az elmésen mosolygó satyrára.“¹ Ily vidám kedélyű csak egy belsőleg nyugodt, derűs felfogású lélek lehetett. És Teréz ilyen „szép lélek“ volt. Se betegség, se szellemi szenvedés nem tudta soha hitében és reményében megtörni.² A legnagyobb elkeseredéséből is mindig föl tudott emelkedni, a vallás segítségével. Szülei és azok az evangélikus papok, kik a gyermeket először vezették, mélyen belevesték lelkébe a jóságos Isten fogalmát. Első költeményét is annak a dicsőségére zengi, ki a' világot teremtette „hogy boldogítsa.“³ Gyermeki hite az embert nagynak, a teremtés legszabadabb, legtökéletesebb lényének tartja, míg az erkölcs útján marad. Később az emberről való felfogása változik, megcsalatkozik benne és sokban kételkedni kezd, csak egyben soha, Istenben. Beléje vetett bizalma ott élt lelke mélyén és ennek köszönhetette, hogy bajban, szenvedésben mindig erős volt és, ha kellett, mások támasza és vigasztalója. Szívének ez a nemes részvéte tette őt már gyermekkorában Tiell Marianne barátnőjévé.

Teréz tizenkét éves volt, Marianne tizenöt, mikor ez Bécsből Sopronba került.⁴ Marianne Tiell János Lajos alsó-ausztriai kormánytanácsosnak és neijének, felsőbüki Nagy Erzsébetnek,⁵ egyetlen gyermeke volt. Nyolc éves, koráig ugyanabban a boldog elzárkozottságban élt szüleivel Bécsben, mint Teréz a kis nyitramegyei faluban. A kor szelleméhez hiven már igen korán gondos nevelésben részesült. A szülők szinte versenyezve művelték a gyermeket, ki öt éves korában írni, olvasni, németül és franciául tudott. Később jó mesterek tanították, a szülők éber figyelmétől kísérve. Pajtások nélkül nőtt fel és így a könyvek lettek legjobb barátai. Nem csoda, hogy magányában

¹ L. Váczy János, Kazinczy F. levelezése V. k. 489. l.

² L. Pichler Karolina id. nekrológját.

³ Nina und Theone: „Feldblumen auf Ungarns Fluren“ I. 1. l. „Lobgesang.“

⁴ L. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich 20. k. 279. II.

⁵ L. Schindel id. m. II. k. 52. l.

a világtól idegen álmodozó lesz.¹ Nyolc éves volt, mikor szülei elváltak egymástól: az anya visszatért Sopronba, az apa pedig gyermekét intézetbe adta. Nemsokára azonban belátta, hogy Mariannának még anyára van szüksége és azért Sopronba küldte. Itt aztán boldog volt és boldog maradt volna, ha a szerencsétlen asszony sorsának súlya alatt nem lesz lelki beteggé. Lassan-lassan mind emberkerülőbbé és gyanakvóbbá vált és csak háztartásának és vallásának élt. Leányától is ilyen életet és ilyen érzületet követelt, sőt beteges hajlamában annyira ment, hogy a szellemi foglalkozástól is eltiltotta. A leány helyzetét, az anya komor szigorúsága hova-tovább kétségbeejtővé tette. Ekkor ismerkedett meg Terézzel. Marianne tudása nagyobb, azonban bensője izgékony, elégedetlen. A kis Teréz harmonikus lelkével megnyugtatólag hat rá és megmutatja az utat, amelyen az ilyen ellentéteket el lehet simítani. Ő is küzd anyjával, de egyetlen fegyvere a szeretet. Teréz gyermeklelkében látja Marianne, hogy az igazi nőiesség és egy magasabb szellemi foglalkozás vágya nem zárja ki egymást.² A gyerekek fájdalomban született barátsága az életre szült és Marianne mindig hálás szívvvel emlékszik meg Teréztől: „Kevesen kísérnek végig az élet útján, de a kevés között Theone barátságának virága el nem hervad soha! Ha mérföldek választottak is el, ha hosszú időn át nem hallottunk is egymásról, mindig szerettük és szeretni fogjuk egymást!”³

Bárcsak barátság töltötte volna el és szerelem soha se érintette volna Teréz gyöngéd női lelkét! A szülők vágya volt, hogy legidősebb gyermeküket, kinek annyi érzéke volt a családi élet, az otthon iránt, mielőbb boldognak lássák egy derék férfi oldalán. Életrajzírója több kérést említ.⁴ Névszerint csak egyet ismertünk és ezt Teréz maga árulja el egyik levelében: Laitner generális fiatal tiszt korában megkérte őt, de Teréz visszautasí-

¹ Olv. Teréz levelét Pichler Karolinához. Zágráb 1823. (?) márc. 14-én.: Blümml úr másolatában.

² L. K. Pichler, „Nekrolog der Marianne Neumann Meissenthal geb. Tiell“: Der Telegraph, oesterr. Conversations-Blatt für Kunst, Literatur etc. 1837. évf. 53. sz.

³ L. Neumann Marianne, „Eine Fahrt auf dem Rokosch“: Gerolds Abendunterhaltungen für den Winter 1816–17.

⁴ Schindel id. m. l. k. 21. l.

totta, mert „Vesta istenségnek örök hűséget fogadott.“¹ E levelet élete végén, 1828-ban, írta Pichler Karolinához. Mintha e rövid kijelentéssel fel akarná idézni és újra el akarná felejtetni a fiatal leány álmait! Teréz szeretett egyszer valakit, bizonyoság rá ifjúkori költészetének néhány elszórt vallomása. Ezeken keresztül tudunk egyedül behatolni a fiatal leány lelkébe. Egészen halkán szólal meg lantján csendes vágyakozása álmainak hőse, a melegszívű ifjú után, ki megérti őt:

Wo bist du, wo, den ich vergebens suche?
Trennt uns ein Land? trennt uns ein Meer?
O ich eil' durch Wüsten, schiffe auf schwankem
Boote, hin an dein gleichgestimmt Herz!²

Egyszerre mintha megtalálná, mintha ráakadt volna:

Ein Jüngling nur, der unsere Fluren zielt,
Nur er allein erfüllet den öden Raum;
Wenn er vorüber wandelt, fühl ich
Bebende Lust meine Wange röthen.³

Aztán fölujjong lelke, az új érzelem magával ragadja:

Aus ist's Apollo! Nimmermehr dien' ich dir.
Ein and'rer Gott beherrscht als Gebieter mich.
Versuch's, befreij' — doch nein, ach lass mich!
Denn bereits lieb' ich die neue Fessel.⁴

Ki ébresztette fel benne ez érzelmet, nem tudjuk; többet lantja el nem árul. Talán csalódott és fájdalmát büszkén magába rejtette. Utolsó ifjúkori költeményében mintegy eltagadja, hogy egyszer szeretett és azt kiáltja oda Ámornak:

Erst sende nur den Phaon,
dess Bildniss in mir lebet,
dann werde ich zur Saphio!⁵

Ezentúl a költészet lesz és marad egyedüli szerelme.

¹ L. Teréz levelét Pichler Karolinához, Vicenza, 1828. július 10-én: Bécsi városi levéltár regesztái.

² Feldblumen. II. k. 103. l.: „Die Schreibekunst.“

³ Feldblumen. II. k. 92. l. „Die verliebte Dichterin.“

⁴ U. o.

⁵ Feldblumen II. k. 160. l.: „Der getäuschte Amor“.

Már korán nyilatkozott meg Teréz költői tehetsége; alig volt hét éves, mikor atyjához egy kis rimes verset írt.¹ Ezt nem ismerjük, amint különben is titkolta tehetségét. Először a gondos anyai szem fedezte fel, mert a leányka (és ilyen maradt felnőtt korában is), ha megszállta az ihlet, ha elfogta az alkotás vágya, csendes és szórakozott volt: nem felelt, ha kérdezték és kereste a magányt, az egyedülletet.² A józan anya az ilyen foglalkozástól féltette gyenge egészségét és hogy nem egészen alaptalanul, mutatja, hogy Marianne, a bizalmas barátnő, is figyelmezteti újévkor egy kis költeményben:

O möchte die Geburt von deinen Geisteskindern,
Theone, dieses Jahr nicht Deine Kräfte mindern,
Sonst müssten alle, die dich kennen,
Sie kleine Muttermörder nennen.³

De Teréz nem tudott a Muzsa szolgálatáról lemondani és kedvesen könyörög a szigorú anyának, hogy lantját, egyetlen boldogságát ne vegye el tőle.⁴ Az anya enged kérésének és Teréz titokban tovább próbálgatja lantja húrjait. Nem szerette fölölvasni verseit, még barátainak sem és ha néha mégis rábírták, nagy megerőltetésébe került.⁵ Ezért igen megrémült, midőn 1792-ben a „Grazer Frauenzeitung“⁶ egyik számában megpillantotta édes atyjához írott és 1788-ból származó költeményét („Im April“) egy ajánló levél kíséretében, melyet a költemény beküldője, „ein Unbekannter aus Komjáth“ írt.⁷ Teréz válaszolta az

¹ Schindel id. m. I. k. 14. l.

² L. Pichler Karolina id. v. nekrológját.

³ Feldblumen I. k. 121. l.: „An Theone zum Neuenjahr 1795.“

⁴ Feldblumen I. k. 23. l.: „Meiner Mutter an ihrem Geburtstage 1791.“

Eines nur bitte ich: raube sie nimmer mir,

Ach, meine Leyer, meine Beglückerin!

Sie im Arme, spott' ich der lauten

Freuden der Städte, ihres Getümmels!

⁵ L. „Einiges über die vaterländische Dichterin Theone“: Annalen 1811. évf. II. k. 101. ll.

⁶ Zeitung für Damen und andere Frauenzimmer. Grätz, 1792. évf. 21. sz. melléklet.

⁷ A kísértő levél következőképen hangzik: „Komjáth in Ungarn am 12-ten May 1792. Meine Herren! Kann ich Ihnen eine Würze zu ihrem mannigfaltigen — angenehm und geschmackvollen Gerüchte für Damen

ismeretlen jóakarónak:¹ „Ha ön ismerne, tudná, hogy ellensége vagyok a nyilvánosságnak. Nevetségés előttem olyan nő, ki az írók csapatába tolakszik, bár munkáján sem férfias tökéletesség, sem rendkívüli tehetség jele nincs“. Addig nem is akarja, hogy írónőnek tartsák, míg a magasabb követe'ményeknek is eleget nem tesz; ezeknek, szerinte, a közölt költemény egyáltalában nem felel meg.

Ez a lányos szerénysége és komoly önismerete tiltakozott akkor is, mikor baráti köre egyszer kis ünnepélyt rendezett tiszteletére. „Minek ez! fejedelmi gyermek vagyok-e, hogy nekem hódoltok? A gráciák, a muzsák egyike! Ő nem, — csak halandó leány, kinek a természet nem adott mást, csak a barátság iránt fogékony szívet, mely benneteket úgy becsül, ahogy megérdemlitek.² Hiába válaszol Marianne:

Ach! nur ein schwaches Bild von unsrer Schwesterliebe
Gab dir diess kleine Fest.

Verzeih dem Schönsten aller Triebe,

Wenn er sich nimmer nicht in sich verchliessen lässt.³

liefern; so soll es mich ungemein freuen, wenn folgende dichterische Probe den gewünschten Erfolg haben wird. Fern von aller Schmeicheley — darf ich als ein — der Meisterin dieser Piece unbekannter Mann nicht erröthen, ihren erhabenen Geist, der zur Zeit, als die Musen ihre Seufzer, nach ihrem würdigen Vater beseelten, kaum 15 Sommer zählte, in erstaunender Gegenwart zu bewundern; um so weniger kann ich mich erwehren, sie namentlich der Schönen Welt zur gefälligsten Nachahmung — durch ihre Güte meine Herren! — bekannt zu machen. Fräulein Therese von Artnér, die liebenswürdigste Tochter des Hrn. Obersten und Commandanten bei König Dragoner, ist die Schöpferinn dieses Aufsatzes. — Der Himmel segne ihre Tugendseele und die Musen geleiten ihrem Geist in graue Zeiten! Die Vorsicht lasse sie aus ihrem dermaligen Krankenlager zur Freude ihrer würdigsten Herren Eltern und unbekannten Bewunderers genesen und gönne ihrem Biedervater (der mit seinem unterhabenden Regimente nach Freiburg zu marschiren befehligt ist, und vermuthlich den 20-ten dieses Monats abgehen wird) die Wonne, sie die Edle! sammt seiner übrigen Familie, mit heissen Segnungen und wärmsten Wünschen zurück zu lassen! Ich bin meine werthesten Herrn ihr Unbekannter.

¹ „An den Herrn Einsender des Gedichts im April 1788“.: Zeitung für Damen und andere Frauenzimmer 1792. évf. 25. sz. melléklet.

² Feldblumen I. k. 102. l.: „Dankrede an meine Freunde, als sie mir Tags vorher ein geschmackvolles Fest gegeben hatten 1795.“.

³ U. o. I. k. 106. l.: „Antwort, am folgenden Tag überschickt“.

Teréz mimóza-természet volt és irtózott a nyilvánosságtól, még ha az elismeréssel adózott is neki. Költői fejlődése folyamán ebben a tekintetben is nagy lelki harcokon ment át, míg megtalálta az egyensúlyt és a szükséges öntudatot.

Érzi az isteni szikrát keblében lángolni,¹ tudja, hogy őt is „megtekinté a múzsa bölcsőjében“.² Apolló választottjának érzi magát és fogadalmat tesz az istenségnek, hogy csak őt fogja szolgálni. 1791-ben még határozattan mondja anyjának:

Süsser als alles winket, Unsterblichkeit,
Mir deine Palm vom zackigen Fels herab!
Ich erklimm ihn, wenn nicht, o Mutter,
Du mir entwindest grausam die Leyer.³

De már 1796-ban fáradtan sóhajt föl:

Es ist mit so viel Träumen des Jugendmay's
Auch dieser schönste, göttlichste Wahn entflohn!
Vergessen, unbekannt wird mein Staub sich
Zu dem Staube der Vorwelt mischen.⁴

Terézt „öntudatlan vonzalom“⁵ vezette a múzsákhoz. Mikor aztán kezébe kerültek más írók művei, elfogta a csodálat, tisztelet irántuk és megingott hite a saját hivatottságában. „Du willst in den Götterkreis auch dich drängen, du Sterbliche!“⁶ Természetes, hogy olvasmányai a császárvárosból kerültek hozzá, ismerősei, jó barátai, talán Conrad Dora⁷ vagy Tiell Marianne adták kezébe.

A bécsiek legkedveltebb költői akkor Klopstock és az ő tisztelői, a göttingal írói kör tagjai (Hölty, Voss, a Stolberg grófok, Miller, továbbá Bürger, Gessner, Matthison stb). E komoly és melancholiára hajló költők mellett élvezik Wieland és utánzóinak életvidám művészetét is. Goethere és Schillerre is ráterelődik

¹ Feldblumen. I. k. 128. l.

² U. o. I. 26. l.: „An Caroline Rudolphi. 1790.“

³ U. o. I. 25. l.

⁴ U. o. II. 10. l.

⁵ U. o. Vorbericht, VI. l.

⁶ U. o. II. 13. l.

⁷ Egy soproni orvosnak leánya, később Donner nevű bécsi ember felesége lett: Schindel id. m. I. k. 13. l.

már a figyelem, de a XVIII. század végén Ausztria költészetének még Klopstock és Wieland jelölik meg az irányt, e kettőt utánozzák az osztrák költők. Kiemelkedő egyéniség és mélyebb tehetség nincs közöttük, legkevésbé a líra terén. Verseik főként az 1777-ben megindult „Wiener Musenalmanach“-ban látnak napvilágot, mely így az osztrák líra reprezentatív organuma.¹

A kis Teréz maga mondja el, hogy merült el Klopstock és követőinek olvasásába. Milyen hatással voltak reá, mutatják a következő sorok:

Wenn nun euer Gesang, Dichter voll Genius,
Bald erhaben, bald wehmutsvoll,
Bald ermunternd und bald rührend, die innersten
Herzenssaiten zum Einklang stimmt;
Jedes Wort als Musik, jeder Gedanke mir
Als Charitinn vorüber schwebt,
Und die Seele entbrennt von der Empfindungen
Wahrheit, tief der Natur entschöpft.²

Klopstockkal bejárja a szent cedrusberket vagy hallgatja a ködöstávolból jövő bárdok dalát. Máskor hallani véli a zürichi lantos (Gessner) pásztorénekét vagy Matthisson és Hölty bús elégiáit. Szomorú érzés fogja el, ha arra gondol, hogy egykor ő akart az emberiségnek énekelni, kiknek egy „Klopsock, Goethe és Schiller dalol“.³ Csodálattal olvassa a Wiener Musenalmanach költőit is, mint ezt egyik, Maisch Wilhelminéhez intézett költeménye mutatja.⁴ A költőnő, ki oly erőteljes hangon ünnepli az osztrák hőst, mint a régi idők bárdja, elvette Teréz bátorságát, hogy ilyen költőkkel versenyre keljen. Egészen el akar hallgatni, de egyszerre felülkerekedik önérzete és fölkiált: „Nein, zu lassen vermag keiner der Sterblichen, Muse, dich, der dich einst gekannt“.⁵

¹ O. Rommel, Der Wiener Musenalmanach: Euphorion 1906. VI. Erg.-Heft.

² Feldblumen, II. k. 13. 1.

³ Ugyanott.

⁴ Feldblumen, II. k. 100 l.: „An Wilhelmine Maisch über ihr Gedicht an den Erzherzog Karl“. W. Maischra vonatkozólag v. ö. Goedeke VII. k. 154. l.; 1796-ban Bécsben élt, később egy könyvkereskedő, Müller Vilmos felesége lett és Karlsruheba költözött).

⁵ Feldblumen II. 14. l.

Teréz érezte, hogy sokat kell még tanulnia. Schindel báró, nagy elméleti munkát említ, melyet Teréz buzgón forgatott: Boileau „L'art poetique“-jét, Batteux poetikai törvény könyvét, Sulzermunkáját, mely betűrendben¹ végighalad az esztétikai fogalmakon és műkifejezéseken, végül Eschenburg 1782-ben megjelent „Entwurf einer Theorie der Literatur und der schönen Wissenschaften“ című művét. E nevek a német esztetika gyermekkorát idézik elénk. Batteux, ki Gottschednek, a német irodalom reformátorának egyik mentora volt, a művészet lényegét az utánzásban, Boileau pedig legfőbb hivatását a francia álklasszicismus értelmében a görögök és a rómaiak követésében látta; Terézben is égett a vágy, hogy az antik világot megismerje.² De sem Cicero tiszteletre méltó nyelvét,³ sem a görögöt nem tanulta soha, így az ókori irodalmat csak fordításokból ismerhette meg. Buzgón olvasta Homer eposzait, először francia prózában (Dacier asszonytól), később Stolberg fordításában,⁴ de igazán csak Voss fordításában tanulta Homer „tisztá természetdalát élvezni“.⁵

Sulzer berlini akadémiai tanár volt Lessing korában, azonban a század első felének izlését vallja. Még Bodner epikus műveiért lelkesedik és az új iránnyal nem tud megbarátkozni.⁶ A költészetről való elméletét Eschenburg, Lessing barátja, is átveszi, tanítván, hogy a gyönyörködtetésen kívül a művészeteknek egyik legfőbb célja az erkölcsi megjavítás.⁷

Mindezekből a művekből Teréz jól megértette, hogy a költészet műveléséhez nem elég a hajlam és a vonzalom, hanem hogy a költőnek szorgalmasan tanulnia és magát gyakorolnia kell, mert csak úgy szolgálhatja a költészet igazi célját: „sich und andere zu bessern, trösten“.⁸ E felfogáson Teréz nem is nőtt

¹ „Allgemeine Theorie der schönen Künste“.

² L. Schindel id. m. I. k. 18. l.

³ V. ö. Th. Artner, Briefe über einen Theil von Croatien und Italien an Caroline Pichler, (Pesth. 1330): „Leider verstehe ich nicht wie Du oder auch viele meiner Landsmänninnen, die ehrwürdige Sprache des Cicero“.

⁴ W. A. Schindel id. m. I. k. 18. l.

⁵ Feldblumen, II. k. 12. l. és Neuere Gedichte, 84 l.: „Vossens neueste Ilias“.

⁶ V. ö. Jánosi Béla, Az aestetika története. Budapest 1901. III. 63. l.

⁷ U. o. 67. l.

⁸ Therese Artner, Gedichte II. k. 219. l.: „Lebewohl“.

túl soha és még utolsó költeménykötetét is ezekkel a szavakkal bocsátja útra: „So geht, und werbt mit Eurem Lied — Der Mutter Freund, und still, geheim — Säet, wo ihr könnt, des Guten Keim“. ¹ Jellemző egy költői képe („Die Leyern“), melyben elmondja, hogyan kapta ő „a költészet fátyolát“, nem ugyan — mint Goethe — „az igazság“, hanem az iskolamester, Apollo kezéből. ² Egyszer még mint gyermek egy csodás völgybe tévedt, melyben ezüst patak csörgedezett és a melybe egy vakítóan fehér templom csillogott le a hegyről. Remegve bolyongott, míg nem a templom fehér ruhás papnői megkönyörültek rajta és föl vitték Apollo templomába. Ezentúl a templom előcsarnokában aludt, söpörte a szent helyet, mosta az áldozati edényeket és bámulta a falakon függő lantokat. Mikor aztán az isten tiszteletére szentelt ünnepen megjelent, a lantok mind megszólaltak. Akkor tudta meg Teréz, hogy ezek a lantok az istenség kedvenc költőié. Homeros húrjai a sas beléből készültek; Vergiliuséi a hattyúéból, Horatiuséi a fülemiléből, Sapphoéi meg a galambéből. A lányka bohón olyan lantért könyörög, melyhez a húrokat a sas és a fülemile adta. Apollo azonban azt válaszolja: „Wisse, ich teile nur unbesaitet die Leyern aus. Durch eigenen Fleiss und Kunst bespanne, ordne, stimme der Dichter sie. Hier hast du einen Leyerrahmen zierlich gewölbt aus Rosenholze. Versuche manche Saiten und Weisen drauf. Ernst oder hüpfend, sanft oder kräftig sey der Ton, und wenn du nur rein ihn greifest, häng ich dereinst sie auf im Tempel“.

Így hát rátalált az útra, melyen haladnia kell, magára talált. E költeményt 1798-ban írta és 1799-ben átadja egy Jenába menő soproni deáknak első költeményeinek kéziratát. ³ Bele volt foglaltva Marianne néhány költeménye is, kinek a lantot nehéz napjaiban Teréz adta kezébe. ⁴ 1800-ban meg is jelentek „Feldblumen auf Ungarns Fluren, gesammelt von Nina und Theone“ címmel 2 kötetben Voigt nál Jenában. Az első részt Conrad Dórának aján-

¹ U. o. I. k. 8. l.

² Feldblumen, II. k. 148. l.

³ Schindel id. m. I. 21. l.

⁴ M. Neumann, Nachruf an meine theure Freundinn, Therese v. Artner (Rammler, XXI. évf. 1829.): „Auch die Lyra hast du mir gereicht“.

lották, a második részt Lottenak, Teréz hugának. A versek mellé feljegyezték keletkezésük évét is, ezért tudunk világos képet alkotni a költőnő fejlődéséről.

Szerényen és félénken kínálják Theone (Artner Teréz) és Nina (Tiell Marianne) mezei virágjaikat, abban a reményben, hogy tetszeni fognak, bár se színpompával, se jó illattal nem dicsekedhetnek. Nem kertész, a véletlen ültette el az erdő mélyén és az Isten harmata ápolta, hogy nőhessenek.¹ Azt akarták evvel mondani, hogy kis tehetségük minden olyan írói körtől távol fejlődött, melytől buzdítást kaphattak és tanulhattak volna. Más szellemi légkörben e kis vadvirágok bizonyára csinosabbak lettek volna és — fűzi tovább érdekesen Theone vallomását — nem is adtuk volna ki, ha németek lennénk és Németországban élnénk. Azonban hazánkban eredeti költői művek ritkák és még kevés a buzdító versengés a költők között. Így hát kezdetnek az ilyen tökéletlen kísérletek is hasznosak lehetnek. Honfitársaink hazafiasan gondolkodnak; talán a hazai mezőkről hangzó pásztorfurulya jobban buzdít követésre, mint a legművészebb síp, mely messze idegenből szól.²

A mit vártak és reméltek, nem teljesült. Mikor a költemények megjelentek, hazánkban tudomást sem vettek róluk.³ Érthető, hiszen német földön jelentek meg és sem a szerzők, sem a kiadó élelmessége nem volt valami nagy. Azonkívül hazánk német irodalmi törekvései igazán csak ebben a korban Bécs hatása alatt kezdtek nagyobb lendületnek indulni.⁴ Teréz szinte velök nőtt. Költői munkássága is egyik láncszeme lesz a fejlődő német irodalmi életnek hazánkban. A XVIII. század elején hazai németeink még latinul írnak (Aumann soproni dominikanus, Ebner Mihály)⁵ és csak a század közepe táján írja a soproni Pamer György Ferdinand Gottsched hatása alatt (Bécs által közvetítve) az első megtisztított nyelvű német költeményt.⁶ Félig-meddig is önálló költői egyéniség Teréz kora előtt kevés

¹ Feldblumen: Vorbericht, VI. l.

² Feldblumen, Vorbericht VIII. l.

³ Theone: Neuere Gedichte. Vorrede.

⁴ Nagl und Zeidler: Deutch-österreichische Literaturgeschichte II. k. 420—432. l.

⁵ U. o.

⁶ Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban. Budapest, 1909. 24. l.

akadt; lassan-lassan mégis majd itt, majd ott vágta rést abba a latin falba, mely hazánk szellemi életét körülölelte. Ezeken a réseken keresztül hatolnak hazánkba először Bécsnek, ennek az irodalmi reflektornak, sugarai. Teréz már ezeknek világosságában alkotta meg első költeményeit. Hazánkban nem méltatták figyelmükre, de a sokszemű német kritika észrevette őket, sőt meg is dicsérte. Verseit mindennapi nőírók firkálása fölé emelte,¹ fellelkesült olvasók versekkel üdvözölték.² Nicolaiék Berlinben azt a reményüket fejezték ki, hogy a magyar „Naturtochter“ a legjobb német költőnővé válhatik, ha mestere akad, ki őt a helyes úton vezeti tovább.³

Teréz természetesen nem volt nagy költői egyéniség, de egyéniség volt. Egész költészete magán viseli ennek bélyegét. Műveibe elmerülve úgy érezzük, mintha naplóját olvasnók.⁴ Egy nagyon komoly költői naplót, melyben a gyermek öszinteségével tárja fel bensejét. „Lant“-ját, hite szerint, Isten adta neki és ennek húrjain tolmácsolja mindazt, amit gondolt és érezett, aminek örült és amit szenvedett. Költészete így lesz „szívének bizalmasa“ és nem akar vezére lenni a dicsőség templomába.⁵

A gyermek víg volt a családi körben, mert csak szeretteire gondolt és nem önmagára. Magányában komollyá lesz. Napközben házi munkája, kis testvérei gondozása foglalja le idejét, ha azonban a zaj elül, a város alszik, az éj csendesen ereszkedik alá és magával hozza azon boldog órákat, melyekben „a fősvény idő pillanatokban évtizedeket pazarol reá“, lelke sokat él át.⁶ A magány ünnepélyes csendjében szállja meg az ihlet. Költészete épp oly komoly lesz ilyenkor, mint maga a fiatal leány.

¹ Der Freymüthige 1806. évf. 202. sz.

² „An Nina und Theone. Theonens Antwort“ (megjelent Theone, Neuere Gedichte. 81. l. és L. Schedius, Zeitschrift von und für Ungern. Pesth. 1803. III. k. 6. füz. 3. Intelligenzblatt a következő megjegyzéssel: „Oedenburg . . . Ich übersende Ihnen hier aus den vielen Gedichten welche von deutschen Dichtern auf unsere Theone und Nina verfertigt worden sind, eines mit Theonens Antwort darauf.“); v. ö. még Christian Rösler „An Theone“: Musenalmanach von und für Ungarn, Pessburg 1801, 42. l.

³ Neue allgemeine Deutsche Bibliothek 1801. évf., 66. k. 2 db, 6. füz.

⁴ Feldblumen. Vorbericht IX. 1.: [Die Muse war] „bei Lust und bei Schmerz, bei Sorgen und Hoffnungen, stets die Vertraute unseres Herzens“.

⁵ „Neue allg. deutsche Bibliothek“ id. h.

⁶ Feldblumen, I. k. 30. l.

Teréz maga is rámutat műzsája komoly voltára, midőn egyik költeményében — kissé bombasztikusan — így jellemzi: „Muzsám lantjával magas sziklacsúcon ül; ha a sápadt holdfény előbújik, a vihar zúg, felhőt kerget és tölgyeket hajlít meg, muzsám vadul borzolja fel haját, melyet nem koszorúz tölgyfalevél. Gondolkozó szeme mereven bámul a villámba és dala akkor hangzik fel, ha a bágyasztó éjfél leszáll. Hangja olyan mint a hegyi patak zúgása, énekel hősről és harci zajról.“¹ Teréz ilyennek gondolja költészetét.

E sorokban Teréz rámutatott egyik egyéni sajátosságára: józanul és objektíven tudott megfigyelni. Költői fejlődését nem ismernők, ha önmaga nem írt volna róla olyan világosan költeményeiben. Őt nem bízta senki, hogy van tehetsége, maga fedezte fel, maga fejlesztette és így természetes, hogy gondolatait ez sokat foglalkoztatta. Kutatja énjének viszonyát költészetéhez: szenved, lelkesedik, elégedetlen, majd megbékül önmagával és küzködéséről vallomást tesz költészetében.

Az ilyen önmagába visszavonuló, szemlélődő természet szeret elmélkedni. Költészetben is gyakran szólal meg a reflexió hangja. Gondolatai messze szárnyalnak, érintik a világot, az élet az emberi lét kérdéseit. Tépeldésének természetesen határt szab vallásossága és annak tudata, hogy tanultsága töredékes és hézagos. Reflexiói persze nem mindig eredetiek; olvasmányai ébresztik fel gondolatait, melyeket aztán tovább sző. Maga említi, mint szeret olvasgatni és hogy utána mint érzi, „mint az úr szent vacsorája után“ hogyan megy át az olvasmány vérebe és lesz sajátjává.² Vallásos érzése meg-megszólal költészetében és Klopstock hatása itt félreismerhetetlen. Egy költeményében a szeretetet mint „Isten teremő lehetét“ dicsőíti; ő az élet forrása tengeren, földön és a légtérben, ő kényszeríti az égi testet, hogy pályáján szilárdan haladjon.³ Vallása felel mindarra, ami a lét előtt és után van: Isten volt előtte, — utána a lélek elszáll a testből és hazája az örök mindenség. A lélek halhatatlanságának hite az ő lelkének vigasztalása:

¹ Felblumen, I. k. 26. l.: „An Caroline Rudolphi. 1790“.

² U. o. I. k. 204. l.: „Das Neue“.

³ Feldblumen. II. k. 114. l.: „Die Liebe. 1798“.

Himmlische Tröstung, die du dem glücklichen
Christen Gewishelt bist, wie beselig'st du!
Du verwandelst das Grab zur Ruhstätt,
Und den Tod zum freundlichen Pfortner.¹

Teréz gondolatai legszívesebben „az embert“ keresik fel. Az első haláleset családjában megrendíti; az a derűs kép, hogy Isten az embert boldogságra teremtette, eltűnik; a húsz éves leány vallásos érzése ellenére — sötét színekkel rajzolja meg az emberi létet. Sajnálatra méltó az ember; könnyekkel, fájdalommal kezdi életét; él, de nem tudja miért; nem ismeri sem teremtőjét, sem önmagát, sem a világot. Balgán halad a maga választotta cél felé; nem tudja, hogy mi a rendeltetése. Tévelyeg, míg végre belátja későn, hogy léte hiúság és játék; fájdalommal hagyja el a világot és retteg, mert nem tudja, milyen lesz az ébredés.² De ezek a sötét gondolatok csak nehéz órák múltó hangulatának szüleményei.³ Lányosan meleg hite ismét visszavezeti Istenhez, ki az embert saját képére teremtette, avval a céllal, hogy nemesedjék és avval a rendeltetéssel, hogy halhatatlan legyen. Milyen legyen az ember? Önmagával szemben szigorú bíró, a más hibáját azonban az elnézés fátyolán keresztül nézze, bocsássa meg gyengéit és nyujtsa segítő kezét a hozzá folyamodónak.⁴ Az emberek természetükben oly ellentétesek és mégis nem lehet hőbb kívánságunk, minthogy az emberiséget harmonia töltse be, hogy olyan legyen, mint egy nagy zenekar, melyben sok művész, sok különböző hangszer más-más érzéseket kelt, de amelyben a hangok együtt fölcsendülve egy nagy egységbe olvadnak össze.

¹ U. o. II. k. 5. l.: „An die Unsterblichkeit. 1793“.

² Feldblumen I. k. 75. l.

³ U. o. jegyzetben: „Im Leben des Menschen, der sich nicht mit Hörensagen und Glauben begnügen kann, giebt es trübe Stunden des Zweifels, wo jede Wahrheit ein Trugbild, und der Mensch, als ein Ball steter und hier nie aufzuhellender Irrthümer, gleich verächtlich und bedauernswerth scheint. In einer solchen Stunde ward diese schwarze Skizze entworfen. Uebrigens versteht sich, dass dies nur die Schilderung des natürlichen Menschen seyn soll, der noch durch keine Offenbarung über seinen Zweck, seine Pflichten und seine Hofnungen belehrt ward“.

⁴ Feldblumen II. k. 65. l.: „Die Kunst des Umgangs. 1797.“

Sittliche Wesen! Ja nach einem grossen
 Rein harmonischen Plan erschuf ein Gott euch:
 Scheucht denn jeden feindlichen Mislaut, stimmt die Herzen
 zum Einklang!

Uebt dies bescheidene Weichen, ist's an Andern
 Vorzutreten, dies Selbstverläugnen, diese
 Thätigkeit, sobald es des Ganzen hohe Zwecke gebieten.

Himmlische Symphonie der Geister! Steige
 Bald, o Gottesmusik, von eisigem Erdball,
 (Nur Ein Chor die ganze, gesammte Menschheit) auf zu den
 Sphären.¹

Az élet azonban nem harmóniát mutat. Fájdalmasan kér-
 dezi Teréz:

Warum, Mutter Natur, o du Alliebende,
 Muss Zerstörung das Rad deiner Getriebe seyn
 Warum hast du zu stetem
 Kriege, deine Geschöpf bestimmt?²

Minden teremtmény csak küzdve tarthatja fenn magát. Százat
 egy cél csábít, de csak egy éri el és a többi elbukik. Végre
 megbékül, mert belátja, hogy a küzdelem erősíti az embert, éleszti
 bátorságát. A nyugalom elernyeszti az emberiséget, a harmonia
 pedig, melyről álmodott, csak ott a csillagos égbolton túl váltja
 fel a harci zsvajt. Ismét a vallás megnyugtató képe nyújt neki
 vigasztalást.³

Teréz nő volt és nem is akart más lenni soha. A férfit a
 föld urának vallotta, ki előtt a világ nyitva áll, hol dicsőségs-
 szomját kielégítheti. Az asszony világa kis otthona, amelyhez
 hivatása köti. A jó útján érzése vezeti öntudatlanul. Azonban
 biztosabban járna, ha műveltségének emelésével természetes ér-
 zését tudatos meggyőződéssé érelnék:

Und, Männer! sorgt nicht, dass das Weib
 Wenn sich ihr Geist erhellt,

¹ U. o. II. k. 120. l.: „Die Symphonie 1797“.

² U. o. II. k. 21. l.: „Der allgemeine Streit. 1797“.

³ U. o.

Verlassen wird das stille Haus,
Und drängen sich nach Glanz heraus
In das Gewühl der Welt!

Ein sanftes Herz hebt uns're Brust,
Das schon sich selbst belohnt,
Wenn es die stille Pflicht vollbracht,
So die Natur ihm zugedacht,
Und Ruh darinnen wohnt.¹

De még inkább mint gondolati költészetében, szólal meg a nő akkor, ha érzéseiről dalol. Az a nemes lelkű, igazi asszony érinti ilyenkor a lantot, kinek bensőjét csupa szeretet tölti be. Szíve elsősorban a családjáé. Ilyenkor szubjektivitása a legközvetlenebb, a legőszintébb. Atyjához írta első költeményét,² azt a rímes kis verset, melyet — mint már említettem — nem ismertünk. Atyjának szólt az a költeménye is, mely Teréz tudtán kívül a gráci lapban megjelent.³ Ennek még igen dadogó verseit igaz mély érzés hatja át. 1788. április havában írta: a természet a tavaszt ünnepelte, mely visszahozta az élet örömét; Teréz azonban nem tud örülni, mert véres háború dúl ott a Duna mellett és a harcosok sorában áll az édesapja is:

Auch ihn umschwebt er, der Tod der Schlacht,
Im Kugelgezische, im Schwertgeklirre,
Und blutig und bleich!

Wenn er ihn fände, den Tod der Schlacht,
Nicht wiederkehrte in unsern Arm?
Mein Vater ihn stürbe, blutig und bleich?

¹ U. o. I. 151. l.: „Mann und Weib. 1796“.

² Schindel id. m. I. 14. l.

³ „Im April. 1788.“ Artner Teréz ezt a versét első gyűjteményébe is felvette (Feldblumen I. 53 l.), de átdolgozott alakban. Nemcsak egyes kifejezéseket változtatott meg, hanem néhány versszakot is elhagyott és újakkal pótolta.

Wenn nicht mehr der Gattinn Kuss,
Nicht seiner Kinder banges Gewimmer
Ihn aus dem ewigen Schlummer weckte? ¹

De a sötét gondolatot elűzi magától. Remélni akar és bízik a Mindenhatóban, hogy megóvja őt. Az apa sokáig volt ekkor távol kis családjától. 1787, dec. 28-án elhagyta a dragonyos ezred Sopront,² melynek Artner Lipót tábornoka volt. A török határra vonult, hol 1788 februárjában megindult a török háború és csak 1791-ben fejeződött be.³ Az atya ekkor visszatér a boldog családi körbe és nemsokára felmentését kéri, 42 éves szolgálat után, a mit meg is kapott, Teréz boldogan hálálkodik a császárnak, kihez a katonagyermek rajongásával tekint fel és a kiben népeinek szerető atyját látja:

Nicht Heeresmacht zum Mord bereit
Und blutigem Vollzug
Leiht deinem Throno Festigkeit
Vor falschen Freiheitstrug.

Nein, Güte nur und Milde stützt
Dir den ererbten Thron;
Und Deiner Völker Wohlfahrt schützt
Auf ewig deine Kron.⁴

Az atya iránt érzett mély szeretet már a gyermek lelkében összeforrótt az uralkodó család és a haza: a monarchia szereteté-

¹ Feldblumen I. k. 53. l. Az összefoglaló kiadásban tett simítások szemléltetésére álljanak itt e versszakok a gráci lapban közölt alakjukban:

Auch ihn umschwebt er, der Tod der Schlacht
Bald im Kugelregen, bald im Schwerdtergeklirr
Wie das Veilchen die Biene!
Aber stets blutig und bleich!

Wenn er ihn fände — der Vater, ach!
Nicht wiederkehrte in unsern Arm —
Mein Vater ihn stürbe — den Tod der Schlacht
— blutig und bleich?!

Wenn nicht mehr der Gattin Kuss
Nicht seiner Kinder banges Gewimmer
Ihn aus dem ewigen Schlummer erweckte?

² Sopron írott krónikáiból. (A soproni városi levéltárban).

³ U. o.

⁴ Feldblumen I. k. 93. l.: „Ein kindlicher Dank, an Franz II. 1792“.

vel. Az atya mint talpig katona értük harcolt és Teréz aggodalma a szülőért nekik is szólt. Később is midőn az öreg tábornok már kilépett a harcosok sorából, dobogó szívvel kíséri az eseményeket.¹ Fölújong, mikor a császár zászlajával a szétszakadt német szövetség mellé áll és a mainzi csatában 1795-ben diadalra juttatja a franciák fölött. Büszkeség fölti el lelkét: a monarchiát nagynek és hősnek látja.² Mikor pedig az ellenség hazája, a mindenfelől fenyegetett és hűtlenül elárult monarchia ellen fordul, fájdalommal jajdul föl. Meg van győződve, hogy hazája az igazság útját el nem hagyja és úgy fog elesni, mint Hektor, meggyászolva még az istenektől is.³ A monarchia azonban ellenállt az ellenségnek. A császár fenséges szavával ismét bizalmat öntött hitükben megingott népeibe, midőn az ellenség már a császárváros kapuit döngette. Az egész birodalom fölkelt az ő hívó szavára, hogy megvédje a trónt és a haza szabadságát.

Itt említi Teréz a magyart is.⁴ Magyarország szerinte természetesen a nagy birodalomnak csak egy része. Magyar hazánk önálló alkotmányos élete az 1790/91-ik évi utolsó felbuzdulás után egy időre szinte megszűnt. Ausztria semmibe se vette a nemzet jogait és csak terheket rótt rá. A királyhű magyar a veszedelem órájában önfeláldozóan ad mindent és a sok baj ellenére sem nehezelt Ferenc „császár“-jára, kihez még legmagyarabb költőnk, Berzsenyi Dániel is, magasztaló költeményt ír. Teréz német környezetben élve nem hallja és nem is érti a nemzet fájdalmát; mint császárhű katona sarja csak Ferenc kegyét látja és élvezi Bécs közelében ennek melegét. Csak egy költeménye van, mely hazai légkörbe visz: „An die Waag bei Pistryán- (Pöstyén) 1795“. A parton állva virágot szór a habokba és kéri, vigyék üdvözlétét abba a kis vágmenti faluba, hol első mosolya, első könnye fakadt.⁵ Itt sem szól tehát hazájáról, hanem csak arról a kis otthonról emlékezik meg, hol első boldog éveit töltötte.

¹ Schindel id. 26. l.

² Feldblumen I. k. 113. l.: „Die Schlacht bey Maynz am 29. Oktober 1795“.

³ U. o. II. k. 28. l.: „Oesterreich im July 1796“.

⁴ Feldblumen II. k. 30. l.: „Die Volksbewaffnung Oesterreichs im April 1797“.

⁵ U. o. I. k. 99. l.

Az otthon emléke egy az édes anya emlékével, mint a haza szeretete az apai szeretettel. Az anya szigorúan, de jósággal nevelte gyermekeit és Teréz csak dalban tudja megköszönni ezt a jóságot.¹ Midőn a jó anya 1706-ban itt hagyja övét, Teréz a sok szeretetért a legnemesebb hálára serken: a családnak ő akarja az anyát pótolni, kinek addig is jobb keze volt:

Und wenn sie mich umstehn, die du mir zum Erbe gelassen,
 Dein ehrwürdiger Gatt', silbergelockt und gebeugt
 Und die liebliche Schaar der holdaufblühenden Töchter,
 Welche noch früher verwaist, Theuerste, klagen um dich;
 Pflegend tröstend ich bald die Greisentage des Vaters
 Sanft mit Kränzen umschling', welche der Herbst noch gewährt
 Bald mit Muttergefühl der süßen Kindheit, der holden
 Jungfräulich reifenden Knosp' edlere Keime entfalt'
 Und versuch es ihnen zu seyn, was du einst gewesen:
 Nicht wahr, Mutter, alsdann klag ich am würdigsten dich?²

Anyja önfeláldozó szeretetét akkor értette meg Teréz igazán mikor az ő vállaira nehezédtek a gondok! De el tudta viselni őket, mert lényének alapvonása volt a szeretet. Nemcsak családja iránt, hanem a világ, az egész emberiség iránt érzett mély szeretet hatotta át. Ezért lett költészetének is legigazibb, legmélyebb forrása.

Költőnk mindent, a mihez nyúl, benső érzéssel ragad meg csak egyet nem: a természetet. Költészete mutatja ugyan, hogy van természetérzéke, vágyik az erdő csöndjébe, mert ott az emberek zajongó világától távol, zavartalanul engedheti át magát gondolatainak és érzéseinek. A természeti kép azonban, legyen ez az erdő mélye, a patak partja vagy a falusi kunyhó,³ nála csak háttér, melyre reflexióit veti. Nincs meg a mély költői együttérzés a természettel. Azonban ha átérezni nem is, látni, megfigyelni a természetet nagyon jól tudta, mert volt hozzá gyakorlott szeme. Teréz, — mint már említettem — nemcsak költő volt, hanem a rajzhoz is értett. Ez határozottan észrevehető költészetében. Leírásaiban nemcsak éles, hanem aprólékos is

¹ U. o. I. k. 23. l.

² U. o. II. k. 15. l.

³ U. o. I. k. 80. l., 146. l.; II. k. 57. l.

ami stiljenek bizonyos realistikus vonát ad. Ilyen pl. a „Weihnachtsabend“.¹ Teréz és huga Lotte barátnőjüknél töltik a szentestét, ez a költemény tárgya. A mint azonban előadásában tovább halad, megelevenednek az olvasó szeme előtt a télies Sopron szűk utcái, alacsony régi házai, az öreg, szürke gót templom tornya, mely mellett a két fiatal leány elsuhan. A háziasszony, a vendégek, a játék, a társalgás, mind élénk képekben elevenedik meg előttünk. Ugyanígy jár azonban el akkor is, ha képzeleti tárgyat érzékit meg. Az éjszakát perszönifikálja, de olyan realistikus vonásokkal látja el, hogy mint kézzelfogható valóság áll előttünk. A „Strom der Zeit“ egy nagy folyó, melynek ura az ezüstszakállú Chronos: hullámai ide-oda vetik a kis csónakot, az emberi életet és nem engedik, hogy a nyugalom partjain kikössön.²

Hogy költőnk természetérzéke nem mélyebb és bensőbb, ez közös fogyatkozása az egész német lírai költészetnek a fejlődés azon fokán, melyen Artnér állott. Ezt a fokot nevezetesen a „Wiener Musenalmanach“ képviselte. Költői csak szerény tehetséggel haladtak már fent említett mintaképek után. Nagy szerepet ezért nem játszottak soha. Mégis kezdetnek jelentős volt ez az osztrák költészetben. Fiatai lelkesedéssel indultak útjukra, ösztönszerűen követve a német irodalom vezető embereit. Tehetség azonban nem akadt közöttük, ki teljesen átértette volna az annyira magasztalt mintaképeket.³ Így maradt hozzáférhetetlen számukra Goethe és Rousseau természetérzéke.⁴ A természet csukott könyv volt az osztrák költők előtt, melynek csak díszes címlapját látják. Hogy mégis legalább látszólagos életet vigyenek bele, benépesítik a görög és latin mitológia elkopott istenségeivel és ez a tény csak megnehezítette a természet igaz megértését. Teréz, ki az osztrák költők nyomdokán halad, ebben a klasszikus világban élt és szemében az antik kultúra a legmagasabbat jelentette. a mire az ember törekedhetik és törekednie kell. Rajongó tiszteletének már 1796-ban adott kifejezést egy költeményében, mikor

¹ U. o. I. k. 45. l.

² U. o. II. k. 80. l.

³ O. Rommel. Der Wiener Musenalmanach: Euphorion VI. Ergänzungsheft, 1906, 54. l.

⁴ Berde M. Bacsányiné Baumberg Gabriella élete és költészete Kolozsvár 1912. 46. l.

alkalma nyílt a császárvárosban Müller¹ kiállítását látni. A görög szellem, melyet nyelvi emlékeiben csak fordításokból ismert, itt műemlékeiben közvetlenül szólt hozzá és ő úgy érezte, mintha általuk belsőleg megnemesedett volna. Teréz egész ifjúkori költészete ebben a világban él. Személyesítéseit, hasonlatait előszeretettel onnan meríti, és egyik klasszikus kép a másikat követi költeményeiben. A császárvárosra pl. „Merkur, a városgazdagító“ szórta kincseit; a kereskedők „Merkur békés népe“, a tudós ifjú „Minerva áldozópapja“, kit midőn háborúba megy, Aegise véd meg. Katonáinkban Lacedaemon hőseit látja föltámadni, kik Thermopylaenél hazájukért estek el; Napoleon természetesen „Hannibal Bécs kapui előtt“.²

Még néhány szó költőnk verstechnikájáról. E tekintetben is a Wiener Musenalmanach poétái nyomán halad. Ezeket utánozta és hibáikat önkéntelenül elsajátította. Saját bevallása szerint verselése egészen öntudatlan volt és arra a kérdésre, hogy milyen versformát használt, következőképen felelt: „Hiába kérdezel, a természet erre nem tanított. Mint a falusi leány, ha hallja a nagy énekesnőt, megkísérli utánozni, úgy daloltam én is szépen hangzó ének után“.³ Kijelentése talán túlzás, annyi azonban bizonyos, hogy a verstan szabályaival nem volt tisztában. Verskezelése épp olyan egyhangú, mint osztrák költőtársaíé. Rendesen négy-hat-nyolcsoros versszakokban ír, s egyszerű, színtelen, sokszor hibás rímekkel és a sorok között gyakran használt enjambementtal.⁴ Rímes formák mellett szereti a klasszikus

¹ Feldblumen II. k. 83. l. „Müllers Kunstgalerie“:

Ehrfurchtsschauer füllen meine Seele
Bey dem hohen Eingang dieser Säle
Wo, vom Geist des Phidias beseelt,
Alter Bildner hohe Meisterstücke
Müller nachgeformt mit seltnem Glücke,
Und der Kaiserstadt zur Schau gestellt.

² U. o. II. k. 31., 39., 41. l.

³ U. o. II. k. 59. l.

⁴ Pl. u. o. II. k. 97. l.

O wie hüpf ich empor! Wie? mein Bewusstseyn nur
Meine Seele erhebt, nebelumkleidet, sich
Aus dem Körper! Wie schlummernd,
Ruht an des Altars Fuss.

rintelen versformákat,¹ az úgynevezett ódai formákat is. Még igen ügyetlen keze alatt ezek is egyhanguvá válnak.

A fiatal költő verselési fogatkozásait csak az elnézés fátyolán keresztül nézhetjük. Első költeményei voltak, mások előtt titkolt kifejezései egy nagyratörő ifjú léleknek. Leküzdve féltékenységét, bizalommal fordult végre kis verskötetével a világ felé. Váratlanul érte a siker, boldoggá tette ismertebb írók részéről az elismerés. Írói pályáján ez is volt egyetlen zavar-talanul tiszta öröme.

¹ Pl. I. k. 146. l.: IV. Asklepiadesi strófa.

Freiburgban.

1792-ben tért volt vissza az öreg Artner Lipót generális családjához, mely azután még négy évet töltött boldog együtt-létben.¹ Ekkor meghal az anya és néhány évre rá, 1799. novemberének egyik zimankós napján az apa, kit nagy katonai pompával temettek el a soproni kis temetőben.² Teréz és testvérei egyedül maradtak a rideg házban; rövid időn belül mindenüket elvesztették: a szülők után néhány év múlva kis vagyonukat is. Terézre a boldog gyermekkor után nagyon ránehezedtek az élet gondjai. Ekkor kezdődnek vándorévei. 1803-ban elhagyja Magyarországot Amália és Minna hugával együtt, hogy Lotte nővéréhez utazzék, ki a breisgaui Freiburgban³ élt férjével De Witte Károly Györggyel. Egy rövid, azonban költői fejlődésére nézve igen fontos évet töltött Freiburgban. A német költészet egyik öreg, tiszteletreméltó művelőjének, Jacobi János Györgynek környezetébe és igazi irodalmi légkörbe került, melynek szellemét buzgón szívta magába.

Jacobi akkor másodízben viselte az egyetemi rektori méltóságot. A liberális II. József császár hívására jött 1784-ben mint első protestáns tanár a freiburgi egyetemre, hol a széptudományokról tartott előadásokat. Jacobi igazi lírai tehetség volt, azonban természetből lágy és könnyen befolyásolható. Ezért midőn mint ifjú Gleim körébe Halberstadtba került, ő is az anakreoni

¹ Feldblumen I. 93. l.

² Schindel, id. m., I 21. l.

³ U. o. 23. l.

írányhoz szegődött. Amint azonban 1774-ben megismerkedett a legnagyobb német költővel, Goethével, ennek hatása alatt az ő költészete is mélyebb, igazabb és természetesebb lett. Érzelmes egyéniségének megfelelően egész poézisét elegikus hang hatja át.

Jacobi a körülötte alakult írói körbe, melybe a Colmárból át-átránduló Pfeffel, a fiatal Rottek és mások tartoztak, kitüntető érdeklődéssel vette fel Terézt, amit ez szeretettel és ragaszkodással viszonzott. A szerény leány, ki másokban mindig a legértékesebbet kereste, felismerte az öreg költő emberi nagyságát;

Wie der Leuchthurm aus dem Porte
Glänzt in Nächten ohne Stern,
Strahlst du weithin; deiner Worte
Süßem Zauber horcht die Fern;
Besser sind wir doch berathen,
Du erwärmest unsern Kreis,
Und du lehrest uns durch Thaten,
Gut zu sein und froh und weis.¹

Jacobinak jól esett ez a vonzalom és egy költői képen rajzolta meg barátságukat: a hársfát egykor az emberek szeretete, madárdal környezte, most azonban a fa öreg és az élet elhalt körülötte; mégis közeledik feléje egy idegen lányka, kit hiába csalogatnak fiatalabb fák; az öreg hársfának dalol a leány és felvidítja azt, kihez a halál már közel van.² E költői barátság Jacobi haláláig tartott és Teréz magányos életének egyik legkedvesebb emléke maradt³ a szép kis német város és emberei. De szelleme fejlődésének is fontos mozzanatát jelentette a Freiburgban töltött esztendő.

Jacobi lett Teréz első élő mestere a költészetben. Az öreg költő rektori teendői és betegeskedése következtében ugyan nem foglalkozhatott külön Terézzel,⁴ azonban az élénkeszü leány föl tudta használni önművelésére „a szerdai délutánok” beszélgeté-

¹ Theone, Neuere Gedichte 146. l.: „Ständchen zur Namensfeyer J. G. Jacobis“.

² J. G. Jacobi, „Meiner Freundin Theone“: lásd Iris. Ein Taschenbuch, hg. von J. G. Jacobi, 1806. évf.

³ Lásd u. o. 1807. évf.: Th. v. Artner „An den Herausgeber Oedenburg am 4. Sept. 1805.“

⁴ Öst. Annalen 1811. évf. II., 101. l.

seit, mikor Jacobi otthonában jó barátai „a teás kanna“ köré gyűltek össze. Ezek a „szerdai délutánok“ voltak Teréz kellemes és vidám tanulóórái. Jacobi, az öreg emberek szokása szerint, szerette ilyenkor emlegetni a régmúlt időket és felújítani az ifjúkor élményeit. Sokszor emlékezett vissza Gleimra, Uzra, Karsch Luízára, Kleist Ewaldra és el-elbeszélgetett róluk. Teréz megtanulta tisztelni őket mind, kiket a „hálátlan utókor oly kevésbé ismer.“¹ Az irodalom újabb jelenségeire is jobban ráterelődik figyelme. Leginkább Schiller felé irányul érdeklődése, mivel Jacobi akkor levelezésben állott,² de élvezettel merül el Wieland vidám költészetébe is. Legmélyebb hatással mégis magának Jacobinak költészete volt, mely a legnagyobb német lírikus, Goethe szelleméhez is közelebb hozta.

Gyakran megesett, hogy Jacobi bírálat végett a költeményeit átadta barátainak, köztük Teréznek is. Ez alkalmat adott a társaságnak arra, hogy a költészetről és technikájáról beható eszmecserét folytassanak. Ilyenkor tanult legtöbbet Teréz. Teljesen tudatában volt e rövid tanulóév fontosságának és mikor búcsuzik tőle, ezt mondja öreg barátjának:

Dem Mädchen wird nun vieles klar,
Was ihr zuvor noch dämmernd war,
In reineren Accorden
Versucht sie sich, dem Baum geweiht,
Der mild mit Blüthen sie bestreut,
Und tönt zu ihren Worten.³

Amit e sorokban hálás szavakkal emleget, annak bizonyágát is látjuk „újabb költeményei“-ben, melyek 1806-ban jelentek meg Cottánál Tübingában.⁴ A külsejében igénytelen kis kötetet⁵ József nádornak ajánlotta, amiért Magyarország palatinusa

¹ Lásd Iris. 1805. évf. 270. II.: Theone, „An die Freyinn Marie von Zay geb. Fr. von Calisch in Tyrnau. Freyburg den 1. August 1804.“

² V. ö. Ungedruckte Briefe von und an Johann Georg Jacobi, hg. v. Ernst Martin. Qu. F. II. k. (1874.) 1. l.

³ Gedichte, II., 28. l.: „An Jacobi und Pfeffer zum Abschied 1804.“

⁴ Neuere Gedichte von Theone, Tübingen, J. G. Cotta, 1806.

⁵ V. ö. „Der Freymüthige oder Ernst und Scherz“, hg. von W. Kotzebue und G. Merkel. 1806. évf. 202. sz.

szívélyes sorokban mondott köszönetet.¹ Teréz a „Feldblumen auf Ungarns Fluren“ megjelenése óta alig adott ki valamit. Néhány költeménye Jacobi „Iris“²-ében, a Cotta-féle zsebnaptárban³ és a Huber-féle „Unterhaltungen“-ben jelent meg.⁴ Ezek egyik része megvan a „Neuere Gedichte“, a másik része költeményei III. kiadásában. Itthon az „újabb költemények“ közül csak kettő jelent meg 1806 előtt: „Die Felsen von Szulyó“ Bredeczky Sámuel „Beiträge zur Topographie des Königreich Ungarns“ című folyóiratában⁵ és a „Geständniss“ című költemény Rösler „Musalmanachjában.“⁶

Teréz csak nehezen szánta volt rá magát első költeménykötete kiadására. Az idegen és még kevésbé művelt föld virágait azonban Németország nem remélt meleg fogadtatásban részesítette.⁷ Újabb költeményeivel már bátrabban lépett a világ elé, de nem elbizakodottan. Szerényen kéri olvasóit, ismerjék legalább el „törekvését a tökéletességre“.⁸

A siker azonban elmaradt. A „Feldblumen“ megjelenésénél

¹ Az „Annalen“ 1811. évf. II. k. 101. II. közli a nádor köszönő sorait: „Das verbindliche Schreiben Fräulein v. Artner, welches Sie unter dem 10. May des J. an mich gesandt haben, ist mir heute zugekommen. Die gute und löbliche Anwendung Ihrer Talente erwarb Ihnen die Achtung des gebildeten Publikums und diejenigen Personen, welche in der Dichtkunst von dem Werth der Tugend und der Rechtschaffenheit auf die angenehmste Weise unterrichtet werden, erkennen mit Dank ihre Bemühungen, die von den Kunstrichtern bereits öffentlich angerühmt werden. Das Vertrauen, welches Sie durch die Zueignung ihrer Gedichte in mein Bestreben setzen, alle Theile der Gelehrsamkeit in Ungarn zu erweitern und zu befördern ist mir sehr schmeichelhaft. Nehmen Sie daher Fräulein von Artner, diese Erklärung als einen Beweis von meiner Erkenntlichkeit an und bleiben Sie von derjenigen aufrichtigen Wertschätzung versichert, mit welcher ich verharre Ihr ergebener Joseph Palatin, Ofen, den 25. Jul. 1806“.

² 1805-ben: Die todten Schmetterlinge, Schifferliedchen, An ein Mäulüftchen, An die Gewohnheit; 1806-ban: An Jacobi und Pfefferl; 1807-ben: An den Herausgeber, Ein Maskenball, Die Zeit und die Dichterinn.

³ Taschenbuch für Damen, 1806-ban: Weltleben, Der Zweifler; 1810-ben: Romanze.

⁴ Csak az „Allg. Lit. Ztg.“ (Halle, 1806, 227. sz.) említi.

⁵ Bécs 1803. évf.

⁶ Pest 1804. évf. (Teréz itl második keresztneve „Maria“ alatt irt).

⁷ Neuere Gedichte, Vorrede.

⁸ Ugyanott.

a kritikának csak biztató szava volt a fiatal költő számára; most azonban a legkülönbözőbb vélemények hangzottak el. Kotzebue kritikai folyóirata volt az egyetlen, mely elismerte a gondolatokat és érzéseket átható költői melegséget. A többi kritikus szigorú, rendreutasító, könyörtelen szavakkal bíralt.¹ Nemcsak a formai hiányokat emelik ki, hanem a költemények tartalmát is prózáinak mondják és minden tehetséget elvitatnak tőle. Az egyik bíráló gúnyosan figyelmezteti Terézt, hogy a költészet kedvelése még nem bizonyítéka a tehetségnek.² Artnernek fáj, hogy „szelleme gyermekeit“ a világ kigúnyolta és azért el is hallgatott, de csak rövid időre. Saját vallomása szerint alkotnia kellett, ha megszállta a költői ihlet a sikerre való tekintet nélkül.³

Ma, midőn a költő pályáját bensőbb megértéssel tekintjük át, ellene kell mondanunk annak, mintha az újabb költemények a Feldblumen-nel szemben hanyatlást mutatnának. Ifjúkori lírájának bázisa a szeretet, és a szeretet kifejezése az újabb költeményeknek is főjellemvonásuk. Csakhogy ezt az érzést élete csalogásai bensőbbé és egyben költőibbé tették.

Mélységes emberszeretetével elsősorban ismét az emberi élet felé fordul. Elkeseredéssel tölti el az emberi lét, mely a sors játékszere és olyan, mint a szőlővenyige, melyet korán vagdosnak, kötnek és csavarnak, hogy megszokja a támasztókarót.⁴ De az élet szenvedései nem törték meg. Már a gyermekleány is megbékült szomorú gondolataival és a vallásban keresett vigasztalást. Érettebb korában sem hagyta el ezt az utat.⁵ Vallás és erkölcs Teréz lelkében erős optimizmust, derűs életfelfogást érlelnek meg és ezt mély meggyőződése táplálja: az a meggyőződés, hogy a költő legszentebb kötelessége embertársait az élet és halál kétségein átsegíteni.⁶ Ő maga költői világában, melyet a „boldogok szigetének“ nevez, elfelejti minden szenved-

¹ „Neuere Gedichte“ bírálatai a következő folyóiratokban jelentek meg: Annalen 1807. évf. I., 271. II.; Allg. Lit. Zeitung 1806. évf. 227. sz.; W. Kotzebue és G. Merkel, Der Freymüthige 1806. évf. 202. sz.

² Neue Annalen 1807. évf. I., 271. II.

³ Lásd Teréz levelét Karolinához: Zágráb 1823(?) márc. 14-én. (Blüml úr másolatában).

⁴ Theone, Neuere Gedichte, 119. I.: „Winzergesang“.

⁵ U. o. 51. I.: „Elegie“.

⁶ U. o. 37. I.: „Dichterberuf“.

dését.¹ Ezért talál vigasztalást mindenben e földön. A „Welt-leben“ című költeményében elfordítja tekintetét az emberiségtől, mert vétkes bűnbe süllyedt, menekülni szeretne tőle, de a föld géniusza visszatartja. „A virágzó fa is lerázza díszét, hogy termést hozhasson; a félig érett és rothadó gyümölcsöt a vihar leszakítja, csak az egészséges érik meg és lesz dísz a fának. Az emberiség gyenge virága az ártatlanság, termése a bölcsesség, utóbbiért küzdve, elveszti ártatlanságát. A küzdelemben ébred szenvedély és ösztön, melyeket csak az küzd le és csak az éri el a bölcsességet, ki az erkölshöz hű marad“.² Máskor meg szorongó érzéssel látja, hogy az idő halad és magával visz mindent, amivel egykor megajándékozta. Ifjúságot és szerelmet. „Meghagyja azonban a barátságot, mely boldogít és a tapasztalatot, mely bölcsé teszi“.³ Csak néha nem tud szabadulni szomorú gondolataitól, de ilyenkor is mosolyog könnyei között. Ilyen a „Todte Schmetterlinge“ című költeménye, itt egészen szubjektív lesz és elmélkedése fájó érzést kelt benne. A kis pillangók élte rövid, csak szép nyári napokat ének és meghalnak, ha jön a zord idő.

O stürb' ich auch mit euch im Kelch der Rose!
 Wer will des Lebens Rest?
 Umsonst! es zog ein Gott mir härtre Loose,
 Und hält mein Daseyn fest.

Entgegen tragen muss ich, wie die Eichen,
 Dem Winterfrost mein Haupt;
 Fest hält mich das Geschick; ich darf nicht weichen,
 Obs mir auch alles raubt.

Doch samml' ich so wie euch, ihr holden Wesen,
 Verlebte Freuden ein,
 Und will — sey auch ihr Schmuck nur Staub gewesen —
 Mich ewig ihrer freun!'

Elegikus hangulatától tréfás verseiben teljesen fölszabadul. A vidámság hangja többször csendül fel „újabb költeményei“-ben,

¹ U. o. 62. l.: „Die Insel der Seligen“.

² U. o. 1. l.: „Weltleben“.

³ U. o. 13. l.: „Beym Jahreswechsel“.

⁴ U. o. 76. l.: „Die todten Schmetterlinge“.

mint a „Feldblumen“ versei között. A gyermek oly szentnek tartja poézisét, hogy kertüli ezt a hangot. Itt azonban annál gyakoribb. Dévajsága itt-ott a gúny formáját ölti magára és Blumaueri árnyalatot is nyer. Így egyszer tüzes szerelmi dalt zeng és csak a végén vallja be, hogy dala „téli kedveséhez“: a „meleg kályhához“ szolt.¹ Máskor meg Siegwart érzelmes világát („Das neue Land“), majd megint a pozsonyi Musenalmanachot teszi éles gúny tárgyává. Előbbi Goethe Mignonjának a paródiája, utóbbiban pedig Tekusch vállalatáról írja: „Lichterloh brenne sagt ihr, der Almanach ungrischer Musen? Fürchtet den Brand nicht! Es ist Wasser die Fülle auch hier“.²

Csak családi verseinek hangulata maradt elegikus. A korabeli kritika is érezte, hogy ezekben fejezte ki a költő legszentebb, legfájdóbb érzéseit, alig bírálta őket, szinte átsiklott fölöttük.³ Mélyen érintette Teréz érzékeny lelkét a szülők elvesztése. Sírjuknál benne is fölébred a pihenés utáni vágy, mert érzi, hogy szülőivel életének legigazibb, legtisztább boldogsága a sírba szállt.⁴ Még egyszer visszafordul az elhagyott apai ház felé és képzelete elébe varázsolja a régi boldog életet, a kis szobát, hol testvéreivel csendes megértésben töltötte ifjúságát, látja Lottet, aki az ablaknál varr, Amaliát, amint kézimunkázik vagy olvasgat, a kis Minnát, amint virágokat készít; majd

¹ U. o. 15. l.: „Geständniss“.

² U. o. 84. l. Ez epigramma is utal arra, hogy Teréz viszonya hazai irodalmunkhoz nem volt a legkedvezőbb. Keveset is szerepelt Magyarországon. (Rösler's Musenalmanach, Bredetzky's Topographie). Alig vették észre, (Schedius, Zeitschrift von und für Ungern. Wien 1803. III. k. 6. f.) s a hazai kritikák sem voltak jók. (Gamauf Rummyhoz 1818. jan. 15-én. M. T. Akadémia: „Unsere gemeinsame Freundin, wird wegen ihrer „That“ übel mitgenommen. Alle inländischen Zeitschriften beurtheilen dieselbe höchst oberflächlich und geringschätzig, während die ausländischen sie einer aufmerksamen Zergliederung und beyfälligen Anempfehlung werth gehalten haben. Es ist auffallend, dass man dieses anspruchlose weibliche Talent gerade in seinem Vaterlande so zu verkleinern bemüht ist und die Produkte desselben so wenig kennt . . .“).

³ N. G. 19. l. „An ein Maylüftchen, als mein Vater schlief“; 27. l. „An Schwester Lotte“; 77. l. „An die Musen nach dem Tode meines Vaters“; 84. l., „An der Gruft meiner Eltern“; 111. l. „Abschied vom Vaterhaus“.

⁴ N. G. 77. l. és 84. l.

zenei jelenetet varázsol vissza a múltból: Lotte zongorához ül, Amália énekel, Mozart és Haydn zenéje lelkük harmoniáját megerősíti és elhallgattatja minden vágyukat. Az összekötő kapcsok elszakadtak, a sors elválasztotta a nővéreket és az apai ház magára maradt.¹

Családja elvesztével szerető lelke görcsösen keres valami támasztékot, ahová életét köthetné, ahol azt az érzelmi felesleget, mely évek óta benne felhalmozódott, áldásthozóan gyümölcsöztetni tudná. És ismét a hazaszeretet az a kivezető érzés, mely a sivársággal fenyegető lelki válságot Teréz számára elviselhetővé teszi. Egész tudatosan lángol föl most benne az emberiség első nagy érzése, mely megnyitotta a vadember szívét is a magasabb erkölcsnek:

Wer soll lieben die Flur, welche dem Kinde schon
Blumen spendet zum Spiel, Hütte und Vaterherd
(Ihre Welt) und des Hauses
Götter, wenn sie das Weib nicht liebt?²

A dragonyos generális leányának hazája még mindig a nagy osztrák birodalom, de az „újabb költemények“ között Magyarországnak is szentel egy dalt:

So reich an Wundern bist du, o Vaterland,
Die Niemand kennen! Dürft' ein benachbart Reich
Sich ihrer rühmen, lange schon häßt sie
Fama verbreitet.

Der Druckerpressen zahllose Kinder und
Des Grabestichels hätten der Ferne längst
Sie kundgethan, zu der Alpen Namen
Ihren geschrieben.

Wir achten nicht der Schätze, mit welchen dich
Europa ausgestattet, als Lieblingskind;
Für Güter, die du im Busen hegest,
Senden dem Ausland

¹ N. G. 111. l.

² N. G. 20. l. „An einen schlechten Patrioten“.

Wir Banya's Gold. Wer hat der Karpathen Höhn
Und ihrer Höhlen Klüfte noch durchgeforscht
Wo der Gewächs und der Steinwelt Schätze
Ungenützt keimen?¹

Az eddig ismeretlen szép magyar természethez szólt ez a költemény (Die Felsen von Szulyó). Szépségeit azonban csak akkor kezdi igazán felfedezni és megszeretni, mikor Zayékkal, a magyar mágnás családdal lép közelebbi érintkezésbe.

Szerelemről már nem énekel többé, csak a barátságról dalol, ez lesz alkalmi verseinek állandó tárgya. A költőnő korában igen kedvelték az ilyen alkalmi költeményeket, melyeket vagy ajándékhoz csatoltak vagy családi ünnepélyekre szántak. Teréz nem írt sok alkalmi verset. Névnapiján ünnepli az öreg Jacobit, hízelgés nélkül énekel emberi, nem költői nagyságáról.² Lotte születésnapjára ír egy költeményt.³ Máskor üdvözlí a szép Nínát, ki télen is élővirágot tűzött keblére, mert a gráciák kertjében örök tavasz virul.⁴

Emberszeretet, szülői- és hazaszeretet, a barátság érzése szólalt meg ismét a költőnő lantján. A gyermekleány költészetét egykor ugyanezek az érzések varázsolták gazdaggá, változatossá, az érettebb korú nő lelkevilágában minden bensőségük, mélységük mellett egyhangú benyomást keltenek, mert nem gazdagodtak újabb érzésekkel.

Teréz szerény költői tehetsége nem kerülhette el más írók befolyását. A „Camőnák már megöszült papjának“⁵ poézise a szelid, szinte nőies, sokszor szentimentális bánat kifejezésével Teréz költészetére határozottan hatással volt. Ha nem állt volna annyira Jacobi költészetének hatása alatt, nem tért volna újabb költeményeiben annyiszor vissza az a fájdalmas hang, mely hiányzott a boldog gyermek költészetéből. Nemcsak életcsalódásai teremtették meg költészetében ezt az elegikus hangulatot. Teréz maga vallja be,⁶ hogy a muzsa az agg költő dalainak

¹ N. G. 115. l.

² N. G. 146. l.

³ N. G. 27. l.

⁴ N. G. 43. l.

⁵ Gedichte, II., 34. l.

⁶ U. o. II., 39. l.

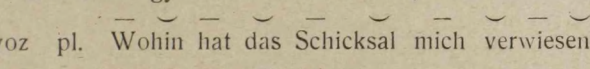
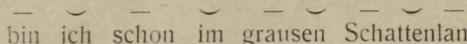

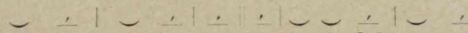
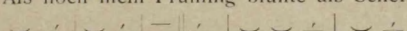
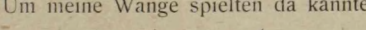
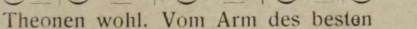
dem Tode meines Vaters“ című verseket alkaïosi sorokban írta.¹ Különben inkább a rímes formákat szereti, Strófái 4—5—6—8 sorosak; a sorok lejtése jambusi vagy trocheusi, hossza pedig 3—4—5 vagy 6 versláb. Némely versében különböző hosszúságú sorok váltakoznak: 6:3 (Die todtten Schmetterlinge) vagy 4:3 (Romanze). Kedvenc versformája a stanza, még pedig az úgynevezett trocheusi lejtésű stanza (Zweifler, Deportierte, Weltleben).²

Rímei elég változatosak, vannak nála párrímek (Der Himmel, Das neue Land), ölelkező rímek (Hymne an die Sonne, An Schwester Lotte, Geständniss, Winzergesang, Wer mich dichten gelehrt? Romanze) és keresztrímek. Párrímek rendszerint nem fordulnak elő magukban, hanem leginkább ölelkező rímekkel (An Schwester Lotte: aabccb). Rímelése azonban nem mindig ügyes.³

Érezhető az újabb költemények verselésén, hogy a költő a verstechnika szabályainak tudatosan akart megfelelni. Ifjúkori költeményeit saját bevallása szerint még egész naívan alkotta.⁴ Később Jacobi és írói körének hatása alatt elméleti tudása szélesebb és alaposabb lett ezen a téren, újabb költeményeiben igyekezett ennek bizonyosságát is adni. Ezért ragaszkodik annyira a versforma szabályaihoz, gyakran a vers kellemesen folyó ritmusának rovására. A vers ritmusát elsősorban az zavarja meg, hogy a versforma kedvéért egyes szavakat rosszul, természetellenesen

hangsúlyoz pl. Wohin hat das Schicksal mich verwiesen —
 bist ich schon im grausen Schattenland,⁵ holott a wohin szó-

¹ N. G. 77. l.:

 Als noch mein Frühling blühte als Scherze noch
 Um meine Wange spielten da kanntet ihr
 Theonen wohl. Vom Arm des besten
 Vaters umfasst, war sie kühn und glücklich.

² Az igazi olasz stanza rímei abababcc, Teréz azonban a következő rímelhelyezést kedveli: ababcdcd (Wieland stanza.).

³ Neue Annalen 1807. évf. I. k. 271. II.

⁴ Feldblumen, II., 59. l.

⁵ N. G. 29. l.

hangsúly a második szótagra esik. Helytelenül hangsúlyozza
 az idegen szavakat is, pl. Telyn, Laokoon, Niobe; kellemetlenül

hangzik a következő sor: nie hat uns Angelikas Hand, mert az Ange-
 lika szó természetes hangsúlyozása szerint nem az első és harmadik,
 hanem a második és negyedik szótag hangsúlyos. Megzavarja
 a vers kellemes csengését a szövegi néma e elhagyása, pl. „Seele
 der Welt die vom Himmel hernieder — Segen uns strömmt aus
 goldener Wolk,!“ — „er kämpf mit mir“. ¹ Érthető, hogy kriti-
 kusai verselésén sok kifogásolni valót találtak.

Az „Ujabb költemények“ című verskötetben egy két-
 felvonásos kis operaszöveget „Theseus auf Kreta“ címmel is
 kiadott. Kiadta, bár kevés reménye volt, hogy valaha zeneszerző
 életet leheljen belé. ² Pedig e kis munka sajátságos fényt vet
 Teréz egyéniségére és egész korára. Az opera fejlődésében ez
 a kor igen fontos, zenei részében ekkor úgyszólván elérte a
 tökéletest. De a költői rész bizony silány és értéktelen volt.
 A VIII. sz.-ban hangzik fel Gluck szava, mellyel a német opera
 megalapítója lesz és visszhangot talál Sonnenfels József „Briefe
 über die wienerische Schaubühne“ bevezető és befejező soraiban. Az
 osztrák Gottsched nyomatékosan kiemeli itt az opera cselek-
 vényének fontosságát (tárgyát az antik mithológiából vegye),
 a zene csak kísérje és támogassa a költői részt, de ne szakítsa
 meg hiábavalóan. Gluck eszméi érdeklődést keltettek az osztrák-
 ság körében; II. József pártfogása föllendítette a császárváros
 színházi életét: az opera nagy népszerűségnek örvendett
 és a művelt közönség érezte a reform szükségét a daljáték terén.
 Mozart, az ünnepelt zeneköltő nem talált kiválóbb költőmunka-
 társat egész életén át; eleinte olasz szövegkönyveket zenésít meg
 (Don Juan, Figaro) és csak élete végén jut egy német szöveg-
 hez, melyet Schickaneder, az ügyes bécsi színházigazgató, tákolt
 össze (Varázsfuvola). Mozart hírnevével együtt nőtt a vágy az
 osztrák irodalmi körökben önálló, magában is élvezhető, költői
 operaszöveg megteremtésére, éppen abban az időben, mikor Teréz
 felnövekedett.

¹ Der Freymüthige 1806, 202. sz.; Allg. Lit. Zeitung 1806, 227. sz.

² Vorrede (N. G.).

A kis Artner-család nagy zenekedvelő volt, főképpen Mozart műveit szerették. Mikor a nagy komponista meghal, Teréz kis költeményt szentel emlékének. (1792).

Wohin nach seinem Tod, wohl Mozarts Geist geeilet,

Bleibt jedem Grübler unbewusst:

Ward er dem düstern Ort der Busse zugetheilet,

So wandelt ihn sein Spiel alsbald zum Ort der Lust:

Und kam er in das Reich der Freuden,

So müssen seine Kunst die Seraphim beneiden.¹

Teréz valószínűleg látta Mozart opera-előadásait, Sopronnak már 1769-ben állandó kőből épült színháza volt, azonban színészei nehezen akadtak, míg végre Pejachevich Károly gróf 1788-ban bérbe vette a színházat a várostól. Ettől kezdve 1814-ig a gróf adta bérbe színgazgatóknak és gondoskodott sokszor anyagi áldozatok árán is, hogy a városnak minden télen legyen színtársulata. Így volt alkalma Teréznek néha színdarabokat látni. A városi levéltár két jegyzéket őriz 1795- és 1813-ból, melyekben a színházdirektorok összeállították az abban az esztendőben színre kerülő darabjaikat. Ezekből látjuk, hogy a tragédia és komédia mellett játszottak daljátékokat is.² Teréznek van is egy költeménye 1797-ből (*Die Zauberflöte und einige Compositionen von * * **), mely úgy látszik valamely színész előadásának kritikája, mert azt mondja: „Zwar erbärmlich spricht nun die Schickanedrische Seele; aber das leere Geschwätz trägt er so zauberisch vor, dass der erzürnten Vernunft zum Trotz das innig bewegte Herz in Wehmuth jetzt schmilzt, jetzt vor Entzücken euch hüpfet“.³

Teréz egészen tisztában van a daljáték állapotával, ismeri hiányait. Ezt a „Theseus auf Kreta“ kiadásának bevezető sorai világosan mutatják. „Panasz hangzik fel minden oldalról, hogy nincsenek jó operák“: írja Teréz. Szerinte ennek oka a következő: jó opera megteremtője csak is jó költő és jó zeneszerző

¹ Feldblumen I. k. 101. l.

² Kugler Alajos, A soproni színesztörténete, Sopron 1909, 11., 17., 18., 21. l.

³ Feldblumen II. k. 112. l.

lehet, mivel azonban a déli németiség inkább zenei, az északi inkább esztetikus lángelméket tud felmutatni, jó költő és jó komponista egy személyben még nem találkozott. Ezért kénytelen a kiváló zeneszerző is „egy zabolátlan fantázia értelmetlen szüleményébe“ lehelni életet és ezért gondolja a közönség, hogy a daljátékban a zene és a díszlet a legfontosabb. Teréz meggyőződése, hogy a drámai műzsa mindig az „ünnep királynéja“, míg a zene és a többi csak „vendég“.¹ Érdekes, hogy ezt az álláspontot fejlesztette tovább a német opera K. M. v. Weberen keresztül egészen R. Wagnerig, míg Ausztriában a régi álláspont még Grillparzer és Beethoven theóriájában is változatlanul tovább élt. A „Theseus auf Kreta“ című drámai kis műve pedig csak igazolása akar lenni annak, hogy egy operaszöveg mindig önálló, magában is élvezhető költői munka legyen. Tárgyát a görög Theseus-mondából veszi, a görög hős- és istenvilágból, mert a „fantázia itt szabadon csaponghat és azonkívül Teréz szerint“ izléstelen, ha köznapi ember örömében vagy bánatában énekel.“²

A darab tárgya tehát az ismert athéni monda: Aegeus fia a hős Theseus megöli Minotaurust, a krétai labirintus szörnyetegét és Ariadne, a krétai királyleány segítségével megmenekül. Hazáját hőstétével fölmenti egy nehéz teher alól.

Teréz daljátékában a cselekvény középpontja a harc Minotaurussal (II. felv.), az első felvonás ennek előjátéka. A fekete athéni hajó megérkezése a knossosi öbölbe, a szerencsétlenek panaszdala és Theseus vigasztaló éneke alkotja az első jelenetet. A második képben már a nemesszívű Minos, krétai király és leánya, Ariadne körében vagyunk. A fiatal leány, aki 7 évvel ezelőtt látta a fekete hajót, könyörög atyjának a szerencsétlenekért, de az hajthatatlan: „a sors akarja vesztüket, tiszteld akaratát“. Ekkor jelenik meg Theseus, aki egyedül akar megküzdeni a Minotaurussal. A királyt megnyeri a bátor ifjú, úgy-hogy beleegyezik kívánságába. Ariadne szíve is föllobban és elhatározza, hogy Daedalus varázsfonálával kivezeti a hőst a labirintusból. A második felvonásban Theseus szerelmi vallomása és búcsúja Ariadnétól előzi meg a harcot. Minos lelki küzdelme, hogy a kedves ifjút harcolni engedte, leányának vallomása, mely

¹ Vorrede (N. G.).

² U. o.

reményt önt szívébe, már sejteti a nézővel, hogy a harc kedvező kimenetele után a király a hőst méltó jutalomban részesíti. Így is történik és nászünnepelel fejezi be a cselekvényt.

Teréz nagyon nemesnek állítja be Minost, akire ránehezedik a sors, úgyhogy egészen tehetetlenül áll vele szemben. Theseus és Ariadne erősebbek; igaz és természetes emberi érzésüktől vezetve, diadalmaskodnak a sors fölött és kiengesztelik az istenek haragját.

Mintha Göthe „Iphigeniájá”-nak világa hatott volna Terézre, mintha azt szeretete volna utánózni!

A kritika¹ e kis műről dicsérőleg nyilatkozott. Az „Allgemeine Literaturzeitung” kijelentette, hogy megérdemel egy jó komponistát.

Az „újabb költemények” azonban nagyjában mégis sikertelenek maradtak. Ez a sikertelenség nem volt utolsó csalódása. Írói pályájának tragédiája abban van, hogy lelkesedéssel alkot és mindig tökéletesebbre törekszik, de mindig kevesebb elismerésre talál. Az elismerés elmaradásáért kárpótolta azonban az a szeretet, mellyel testvérei és egy magyar mágnás család körülvették. Otthont nyújtanak neki és evvel lassan visszatér életkedve.

---

¹ Neue Annalen 1807. I. k. 271. II.; Allg. Lit. Ztg. 1806, 227. sz.

A Zay-családnál (1821-ig).

a) Zayék. Artner Teréz eposza.

Teréz még szülői életében megismerkedett Sopronban báró Zay Imre családjával.¹ Mikor szülei egymásután elhaltak, náluk talált megértő szeretetre. Freiburgi tartózkodása alatt levelezett a bárónővel,² visszatérve pedig Zayék magukhoz hívták. Zayék környezetéből sietett testvéreihez, ha szükségük volt reá, az önzetlen barátság szava mindig csak visszahívta. Az 1811-iki devalváció következtében az Artner testvérek elvesztették kis vagyonukat. Mária bárónő ekkor még tapintatosan szorosabban magához fűzi a most már egészen hontalan és elszegényedett Terézt és hugát, Minát; ezentul a Zay-ház otthonuk, életük java részét e kedves emberek között töltik el.

A csömöri Zay-család régi magyar mágnás familia, mely zay-ugróci birtokát még I. Ferdinándtól kapta.³ Mint főúri csa-

¹ Schindel id. m. 470. l.; Teréz több főúri családdal érintkezett már gyermekleánykorában, lásd első két alkalmi költeményét: „Könyvészet“.

² Az „Iris“ 1805. évf.-ban jelent meg Teréz egyik levele Zay Mária bárónőhöz. A levél végén tett megjegyzésből sejtjük, hogy élénkebben leveleztek.

³ Karoline Pichler, Das Schloss im Gebirge: Sämmtl. Werke XXII.; A család címerén egy bástyatorony látható, melybe létráról tüzesóvát vet egy lovag; ezt magyarázza Pichler novellája, mely Róbert Károly idejében játszik. A Zay-család a XIII. sz. közepéig vezethető vissza. 1560-ban Zay Ferenc báróságot kap. Zay Imre báró 1830-ban megkapta a grófi méltóságot. (Nagy Iván, Magyarország családai. Pest, 1865. 12. k., 329. l.)

ládaink, úgy ők is gyakrabban megfordultak a fényes császárvárosban és az udvar erős befolyása alá jutottak. Érezték az udvar melegét, de láncait is. A magyar politikában nem vettek részt, mert hisz akkor nem is volt politikai élet: a rendeket 1790/91 óta csak adó és katonaság megszavazására hívták egybe, és a királyhoz hű nemzet tehetetlenül nyögött a súlyos háborús terhek alatt. A főurak nagyrésze beletörődve a kényszerűségbe, más téren igyekezett a haza javát előmozdítani. Zay Imre báró (1765–1831) vidám kedélyű ember volt,¹ s nagy tudásának² megfelelő hatáskört keresett. Mindazt figyelemmel kísért, amit a tudomány a kertészet, földművelés és technika terén fölfedezett, hogy azután tapasztalatait birtokain értékesíthesse. (Bucsán Nyitra megyében, Zay-Ugroc Trencsén megyében; utóbbit 1805-ben örökölte Dezső bátyja halála után). E tevékenységgel a korszellem hasznos munkása, gazdasági életünk egyik úttörője lett.³ Józan gondolkozású és jószívű ember volt. Jobbágiai igen szerették, jól bánt velük, szívesen szolgált nekik tanáccsal, segítette őket, gyakran vetőmagot, barmokat és szerszámokat juttatott nekik. Mindenképen enyhíteni törekedett szegény tót jobbágynak nyomorúságos helyzetét.⁴

Hű társa e nagy munkában derék felesége, a szép fiatal Mária bárónő volt. Calisch János báró és Prónay Janka gyermeke, ki Tót-Prónán született 1779-ben. Mint gazdag mágnás család egyetlen gyermeke, gondos nevelésben részesült. Már igen korán négy nyelven beszélt (magyar, német, francia, tót); zongorázni is tanult és saját kijelentése szerint, tehetség nélkül is bizonyos ügyességre tett benne szert. Azonban eleinte keveset olvasott, legfőljebb útleírásokat vagy költeményeket, mert szülei aggódva válogatták olvasmányait.⁵ Élénk, nyulánk természetű, szép

¹ Pichler, Denkwürdigkeiten, II. k.; 16. l.

² Pichler K. Huber Terézhez. Zay-Ugrócz 1821. aug. 15-én (Grillparzer Jahrbuch III. k., 311. l.; Kis János „Emlékezései életéből“ (O. K.) I. 266.

³ K. Pichler, Sämmtl. Werke, LIII. k. 252. l. „Marie Gräfin von Zay geb. Calisch“.

⁴ U. o. 258. l.

⁵ Schindel id. m. 470. l.; dr. Szelényi Ödön, Genersich János, Lőcse 1914. 23. l.: G. J. tanította a kis Calisch bárónőt két rövid esztendeig (1786.), de a báróval pedagógiai kérdésben ellentétbe jutván, elhagyta állását.

leány volt, ki már a szülői házban is az érdeklődés központjában állott,¹ 17 éves korában Zay Imre báró felesége lett.

Előkelő származás, gazdagság, szépség ennek a két embernek már magában véve első helyet biztosított a társadalomban, szeretetreméltó, tapintatos modorukkal ezt a helyet mindenkor meg is tudták őrizni. Nemes emberek voltak a szó legigazibb értelmében; nemcsak gondolkozásuk, de érzéseik és tetteik is elárulták ezt. E két embert Teréznek meg kellett szeretnie. Természetes az is, hogy viszonyuk mindig bensőbb, szorosabb lett és életük hosszú időre összeforrt egymással. Teréz és testvérei mintegy beleolvadtak a Zay-családba.

Különösen a Zay-Ugróci csendes várkastélyban, hová ritkábban vetődött vendég, volt szép és megértő életük. Ez a régi vár magaslaton épült, négyszárnya nagy négyszöget alkotott. A vár mögött emelkedtek a trencsényi sziklás, kopár hegyek, melyeknek csak alját borította erdőség. Romantikusan szép környék, de elhagyott és távolesett a világtól. A Zay-család még sem unatkozott. Mindegyiküknek megvolt a maga munkaköre. „Emberies, derék tevékenységük itt ragyogott legtisztább fényében“. A báró a gazdaságban járt-kelt. Mária báróné a falu betegeit látogatta. Jól ismerte a betegségek symptomáit, édesanyja mellett alkalma volt az orvosi tudományba pillantani. A szegény népnek azonban erős levesre és nemcsak gyógyszerekre volt szüksége. Délelőttönként megtelt kis előszobája betegekkel és a bárónő segített rajtuk, ahogy tudott.² A belső háztartás gondjait pedig Teréz vállalta magára.

¹ Pichler elb. alapján 1842. júl.-ban (megjel. Grillparzers Gespräche, hg. Aug. Sauer, Wien 1905, II. k., 196. sz. II.): „Marie von Zay geb. Fr. von Calisch auf dem Schlosse ihrer Eltern als einzige Tochter mit grosser Sorgfalt und Liebe erzogen, als blühend schönes Mädchen und reiche Erbin an einen Verwandten vermählt, war stets ohne ihr Zutun durch Umstände und Persönlichkeit der Mittelpunkt der sie umgebenden Welt“.

² Denkw. II. 98. l.; Pichler, S. W. LIII. k. 252. II. Pichler „An meine Freundinn Theone“: Minerva 1818. évf.; dr. Fr. Chr. Harless, Die Verdienste der Frauen um Naturwissenschaft, Gesundheits und Heilkunde, so wie auch um Länder, Völker- und Menschenkunde von der ältesten Zeit bis auf die neueste. Göttingen, 1830. 284. II.: M. v. Z. „zeichnete sich schon in frühester Jugend durch eine enthusiastische Liebe zur Naturbeobachtung aus, mit der sich unter Anleitung und nach Beispiel der Mutter bald eine grosse Neigung zur Heilkunde entwickelte. Ihr theilnehmendes Gefühl für

Egyszerű és közvetlen volt érintkezésük, mert közlékenyek voltak és a legapróbb dolgokat is megbeszélték egymással.¹

Esténként, ha napi munkájukat elvégezték, összeültek kézimunkáikkal, egyikük pedig fölolvastott, vagy előadott valamit. Különösen a hosszú téli esték multak így gyorsan. A bárónő fiának Sopronba is ír ezekről: „Elkezdtek ismét, úgy miut tavaly szavatainkat, minden vasárnap másra kerül a sor. Minna szavalta a Bürgschaftot és Schlegel „Romeo és Juliá“-jának ajánlását, azután következtem én Göthe Tassójának három jelenetével (a III. felvonásból), melyet Minnával adtam elő, én voltam a hercegnő, ruházatunkban szerepünkhöz alkalmazkodtunk és nagyszámú közönségünk — teszi hozzá jókedvűen, mert ez csak Terézből, Lotteből és a komornából állott — megtapsolt”.² Máskor meg azt írja: „Multkoriban Teréz szavalt négy jelenetet a „Kabale und Liebe“-ből; a komornyik volt az udvarmester és oly leírhatatlan furcsán játszott, hogy nevetésünkben majd meghaltunk”.³ Más alkalommal megint Minna szavalja az orleansi szűz monológját („Lebt wohl ihr Berge“) és III. felvonása két jelenetét, míg Agnes szerepét Mária bárónő játssza.⁴ Ekkor tehát Teréz már Schiller és Goethe drámai világában él. Azonban mást is olvasniak, egyszer a bárónő így ír fiának: „Aineisedet nagy élvezettel, cum amore olvasom. Igazán sajátos, gyönyörű szellem az antik szelleme. De bármennyire becsülöm és értékelem, az antik vígjáték nem tetszik. Mi csak a „Felhőket“ olvastuk, mely azok szerint, akik

menschliche Leiden, ihre des Helfens nimmermüde Wohltätigkeit trieb sie zu methodischen und eifrigen Studien desselben in dessen praktischen und theoretischen Theilen. Schon früh half sie der Mutter Arzneien spenden und hatte so viel Erfolg, dass sie immer mehr Patienten bekam in diesen von grösseren Städten und öffentlichen Heilanstalten weit entfernten ungarischen Gegenden“.

¹ Neumann Marianne egy bécsi barátnőjéhez: Gerolds Abendunterhaltungen 1816—17. Marianne említi, hogy a zay-ugróci kert (Strebornizza) átalakításának tervét együtt készítették el.

² Zay Mária Zay Károlyhoz. Zay Ugrotz 1812. dec. 3-án (Zay Ugróci levéltárban).

³ Ugyanahhoz. Zay Ugrotz 1812, (hónap neve olvashatatlan) 6-án. U. o.

⁴ U. ahhoz. Zay Ugrotz 1812. dec. 17-én. U. o. A zay-ugróci levéltár őrzi még Schiller „Don Carlos“-ának másolatát; szereposztásában érdekes adat, hogy Don Carlos szerepét Mailáth, Eboly hercegnő szerepét pedig Mária kapta.

az ókor irodalmát ismerik, mintaképe az antik vígjátéknak, de nekünk nem tetszett. Oka talán az lehet, hogy a satirikus vígjáték inkább csak egyes személyek és korok szokásaira és cselekvési modorára terjeszkedik ki, míg a tisztán költői mű azt fejezi ki, ami minden időkben minden nemes természetben újra föléled.¹ Ki szervezte és irányította volna e kis olvasó kört, ha nem Teréz! A bárónő fölismerte Teréz igénytelen külseje alatt értékét. A költőnőnek nagyobb és szélesebb körű ismeretei voltak, ezért mindig elfogadta véleményét; Teréz ösztönzésére próbált szerencsét az irodalommal és evvel komolyabb irányba terelődött figyelme. Teréz emelte magasabbra annak a társaságnak szellemét, mely Sopronban és a bucsáni birtokon Mária kedves egyénisége köré gyülekezett, de Teréz mindig szerényen a háttérben maradt és szívesen átengedte az első helyet a szép mágnásasszonynak. Mária ezt szeretetével hálálta meg.

Érdekes és élénk társadalmi élet fejlődött ki Bucsánban is mely Nyírtamegyében a síkságon feküdt, elég népes szomszédság közelében. Nagynevű régi családoknak volt birtokuk Bucsán mellett. Az Apponyi, Eszterházy, Ocskay, Batthyány, Mednyánszky és Mailáth család tagjai gyakran fordulnak meg Zayéknál,² kik, eltekintve gazdaságuktól, vendégszeretetük és derűs jó kedélyük következtében szíves vendéglátói voltak a környéknek. De nemcsak magasrangú familiák voltak kedves vendégei Zayéknak, egyszerűbb nevekkal is találkozunk körükben. Megfordult Bucsánban a költő Köffinger Pál, Mednyánszky és Hormayr lelkes munkatársa,³ Gamauf Theophil soproni evangélikus lelkész, kinek családjával Artner is már régebről barátságban volt.⁴ Tudjuk, hogy Romy Károllyal is érintkeztek Zayék.⁵

¹ U. ahhoz. Zay Ugrotz 1812. dec. 13-án. U. o.

² Zay Mária br. gyakran emlegeti e neveket fiához és ennek nejehez intézett — német nyelvű — leveleiben. (A zay-ugróci levéltárban: Zay Mária levelei fiához: 1807—1811—1812. (13 levél), 1819—1838. (66 levél), 1837—1839 (81 levél), 1839—1842 (145 levél); Zay M. levelei Z. Károly nejehez Lottéhez (Prónay báróné) 1821—22. (15 levél).

³ A. Teréz Pichler Karolinához. Pöstyén 1821. júl. 24-én. Dr. Blümmel másolata.

⁴ Zay M. Károly fiához, Bucsán 1812. okt. 4-én; Gamauf Romy Károlyhoz. Sopron 1815. jun. 30-án, aug. 6-án, Magy. Tud. Akadémia.

⁵ Gamauf Romyhoz. 1815. aug. 6-án.

Meglepetve állott meg az ember ebben a kívülről oly egyszerű nemesi kuriában. Meszelt vagy festett falak, vas- vagy cserépkályhák, divatos és kényelmes bútorok, a pohárszékből nehéz ezüst edények. Az értékes könyvtár, a természetrajzi gyűjtemény sajátos fényt vetettek a ház műveltségére. Ha pedig a kis bucsáni kastély zenetermében felcsendült a zongora hangja, az ember könnyen Bécsbe képzelhette magát és nem is jutott eszébe, hogy tulajdonképpen egy kis piszkos tót faluban van.¹ Mária báróné szalonjáról részletek ismeretlenek. Pedig érdekes, hogy abban az időben, mikor Berlinben és Bécsben egy-egy kiváló nő körül irodalmi szalonok alakulnak, itt nálunk Magyarországon is találhatók ilyenek nyomai. Bár nem lett olyan nagyarányú és habár nem volt olyan nagy befolyású, Zayné szalonja közelről érdekel, mert magyar mágnásasszony körül keletkezett és kedves költői lélek irányította. Németül folyt ugyan a beszéd és később e kör személyes érintkezés és barátság által egészen a bécsi irodalom hatása alá kerül, fontossága annál nagyobb, mert világosan nyomon követhető, mikép ültették át önkénytelenül a 19. sz. osztrák irodalom szellemét a magyar földre. Észrevétlenül teremtettek összekötő kapcsokat az osztrák német-ség és magyarság között.

Teréz kedélyére megnyugtatólag hatott ez a szép és vidám harmonikus élet. Vándorélete egy időre véget ért, irodalmi pályájának első nagy csalódása után, mely elzárta énekes ajkát, enyhülést talált. — A Zay-családba, mint csendes békés kikötőbe abban az időben jutott, mikor a francia háborúk magasan tornyosuló hullámai ismét elborították Ausztriát. Napoleon 1805-ben egyenesen az osztrák birodalom ellen fordult, november 19-én már Bécsben volt hadával, ahonnan a császári ház elmenekült. A haza sorsa, a közelgő veszedelem felrázta Terézt és szenvedélyes panaszra fakasztotta. Látja Habsburg erős tölgyét eltűnni a tűztengerben, mellyel a korzikai vulkán Európát elárasztotta. Remegve érzi, hogyha a védő szent koronája lehull maga alá temet mindenkit.² — Ausztria nem ment tönkre, de kénytelen volt megszegyenítő békét kötni. A boszú tüzét négy évig szítja az osztrák kormány, míg végre 1809 márciusában

¹ Denkw. II. k. 77. I.; Pichler S. W. LIII. k. 252. II.

² Gedichte, I. k. 240. I.

újból megüzentetik Napoleonnak a háborút. Napoleont e hadi, üzenet készen találta, ismét mint győztes közeledett Bécshez, mely május 12-én megadta magát. Ferenc császár magyar népéhez Budára menekült. Az osztrák fegyverek ekkor aratták egyetlen diadalukat a francia hódító felett. Károly főherceg május 21. és 22. Aspernnél győzött. Erkölsi hatásnál egyéb következménye nem volt e győzelemnek. Ausztria leveretve kénytelen a Napoleon által diktált feltételeket elfogadni.

A gyorsan egymásután lejátszódó események színhelye Ausztria és Magyarország határa volt. Sopronban május 20-tól szeptember 10-ig franciák voltak elszállásolva;¹ Bucsán környékét pedig, hol a Zay-család és Teréz akkor tartózkodott, ellepte az osztrák katonaság. Izgalmas napokat éltek át. Teréz testvéreire Sopronba szeretett volna sietni, de a Dunán már nem juthatott át.² A katonaság által gyorsan értesültek a hadieseményekről. Az asperni győzelem lelkes örömet keltett. Érdekkel hallgatták a kastélyba jövő tisztek elbeszélését, kik közül többen részt is vettek az ütközetben. Közöttük volt Steigentesch báró is, a bécsi vígjátékiró.³ Élénk leírásaik mély nyomokat hagyták Teréz lelkében, de még nem gondolt e benyomások költői feldolgozására. A rákövetkező télen azonban, midőn a harci zaj lecsendesült és Teréz hugával Zay bárónéhoz az ugróci magányba vonult, hirtelen az a gondolata támadt, hogy az osztrák győzelmet megéneklí.⁴ Dolgozni kezdett és minden akadályt leküzdve befejezte hazafias művét. Jóbarátai már előre jelezték a kis eposz megjelenését.⁵ Strausz Antal nyomdájában akarták igen szép kiállításban kiadni, de előbb a cenzura elé került. Hormayr József báró bírálta.⁶ Hormayr vezére volt annak a mindig mélyebbre ható, hazafias német politikai iránynak, melyet a Napoleon ellenes hangulat teremtett meg. Ideálja volt, a politikai irányt a hazafias köl-

¹ Gamauf, Merkwürdigkeiten von Oedenburg X. k. 202. 1. Nemzeti Muzeum.

² Schindler id. m. 26. 1.

³ Pichler, Denkwürd. I. k. 521. jegyz.

⁴ Schindler id. m. 26. 1.

⁵ Annalen 1811. évf. II. k. 101. ll.; Hall. Allg. Lit. Ztg. 1811. május 182. sz.

⁶ Belügyminist. Bécsben. (Polizeiarhiv 4149/1812.).

tészet útján is erősíteni.¹ Hormayr ezért Teréz művének kinyomatását javasolta, sőt két énekét saját folyóiratában ki is adta. A mű most a második fórumhoz, a rendőrséghez került, ez pedig Metternich államkancellárhoz juttatta.² Ez a nagyeszű államférfi ironikus szavakkal, de tulajdonképeni megokolás nélküli visszautasította Artnér eposzát. Terézt ez az elintézés megtörte soha sem tudta elfelejteni. Visszautasították dalát, melyet szeretettel énekelt hazájának akkor, mikor még Franciaország igája alatt sínylődött az emberiség.

¹ Euphorion, V. Ergänzungsheft.: Wihan tanulmánya.

² Polizeiarhiv 4149.: Note an den H. Minister der auswärt. Geschäfte Gr. Metternich. — Die unter dem Namen Theone nicht unruhlich bekannte Dichterin Th. v. Artnér hat ein vaterländisches histor. Heldengedicht „Die Schlacht von Aspern“ verfasst und dasselbe der Censur übergeben. Der Censor Frh. v. Hormayr glaubte die Handschrift unbedingt dem Drucke zulassen zu dürfen. Indessen ist der Gegenstand dieses Heldengedichtes so zart derselbe auch in Beziehung auf den besiegten Feind dargestellt, und so echt patriotisch die Tendenz des Ganzen ist, dennoch von solcher Art, dass ich mir erst die höheren, diplom. Ansichten Euer Excellenz erbitten muss, éhe ich den Antrag des H. Censors sanktioniere. Ich gebe mir in dieser Hinsicht die Ehre Euer Excellenz die Handschrift zur Einsicht und Würdigung anzuschliessen, wobei ich doch die Bemerkung nicht unterdrücken darf, dass es bei dem ohnedies immer mehr erkaltenden Patriotismus vielleicht von einer nicht guten Wirkung seyn dürfte, eine allzu grosse Strenge gegen Werke anzuwenden, die den Ruhm unserer Heere und schöne vaterländische Taten herausgeben. Wien 6. XII. 1812. Frh. v. Hager m. p.

An den H. Vicepräsidenten der Polizey und Censurshofstelle Frh. v. Hager Loco:

Ich theile zwar allerdings mit Euer Exell. die in der verehrlichen Note vom 6-ten Dez. geäusserte Ansicht, dass eine so grosse Strenge gegen Werke, die den Ruhm der oesterr. Heere und vaterländ. Heldenthaten herausheben von keiner guten Wirkung seyn dürfte. Ich gehe weiter und behaupte, dass vaterländ. Ruhm besungen — aber gut besungen werden müsste.

Dass in d. Nebenlage zurückfolgende Heldengedicht der bekannten Th. v. Artnér die Schlacht von Aspern enthält jedoch ohne eigentl. poetischen Werth allzutief in das Ganze verwebte Stellen, welche dasselbe auf keinen Fall in dieser Gestalt wenigstens vorderhand für die österr. Presse eignen. In dieser Voraussetzung kann ich nur auf das non admittitur einrathen, überzeugt, dass hier Exz. Hinsicht die Gründe dieses meines Antrages nicht entgegen dürften, wenn Hochdieselben die Gefälligkeit haben, die nur probeweise eingebognen Seiten ihrer näh. Aufmerksamkeit zu würdigen. Wien, am 14. Dez. 1812. Metternich m. p.

Da weint' ich lange stumm auf meine Leyer nieder,
 Mein Lieben währte nicht verschuldet dies Geschick.
 Die Kränze, die ich flocht voll Eifer für die Brüder,
 Verhüllen musst ich sie vor jedem fremden Blick.

1817-ben kéziratát följánlotta Károly főherceg nejének,
 Henriette főhercegasszonynak.

Sie liebt den Helden ja, Sie fühlet, wie ich's meyne
 Sie sucht die Mängel nicht, Sie schätzt den Willen blos!
 Es sey! wie viel die Welt auch wisse dran zu rügen,
 Was heisse Ehrfurcht sang — Der Gattinn wirds genügen.¹

Az „asperni csata“ nem volt első epikai költeménye Teréznek. Kis lány volt még, alig 16 éves, mikor egy eposz megírásáról álmodozott. Ezt a vágyát olvasmányai keltették fel benne. Klopstock Messiasát olvasta, de inkább érezte nagyságát, mintsem megértette volna. Megismerkedett Homer eposzain kívül Tasso Jeruzsálemével, Milton „Elveszett paradicsomá“-val, Voltaire „Henriad“-jával is és gyerekes buzgalmában hasonló alkotásra törekszik; az utolsó Hohenstaufról, Konradinról készül eposzt zengeni. Buzgón gyűjtötte az anyagot, tervet készített, sőt négy év alatt 14 éneket meg is írt. A hexameteres formával azonban nem tudott boldogulni. Ezt belátva, elvesztette kedvét a munkától, abbahagyta és megsemmisítette a már megírt részt. E munka mégis jó iskola volt második eposzához.²

„Az asperni csata“ stanzákban írott 12 énekes hősköltemény Belőle csak a következő részek jelentek meg: a III. ének 27 stanzája és a XI. énekből (Lannes francia generális hősi halála) Hormayr „Archiv für Geographie, Historie, Staats u. Kriegskunst“ című folyóiratában (1812. márc.), azonkívül a „Stuttgarter Morgenblatt für gebildete Stände“ januári számaiban (1820.) a III. ének 36 stanzája.

E részletek tartalma nagyjából a következő. A III. ének első része a két Gyulai-zászlóalj támadását tárgyalja Aspern ellen; az első utcai harcokat írja le. Amikor Gyulai ezredéhez Schneider

¹ Gedichte I. k. 211. l.; Gamauf Rummyhoz. Sopron 1818. jun. 15-én. Akadémia.

² Schindel id. m. 18. l.

Károly őrnagy vadászzászlóalja csatlakozik, a küzdelem a faluban embertelenné és borzalmassá válik. A költő szeme előtt hirtelen föltámad a kis paraszteszaládok most annyira megzavart csöndes békés boldogsága.

Wo ist das gute Volk, das friedlich sonst hier wohnte;
Es floh, liess Hab und Gut dem Krieg zum Tummelplatz,
Zufrieden, wenn das Schwert ihm nur das Leben schonte;
Die Seinen sind um ihn — das ist sein grösster Schatz,
Wie zeugt noch das Geräth von seinem stillen Leben!
Hier ist die Kammer noch von Milch und Broten voll,
Des Vaters Zimmerzeug, der Mutter Rocken, neben
des Säuglings Wiege, dass er ruhig schlummern soll
Hier stehn — wie floh der Greis? — des Ältervaters Krücken,
Die Wand muss Franz und Carl im Kreis der Heiligen schmücken.

A nyugalom és béke helyén romok s halottak hevernek, vér, halál, pusztulás mindenütt. Egy félig rombadőlt házba az éj sötétjében, mikor a harcílárma elült, egy asszony akar besuranni. Egy osztrák katona az útját állja, azonban felismeri benne nejét, ki visszatért gyermekeit keresni. Megtalálják a kert egy elrejtett zugában a kicsinyeket, kik nem is sejtették azt a nagy veszélyt, melyben a harc közepett forogtak. Kedves benső jelenet játszódik le a viszontlátás öröme.

A XI. énekben is így váltja fel a harci képet egy békésebb jelenet. Károly főherceg zászlóval kezében bátorságot önt már már hátráló seregébe és az ellent futásra kényszeríti.¹ A bátor Lannes generális hiába igyekszik visszatartani katonáit; elesik, és az osztrák sereg győz. E jelenet után a költő ismét megpihen egy csendesebb képnél. Látjuk Lannes nejét játszó gyermekei körében, amint férje győzelmét és közeli visszatérést ígérő sorait olvassa:

‘Sie liest, indem er starb. O trügerische Ferne!
Die Sonne sieht zugleich, es sehn zugleich die Sterne
Getrennte Freund’, allein in keiner Strahlenschrift
Je lassen fühlend sie’s den Sehnsuchtsvollen lesen:

¹ Ezt a motívumot egykorú költeménye is felkapták. Lásd A. Weber, Zur politischen Lyrik des Kriegsjahres 1809: Ung. Rundschau IV., 1., 233. l.

Ob das geliebte, theure Wesen
Ein Glück jetzt oder gar der Pfeil des Todes trifft.

Az eposz harmadik ismert részlete Espagne francia genierális hősi halálát tárgyalja. Evvel Teréz Espagne nejének Bécsbe érkezését állítja szembe. Leírja azt a nagy hatást, melyet erre a büszke francia nőre a hatalmas császárváros és főképp a Szt. István templom tesz.

Darf solcher Residenz sich Oestreichs Kaiser freuen?
Und diese Bürger all sind seine Vielgetreuen?
Ha! Meinen Franken nur gelang, was jetzt geschah,
Sonst müsste jedes Heer wohl solche Hauptstadt scheuen.

Ennyit ismerünk Teréz hőskölteményéből, de ezekből az egészre is következtethetünk. A költő a csata képét, melyről egész világos fogalmai voltak, részben a tisztek elbeszélése, részben az államtól kiadott hivatalos jelentések alapján,¹ hünen adja, vissza. A csata egyes mozzanatait, egyes hőstetteit emeli ki nemcsak a hadvezérek tetteit, hanem az egyszerű közvitét is. Még azt sem mulasztja el, hogy megemlítsé az egyes hősök nevét, sőt jegyzetben hosszabb magyarázatot is közöl róluk. Ügyesen, változatosan alakítja a csataképeket, leírása nem lesz egyhangúvá. Az eposz csataképeit azonban nagyon sablonosan békésebb jelenetek váltják fel, melyekben a költő önkénytelenül pihenést keres egy-egy fárasztó csataleírás után. A teljesen objektív kritikus szemében az eposz szerkezete ezáltal unalmassá válik. Teréz nem volt nagy költő kiapadhatatlan tehetséggel, nem tudott ezekbe a hasonló érzést kifejező jelenetekbe újat belevenni. Ezáltal mesterkéltné, erőszakolt benyomást keltenek. Költői tehetsége nem volt nagy, de volt bizalma, hogy csekély tehetséggel is lelkesedést önthet honfitársaiba. Leginkább hősei jellemzésével igyekszik hatni. Első és legnagyobb hőse az osztrákok vezére, Károly főherceg, kit még az ellen bátor vezére is magasztal. Körülötte csoportosítja a többi hősöket, tisztet és közkatonát, osztrákot, magyart és franciát. Teréz az ellenség bátorságát is kiemeli ügyes fogással, hogy saját katonáink vitézségét annál jobban feltüntesse.

¹ Schindel id. m. 26. l.; Annalen 1811. évf. II. k. 101. l.

Hogyha az eposz közvetlen a csata után jelenik meg, hatása talán el nem maradt volna. Hiszen a kormány minden eszközt megkísérelt ezekben az időkben, hogy Ferenc császár politikai tervei iránt a nép érdeklődését felébressze. Midőn azonban Napoleon lehetetlenné tette ezeket és a rokoni kötelékek látszólag helyreállították a két állam viszonyát, a kormány ridegen elzárkózott az ilyenféle hazafias megnyilatkozások elől. Az eposz visszautasításának okát ebben kereshetjük. Napoleon első vereségének emléke nem téveszthette el hatását. Az a nagy lelkesedés pedig a haza sorsa iránt, melyet honfitársaiban az osztrák tiszt leánya fel akart kelteni, talán a megváltozott viszonyok között is elfogta volna olvasóit.

De nem jelent meg soha. Töredékeit kevesen olvasták. A költőnő hazafiasságának e megnyilatkozása csak fájdalmat okozott neki.¹ Halála után pedig a feledés borította e hőskölteményt, úgyhogy ma sem sikerült a kézirat nyomára jönni.

Az „asperni csata“ hozta Terézt először közvetlenebb kapcsolatba a bécsi irodalmi körökkel. Ez az érintkezés az idők folyamán mindjobban erősödött, mivel a Zay-család meleg barátságot kötött a népszerű bécsi írónővel, Pichler Karolinával. Ezzel Artner Teréz életében és költészetében új korszak kezdődött.

b) Pichler Karolina barátsága.

Czenken gróf Széchenyi Ferenc házában 1814-ben találkozott a Zay-család és a két Artner nővér, Teréz és Minna Pichler Karolinával, a bécsi költőnővel, ki leányával a grófi család vendége volt. Először látták egymást, említi Pichler, de úgy beszéltek, mint régi jó barátok. Életük delén állottak; túl voltak azon a koron, mikor könnyen és gyorsan köt az ember barátságot és mégis igaz baráti viszony szövődött közöttük.² A bécsi költőnő egyik versében rámutatott erre a tényre és költői magyarázatát adta:

¹ Teréz Karolinához: Zágráb 1827. okt. 30-án. A bécsi városi levéltár reg.; Teréz Mosel Ignác udvari tanácsoshoz és az udvari színház helyettes igazgatójához: Sopron 1823. jun. 23-án. Bécsi udvari könyvtár.

² Denkwürdigkeiten, II, k. 16. l.

Sieh das ist des Sängers Gabe,
 Die die Zeit nicht meistern kann,
 Wie das Schicksal ihn begabe
 Von der Wiege bis zum Grabe,
 Lächelt ihn ein ewger Frühling an.

Ist die Jugendzeit verronnen,
 Dennoch wird sein Herz nicht kalt,
 Hat den Freund er spät gewonnen,
 Doch ist fest das Band gesponnen,
 Denn der Sänger macht die Welt nicht kalt.¹

Eltekintve attól, hogy mint költői lelkek találkoztak, egészen természetes, hogy e nők egyénileg is megértették egymást. Pichler Karolinát, Bécsnek ezt az akkor nevezetes és érdekes alakját, Zayék körében ugyanaz a szellem lengette körül, mely őt apja, Greiner udvari tanácsos házában környezte és mely szalonját, mikor férjhez ment, áthátotta. A tiszta erkölcs és az igazi műveltség szelleme volt ez. Műveltségük iránya egy volt és így gondolataik, érzéseik és ízlésük kölcsönös megértésre talált. Ugyanaz a kor nevelte őket. Gyermekkoruk visszanyúlik Mária Terézia és II. József korába. Csak az a különbség szellemi fejlődésükben, hogy Karolinát közvetlenebbül érinti e kor műveltsége, mert szellemi vezérei, Van Swieten, Denis és a bécsi Musenalmanach költői, gyakran látogatták Greinerék szalonját. Karolina tudása mindenről alaposabb, rendszeresebb mint magyar származású barátnőié, kik ezért a legnagyobb tisztelettel vették körül.

A legmélyebb viszony mégis a két költőnő között fejlődött ki. Teréz és Karolina már első találkozáskor megsejtették egymásban a rokon lelkét. A Fertő-tó mellett fekvő Julia-völgybe rándultak ki a Széchenyi-házból. A társaság a kocsikról leszállva, elszéledt. Karolina a szerény kis Terézzel bizalmas beszélgetésbe mélyedt és így önkénytelenül eltávolodtak a többiektől, mert érezték, hogy ők ketten összetartoznak, „minden érzés visszhangra, minden gondolat megértésre talált a másik lelkében“. A költészetről és az ihlet óráiról beszélgettek, őszintén és örömmel érez-

¹ Pichler, S. W. 53. k.; Gerolds Abendunterhaltungen 1816—17.

ték, hogy felfogásuk mennyire hasonló.¹ Teréz Karolinát ezen-
től csak lelki nővérének (Seelenschwester)² nevezi és boldog,
hogy a nagyrabecsült költőnő bensőjébe, mint egy tiszta tükörbe
pillanthat.

Lelkük rokonváltát barátaik is tudták és tréfásan csak „zöl-
dikéknek“ (Grasgrünen) hívták mindkettőjüket. Társaságuk min-
den tagját kedélye szerint más-más színnel jelölték. Karolina
és Teréz egy nevet kaptak; ők majdnem a legidősebbek, de egy-
üttal a legvígabbak is barátnőik körében, mert „istenben bizó
és mindig csak jót remélő“ nők voltak.³ Karolina katolikus
volt, Teréz evangélikus; mindketten igen vallásosak, de lelki
megértésüket vallásos viták se zavarták meg. Midőn pedig egy-
szer nem tudtak megegyezni az átlényegülés okaiban, Teréz sze-
rényen kérte Karolinát, hogy ezt a vitát hagyják abba.⁴ Nem
akarta, hogy a szép harmóniát, mely úgy tünt fel nekik, mintha az
„égnek sugara hatolt volna szegény földi életükbe“⁵ megzavarja vala-
mi. Megegyezett a két nő abban is, hogy az asszony, ha az írók
sorába lép is, ne hagyja ott igazi hatáskörét. A család körében
működjék, ott van a helye, bármily művelt legyen is.⁶

Milyen különbözőképen játszott azonban a sors velük!
Karolina, boldog gyermekkor után, boldog feleség lesz, azután
még boldogabb anya. Leányában és ennek boldogságában az
eleven kis asszony újra éled. Teréz élete egy kis hajóhoz
hasonló, melyet az élet a család biztos öléből kiragadott hullámozó
tengerére. Kormányja ugyan reményteljes lelke visszavezeti a
barátság nyugalmas kikötőjébe; de saját otthona, melyet ez az
„igazi nő“ megérdemelt volna a sorstól, nem volt soha.

Mint író is sokkal szerencsésebb volt Karolina. Első
költői kísérletét elismert költők megcsodálják; bátorítják és veze-
tik a gyermeket ezen a pályán. Később is az olvasóközönség
és az írók érdeklődése, elismerése és buzdítása kíséri művét. A
természettől már gazdagon megáldott írói buzgalmát a siker csak
erősíti. A szegény Teréz mégis minden irigység nélkül, sőt

¹ Denkwürdigkeiten II. k. 16. 1.

² Leveleiben igen gyakori ez a megszólítás.

³ Denkwürdigkeiten II. k. 98. 1.

⁴ Teréz Karolinához 1823. (?) márc. 14-én. dr. Blümml más.

⁵ Denkw. II. k. 16. 11.

⁶ U. o. II. k. 409. 1

inkább büszkén hasonlítja barátnője írói termékenységét a narancsfához, mely egyidőben virágzik és hoz gyümölcsöt.¹ Karolinát, mikor megöregedett és elhidegült a világtól, mert már nem értette, nem tudta követni, mert az ő világa már eltűnt és így a költő az újban lelkileg egyedül maradt, még mindig a császárváros tisztelete vette körül és utolsó munkáját is szeretettel fogadta.² Írói pályája egy felhőtlen nyári nap, melynek reggelét már korán bearanyozza az elismerés napsugara; estéjén pedig csak későn hanyatlik alá. Teréz költői pályáját felhők homályosítják el. Elismerésének napja hamar leáldozott. Őszinte elkeseredéssel panaszkodik Karolinának: „Nincs ihletem irodalmi munkához jelenleg és ezt eddigi munkáim sikertelenségénél fogva nem is sajnálom. Minek is írok? Csak azért, hogy fiókomban egy telefirkált füzettel több heverjen, hisz már úgyis tömve van olyanokkal, melyek napvilágot már nem fognak látni”.³ Ez az örökös sikertelenség önérzetét mélyen sebezte. Bánatában Pichler Karolina vigasztalja, újabb munkára buzdítja. Teréz hallgat szavára és munkakedve visszatér. Karolina állandó érdeklődésére Teréz szívesen közli vele azt, amit alkot, tanácsát kéri és követi. Viszonyuk bensőségét, közvetlenségét ez csak megerősítette.⁴ Karolina összeköttetései révén megkísérelte Teréz munkáit kiadókhoz juttatni; közvetítése néha sikerrel járt, néha nem,⁵ de mindig jól esett Teréznek. „Mennyi örömet kellene nékem neked viszonznom”,⁶ írja egyszer és boldog, ha néha ő is szolgálatot tehet Karolinának, hogy így háláját kimutassa.⁷

A XIX. sz. első tizedei alatt Bécs szellemi fejlődésében nagy

¹ Zay M. Pichler K-hoz Bucsán 1827. ápr. 24-én dr. Blümml másolata.

² K. Pichler, Zeitbilder: S. W. 55—58. k.

³ Teréz Karolinához. Zágráb 1823. (?) márc. 14-én. (Dr. Blümml másolata.) „Du wirst unter diesen auch literarische Arbeiten vermuthen, dazu aber fühle ich noch gar keine Regung und kann dies, bey dem immerwährenden schlechten Erfolg meiner schon vollendeten Arbeiten auch gar nicht mehr bedauern. Wozu schreibe ich? dass ein bekritzelttes Heft mehr in meinem Pulte liegt, was ohnedies schon voll nicht an den Tag zu fördernden Geschreibes ist“.

⁴ Teréz Karolinához: Zágráb 1827. ápr. 8-án. Bécsi városi levéltár regg.

⁵ Teréz Karolinához: Zágráb 1823. (?) március 14-én. Dr. Blümml másolata

⁶ Ugyanahhoz. Zágráb 1827. szept. 6-án. U. o.

⁷ U. o.

lépést tett előre. Nagyban elősegítették e haladást a politikai alakulások. Napoleon letörésével megszabadult a Habsburg-ház hatalmának legveszélyesebb ellenétől; Bécs lesz színhelye azoknak a tanácskozásoknak, melyeken Európa fejedelmei a politikai egyensúly helyreállítását tárgyalják, a kongresszus feje Ferenc császár, diktátora kancellárja, Metternich herceg. A híres bécsi kongresszus Bécsset világvárossá tette és kapuit teljesen feltárta a legújabb német szellemi áramlatoknak, melyek már a napoleoni háborúk alatt átszivárogtak a császárvárosba. A német klasszicizmus és romanticizmus szelleme egyszerre érezteti hatását az osztrák irodalmi életben és egyszerre teremt magának itt egy újabb központot. Schreyvogel Józsefet és körét Goethe és Schiller klasszikus szelleme ragadja magával. Weimarban szerzett tapasztalatok alapján a bécsi „Burgtheater“ reformját tervezi. De a romanticizmust is legelső képviselői hozzák magukkal; Schlegel Vilmos felolvasásokat tart Bécsben, mikor Madame Staël kíséretében oda jön; Schlegel Frigyes pedig nejevel Dorotheával Bécsben telepszik le. Az ő szalonjukban alakul ki az első bécsi romantikus kör, melyhez Körner és Brentano is hozzátartoznak.

Pichler Karolina szalonjában találkozott a két áramlat. A Schlegel-házaspárt személyes barátság fűzte Bécs népszerű költő-nőjéhez. Karolina köréhez tartoztak a Collin testvérek és megfordult szalonjában Schreyvogel József is. Költészetével Pichler inkább a klasszicizmushoz vonzódott; a két nagy német költőt szeretné utánozni, elhagyva a Wiener Musenalmanach első mintaképeit, Bürgert és a Göttingai kört. Azonban a romanticizmus hatását sem kerülhette ki, oly buzgó munkása lett az osztrák hazafias romantikának, hogy Hormayr József Karolinát legelső és legnemesebb segítőtársának nevezi.¹ Teréz is rámutatott egyik költeményében arra, hogy barátnőjét a romantikusokhoz hasonlóan a mult varázsa mennyire megihlette:

Wie lächelt über Oesterreichs Garten,
Das klassisch ward durch sie, ihr Blick!
Ihr tönt von Klöstern, Thürmen, Warten,
Die rings die Gipfel offenbarten,
Ihr eigner Wiederhall zurück.

¹ Nagl Zeidler id. m. 736. 1.

Auf goldnen Morgenwolken schwebend
Grüsst sie der Heldengeister Chor,
Die sie, durch Zaubersang belebend
Aus ihrer Gruft herauf beschwor.¹

Karolina szalonja központja, pártolója és irányítója az osztrák irodalmi életnek éppen a század 2. és 3. tizedében. Itt lelt támogatóra és a ház asszonyában anyai barátnőre az ifjú Grillparzer Ferenc.² Grillparzer saját lángelméje útján haladt, kisebb tehetségek azonban egészen Karolina hatása alá kerültek.

Világos példája ennek Till Mariannenak, Teréz ifjúkori barátnőjének újabb írói tevékenysége. Az 1815–19. között megjelent bécsi almanachokban és folyóiratokban egyszerre újra feltűnik neve.³ Marianne már 1800 óta élt Bécsben, csakhogy második boldog házassága Neumann Károly őrnaggyal más körökhöz fűzte és így, ha irogatott is néha, nem volt alkalma és nem is vágyott írásait nyilvánosságra hozni. 1814/15 telén Zayék és Artner Teréz Bécsbe jöttek és általuk Marianne is megismerkedett Pichler Karolinával, ki a művelt asszonyt csakhamar körébe vonta.⁴ Ezóta Marianne ismét kezd mint író nő szerepelni és háttározottan annak a szellemnek a szolgálatába szegődik, mely Karolina szalonját betöltötte. Ír balladákat és novellákat. Ha ezeket keletkezésük sorrendjében végigtekintjük, világosan láthatjuk, mint jut Marianne a mindinkább erősödő romanticizmus befolyása alá. Míg első elbeszélő költeményeiben („Des Ritters Grab“ és „Romanze“) tárgya általánosságban mozog, addig a „Carl von Salerno“ és az „Eugenie Berenger“ már a történelem körébe visz; utóbbi egy francia marquisnő hősie magatartását a francia forradalom borzalmas napjaiban, előbbi pedig az utolsó Hohenstauf halálát és Aragoniai Péter boszúját, énekli meg. Utolsó balladáiban már az osztrákság nemzeti hőiséhez Habsburg Rudolphhoz, az uralkodó család őséhez fordul; ünnepli mint Zürich ön-

¹ Gedichte, II. 131. l.

² Denkwürdigkeiten, II., 114. ll.

³ Vaterländische Blätter. Wien, 1817. Nr. 63: „Marianne Neumann hat sich erst in den jüngsten Zeiten mit ihrer feinen Bildung und ihrem geschmackvollen Vortrage in den Abendunterhaltungen und in der Aglaja bekannt gemacht“.

⁴ Denkwürdigkeiten, II. k. 135. jegyz.

zetlen védőjét; egy másik költeményében pedig (Am ersten Mai 1818.) visszaemlékezik 1218 máj. 1-ére, mely napon Rudolf gróf született, aki később magával hozta az emberiségnek a békét és áldást, úgy mint a május a tavasz örömét.¹ Így lesz Marianne e balladákkal Picnler Karolina és Hormayr törekvéseinek híve!

Novellái eleinte érzelmes történetek, valamely erkölcsi céllal (Familie Mollberg oder der Page, Die drey Fackeln, Pauline, Der Gärtner).² Később azonban már egy mesét fordít franciából (Der Blinde),³ melyben egy tündér segítségével két kipróbált hű szerelmes összekerül. A „Martin und Suse oder der Berggeist des Karstes“ című novelláját „romantische Erzählung“-nak nevezi, az érzelmes szerelmi történet itt összeolvad egy mondával, mely a kis isztriai bányavároskában, Idriában élt.⁴ Hormayr hatását érezzük a „Soldatengeist“ című elbeszélésben, melyben kimutatja, hogy bár sokféle nemzetiségből állt I. Ferdinánd császár hada, bár sokszor volt viszály közöttük, harcban egymást támogatva, bátran harcoltak a törökök ellen.⁵ A „Wilhelm von Oesterreich“ pedig a magyar történelem lapjairól veszi tárgyát; a költőnő elmeséli Nagy Lajos király leányának, Hedvignek és Vilmos osztrák hercegnek szerelmét, kiket a politika választott el egymástól; Hedvig a lengyel király neje lesz és nemesen feláldozza szerelmét a haza javáért.⁶

Eltekintve attól, hogy Marianne mint költőnő kisebb és befolyásolhatóbb tehetség volt, már gyermekkorában voltak romantikus hajlamai. Szeretett regényes históriákat kigondolni és eljátszani.⁷ Így érthető, hogy az új szellemi áramlatot szívesen követte. Utolsó novellái egyike (Traum und Deutung)⁸ már egészen ennek légkörében, régi középkori várban és a fantáziát izgató

¹ Moravia 1815: „Romanze“; Aglaja 1816: „Des Ritters Grab“, 1817: „Carl von Salerno“, 1818: „Eugenie Berenger“, „Graf Rudolf von Habsburg“; Sammler, 1818: „Am ersten May 1818“.

² Aglaja 1815; Moravia 1815; Abendunterhaltungen 1816—17.

³ Abendunterhaltungen für den Winter 1816—17.

⁴ Aglaja 1816.

⁵ Wiener Zeitschrift 1818. 120. sz.

⁶ Aglaja 1819.

⁷ Teréz Karolinához, Zágráb 1823 (?) márc. 14-én. Dr. Blümml más.

⁸ Wiener Zeitschrift 1818. 22—25. sz.

környezetben játszódik le. Itt már érezni, mily élvezettel olvasta Marianne De la Motte Fouqué műveit.¹

Pichler Karolina és Neumann Marianne barátaihoz a császárváros irodalmi mozgalmai már lassabban és nem oly közvetlenül hatottak el. A bucsáni vagy zay-ugróci magányba irodalmi újdonságok csak későn vagy egyáltalában nem jutottak,² ámbar a báró, kinek szép könyvtára volt, igyekezett a bel- és külföldi folyóiratokat és újságokat is megszerezni.³ Pichler Karolina barátsága szorosabb érintkezésbe hozta Zayékat Béccsel. Ezentúl többször találjuk a Zay-családot és Terézt a császárvárosban, de még többször az osztrák költőnőt a nyárfákkal körülvett bucsáni kastélyban vagy Zay Ugróc elhagyott völgyében.⁴ Karolina kedv-s egyénisége magával hozta a csendes magányba a bécsi életnek lüktető szellemét. A klasszicizmus Teréz előtt sem volt új, már gyermekkorában vonzódott hozzá, az öreg Jacobi is ennek szellemét erősítette meg lelkében és ugyancsak ezt a szellemet varázsolta Teréz a magyar mágnás családba. Érezték, hogy ezen irányhoz közelebb fog állni, önkénytelenül is hozzá fog csatlakozni. Teréz természetéből következett azonban, hogy nem zárkózott el a másik irány elől sem. Ez a minden megváltozhatatlanba belenyugvó, harmonikus lélek, ha valami újjal, néha ellenséggel került szembe, mindig csak a legjobb oldalait kereste, kutatta, hogy lelke összhangját helyreállítsa. Így békül ki a romanticizmussal is. Pichler Karolina följegyzései

¹ Neumann M. „Eine Fahrt auf dem Rokosch“: Gerolds Abendunterhaltungen 1816–17.; A. Weber, Aus dem Lager der Berliner Romantiker: Archiv f. neuere Sprachen u. Literatur 1916. említi, hogy Fouqué igen népszerű író volt Bécsben a 19. sz. második tizedében.

² T. Artnér, Die That Leipzig, 1820. Vorrede XIII. 1.

³ Gamauf Romyhoz. Sopron 1815. aug. 6-án. Akademia.

⁴ Pichler K. látogatásai Magyarországon: 1815. tavaszán Bucsánban, (L. Denkw. II. k. 72. l.); 1816. Bucsán (L. U. o. II. k. 86. l.); 1817. Bucsán és Zay-Ugróc (L. U. o. II. k. 98. l.); 1818. (L. Zay Maria, Die Bergfahrt); 1819. Bucsán és Zay-Ugróc (L. Denkw. II. k. 136. l.; Karolina Huber Teréz-hez, Wien 1819. okt. 25-én, Grillparzer Jahrbuch III. k.); 1821. Zay-Ugróc (L. Denkw. II. k. 148. l.; Karoline Huber Terézhez. Zay Ugrótz 1821. aug. 15-én, Grillparzer Jahrbuch III. k.); 1822. (Denkw. II. k. 156. l.; Karoline Huber T.-hez, 1822. okt. 29-én Grillparzer Jahrbuch III. k.), Teréz azonban nem volt már körülben; 1823. (Denkw. II. k. 173. l.; Karolina téved, mikor kijelenti, hogy Terézt ez évben látta utoljára); 1827. (L. Denkw. I. k. 228. l.; Zay M. Pichler K.-hoz Bucsán 1827. jul. 23-án.

szerint Zay-Ugróc romantikus környéke is fölébresztette benne a középkor szépségei iránti érzéket. A sziklák köröskörül mon-dákat regéltek egy régen mult időből. Teréz és Karolina szeret-tek erről az időről álmodozni. A középkor szelleme különösen a régi zay-ugróci várban fogta el őket, mely mélyen az erdő-ben rejtőzött s a vallásháborúk óta lakatlan hely volt, de oly jó állapotban, hogy szép napokat lehetett itt eltölteni.¹ Terézt is érintette a romanticizmus szelleme, de a költőnő nem lett roman-tikus költővé. Teréz klasszikus irányú fejlődése következtében, mely világosságot, tökéletességet keresett a költészetben, egész értelmetlenül állott később a romanticizmus némely jelenségével szemben. Zacharias Werner misztikus iránya hidegen hagyta és azt a kijelentést teszi róla: „Sajnálatra méltó, hogy egy ilyen szellem eltévedhetett, de szemmel látható, hogy minden munkájá-ban bolondabbat ír.“² Máskor meg azt mondja: „A romantiku-soknak nem kellene mindig csak szellemekhez, álmokhoz vagy lelkibetegekhez menekülniök, hogy megdöbbentő hatást keltsenek; pedig éppen az utóbbiak már annyira divatba jöttek, hogy némely újabb esztetikus mű Abraham a St. Clara bolondok bolondjára emlékeztet.“³

Teréznek a romanticizmushoz való viszonyára különben fényt vet első drámája „Die That“, mely hosszabb idő óta ismét első irodalmi kísérlete.

1816-ban olvassa Teréz Máriával Müllner Adolf „Die Schuld“ című végzettragédiáját, ennek a weissenfelsi ügyvéd-nek már 1813-ban Bécsben előadott darabját. Teréz ennek hatása alatt elhatározza, hogy megírja a darab előjátékát.⁴ Mária báróné buzdító szavára megkezdí a drámát.⁵ A darab megjelent Lipszéban és Pesten 1817-ben, 1820-ban pedig másodszer.

A végzettragédia a romantikus irány kinövése.⁶ Benne az

¹ Denkw. II. k. 102 l.

² U. o. I. k. 305. l.

³ T. Artner, Rechenschaft an das Publikum über das vorstehende Trauerspiel. 237. ll. (megj. „Die That“ 2. kiadásában).

⁴ Artner, „Die That“, Vorrede VII. l.

⁵ Meiner schwesterlichen Freundin Marie, Freiin von Zay gebornen Freiin von Calisch gewidmet („Die That“ V. l.).

⁶ O. F. Walzel, Deutsche Romantik, Leipzig 1912. 125. l.; v. ö. még Heinrich G., A német végzetdráma: E. Ph. K. 1917. 473. ll.

ember életét rejtelmes természeti erők vezetik és intézik. Már az ifjú Tieck költészetében felmerül ez a fatalisztikus gondolat és a „Karl von Berneck“ előfutárja a végzettragédiának. Werner „24. Februar“ című darabja lett pedig mintája. Ilyen végzettragédia Müllner „Schuld“-ja is. A sorstragédiát hatásos volta miatt nemcsak a nagy közönség kedvelte, hanem nagyobb írók sem tudták magukat varázsa alól felszabadítani. Grillparzer naplójegyzeteiben többször foglalkozik Müllner darabjával. „Das Stück ist unendlich mehr, wie sein Verfasser. Er wird nichts mehr schreiben, was diesem Stücke auch nur nahe käme“, írja naplójába 1817-ben. Grillparzer a dráma nagy hatásának okát nem a közönséges értelemben vett végzetben látja, hanem „ich finde vielmehr darin die Spuren einer Art Fatum, welches nach geschehener That sich wirksam zeigt; wie nämlich, wenn das Sträfliche geschehen die ganze Natur auf den faulen Punkt hinzu zielen scheint, sich Unmögliches aneinander kettet und alles was ist und wird und geschieht sich in eine furchtbare Beziehung auf das Verbrechen setzt“.¹ Terézre, ki nem látta Müllner borzalmas drámáját színpadon, oly nagy hatással volt olvasása, hogy mindenkitől elismert mesterműnek nevezi és „a halhatatlanság templomá“-ba helyezi.² Azonban minden elragadtatása mellett sem tudott a dráma cselekvényébe belenyugodni. Nem ismerhette ugyan Grillparzer véleményét, mely egyszerű lélektani okát adta a dráma főhőse, Oerinduri Hugó gróf bűnhődésének. A gróf megölte barátját Don Carlost s ezután feleségül vette ennek nejét Elvirát, kit szenvedélyesen szeretett. Később azonban mikor megtudta, hogy Don Carlosban bátyját ölte meg s hogy ezt bosszúból már régen megjósolta anyjának egy cigányasszony és így csak a végzet teljesült, összetörik és tönkre megy. Terézt izgatta az a gondolat, hogy ki kellene mutatni, hogy Hugó büntetése megérdemelt végzet. Ezért a család történetét Don Carlos megöletése előtt kellene bemutatni, meg kellene magyarázni, hogy Hugó és Carlos anyját megátkozta ugyan a cigányasszony, de Hugónak szabad az akarata és ha szigorúan megmarad az erkölcs útján, kikerülheti az átkot, a végzetet. Szenvédélye és érzékisége

¹ Aug. Sauer, Grillparzers sämmtl. Werke, Wien Leipzig 1909. II. Abt. VII. Bd.: Grillparzer jegyz. 1817. ápr. 22. — szept. 5.

² „Die That“ Vorrede XII. II.

rántják le az erény útjáról, küzd önmagával, de a kísértés erősebb és magával rántja „a fenyegető szakadék”-ba.¹

Ámbár ezen indító okokból írta meg drámáját, a kritikusok a végzet-tragédiák utóhajtásának bélyegezték azt.² Teréz erre még egyszer kijelentette, hogy drámája nem végzettragédia, hogy a „Schuld” által lekötve nem tudta, „a hőst a végzettel folytatott küzdelmében győztesnek feltüntetni, de megmutatta drámájával, hogy Hugó ha igazán akart volna, menekülhetett volna a végzet hatalma elől”. Hugó így igen gyöngének látszik, nem igazi hős, de Teréz hozzáteszi: „Nem Hugó a darab hőse, hanem az az eszme, hogy a sors láncá nemzedékről, nemzedékre nehezedik, aki azonban szíve tisztaságát megőrzi, ahhoz a bosszuló végzet nem közeledhetik (Orestes fúriái sem juthatnak Iphigenia közelébe) „aki azonban csak egyszer is átengedi magát a kísértésnek, azt már az istenek sem menthetik meg, azt a végzet elpusztítja”,³ Teréz drámájában más elvek alapján áll, mint a végzettragédia író. Zay báróné leveleiből tudjuk, mennyit olvasta Schiller és Goethe drámáit. Az ő műveiken alakult ki esztétikai felfogása a drámáról és Hugó tragédiájával csak bizonyosságát akarta adni elveinek, mikor a drámát egyedül a jellemre igyekszik felépíteni. Hugó nemes jellem: „jobbik énjét meg akarja menteni, szenvedélyét (szerelmét Carlos nejéhez) leküzdeni és így barátja boldogságát megőrizni. Tette pillanatában nem gondol arra, hogy ezután Elvira az övé lehet, csak harag és megvetés van lelkében Carlos iránt, kiről azt hiszi, hogy élete ellen tör és vesztébe csalja”,⁴

Eltekintve attól, hogy ez a dráma Teréznek úgyszólván első ilyen kísérlete volt, terve már azért sem sikerülhetett, mert a költőnő egy meglévő dráma előzményeit dolgozta fel. A „Schuld” hősenek mindarról, ami előzőleg történt, csak az a kínzó tudata van, hogy barátját meggyilkolta a neje iránt érzett bűnös, szenvedélyes szerelemből. Müllner ezért utasította vissza más ajánlatát, hogy a „Schuld” előjátékát megírja. A borzasztó végzet hatalma csak a „Schuld” III. felvonásában lesz tudatosá a

¹ U. o. IX. II.

² Morgenblatt für gebildete Stände. Hg. von Huber. Stuttgart 1819. Literaturblatt Nr. 2.

³ Rechenschaft an das Publikum. 223. II.

⁴ Vorrede zur That. X. II.

szeleplők előtt, megdöbbsenti mindnyájukat, Hugót és Elvirát pedig összeroppantja.¹ Teréz úgy bánt Müllner drámájával mint valami „históriai tárggyal”.² A cselekvők egymáshoz való igaz viszonyára egy új mesét épít fel, azonban ezek sajnálatra méltó vakságukban a végzet hatalmánál fogva és mivel nem küzdenek ellene elég erkölcsi erővel, vesztükbe rohannak.³ Mindamellettt igyekszik a „That” c. drámáját a „Schuld”-dal szorososan, mint annak következményével összekapcsolni és ezért utóbbinak minden megjegyzését, célzását kiaknázza.

A „That” öt felvonásból áll, mindegyik egy teljes napig tart. Tartalma a következő:

I. felv.: Spanyolországban Talaverában vagyunk. A szín egy erdőrésztlet remetelakkal, jobbra látni Don Carlos parkjának kapuját. Egy öreg cigányasszony (Gorgo) állítja itt fel sátrát és közben elmeséli hugának (Ruffina) anyjuk szomorú végét, kit Don Carlos anyja (Laura) mint boszorkányt az inquisitio kezére juttatott. Ezért Gorgó bosszút esküdött. Mielőtt Laura második gyermeke megszületett volna, Gorgó a közelébe férközött és megjósolta neki, hogy ha fiú lesz gyermeke, megöli első szülöttét (Don Carlos), ha leány lesz, Carlos fogja majd meggyilkolni. Laura második gyermeke fiú lett (Ottó) és a babonás anya a jóslat miatt sokat szenvedett. Ekkor meghalt Laura egy német barát-nőjének Ottóval egykorú gyermeke. Laura a mélyen lesújtott. nőnek odaadja saját gyermekét és az idegent mint az ő gyermekét temetik el. Ottó pedig messze északon nevelkedik és protestáns lesz. Gorgó erről értesíti Laurát és a vallásos katolikus asszonynak halálát sietteti vele. Bosszúja ezzel még nincs elégtétve. Beszélgetésük közben megjelenik a színen Don Carlos egy idegennel, Oerinduri Hugó gróffal. Carlos házába vezeti, hogy fiatal nejének bemutassa. Gorgó felismeri az idegenben Carlos testvérét és fölújjong, hogy bosszúja művét befejezheti.

II. felv.: Elvira, a szép spanyol nő, ki fiatalon szerelem nélkül lett Carlos neje, gyermekének és vallásának él. Férje

¹ Müllner „Die Schuld”. IV. felv. 4. jel.:

Hugo: Der Mensch thut nichts. Es waltet
Ueber ihm verborgner Rath
Und er muss wie dieser schaltet.

² Vorrede VIII. l.

³ Rechenschaft an das Publ. 225. II.

kivánságát, hogy az idegen lovagot fogadja, vonakodik teljesíteni, mert istentagadót lát benne. Mikor azonban meglátja, ismeretlen érzés tölti el szívét. Az idegen nemcsak érdeklő, ellenálthatatlan szerelem vonzza feléje. Hugóra is mély hatással volt megjelenése, de kötelességének tartja leküzdeni vonzalmát.

III. felv.: Gorgó észreveszi a fejlődő szenvedélyt. Hugó már korán reggel — álmatlan éjszaka után — vadászattal újí el kínnó érzelmeit. Elvira szerelmével küzdve bolyong kertjében. Gorgó először a nőhöz lopódzik, szebb jövőt jósol neki, boldog szerelmi életet második férje oldalán. Az asszonyt evvel egészen megzavarja, úgy hogy Carlos eddig szunnyadó féltékenységet is felébreszti viselkedésével. Hugó nem is sejti Elvira küzdeimét, sőt el akar távozni, hogy nyugalmit meg ne zavarja. Azonban ekkor kimentí Elvirát Gorgó tigrisének körmei közül és az alélt, éledni kezdő Elvira önkénytelenül elárulja Hugónak szerelmét. De azért mindketten erős fogadást tesznek, hogy le fogják küzdeni érzelmeiket.

IV. felv.: Szerelmük ellen azonban hiába küzdenek. Carlos féltékenysége nőttön nő. Ekkor fordulat áll be. Egy bikaviadal alkalmából Hugó Carlos életét is megmenti és ennek hálája legyőz mindent. Hugó fogadalmat tesz, hogy távozik; talán a távolság és az idő csillapítja szenvedélyét. Elvirát azonban szeretné még egyszer látni, szeretne még egyszer búcsúzni tőle; csak azt nem tudja, kivel értesítse őt. Ekkor lép elébe Gorgó, hogy ő intézze sorsát, ha nem tud önmagával megküzdeni. Elviszi Hugó üzenetét és a szerelmesek találkoznak a kriptá kápolnájában, ahol Ruffina meglesi őket. Látja, mint búcsúznak el, mint akarja magát Hugó elkeseredésében agyonszúrni és mint csavarja ki kezéből törét Elvira. Ebben a pillanatban lép be Carlos, kit Gorgó értesített az összejövetről. Dühbe nem ismer határt, Elvirát ellöki, kardot ránt és Hugónak támad. Ez védekezik. Így küzdenek, míg Fülöp ősi ezüst fegyverzete alá kerülnek, amely közéjük esik. Ez a véletlen megdöbbeníti őket és a harcot abbahagyják.

V. felv.: Gorgó azonban már ura a helyzetnek. A kolostorba menő Elvirának azt beszéli, hogy Carlos Hugó életére tör és a megtört fiatal nőtől néhány bizonyító szót csikar ki Hugó számára. Közben Carlos megtudja Ruffinától neje ártatlanságát, az

öreg remetétől pedig, hogy Hugó a testvére. Mindent jóvá akar tenni és visszahívja Hugót. Hugó azonban Gorgótól másképen értesült, nem hisz Carlos barátságos hívásának, fél a csapdától. Küzd a gonosszal, mely legyőzi őt és Carlosra irányítja nyilát. Gorgó újjong, de Isten villáma lesújtja a gonoszt.

A kritika, mely elég kedvezően fogadta Teréz első drámai kísérletét, főképp a jellemzéssel foglalkozott. Hugó jellemét egyik bírálója igen erőtlennek bélyegezte, mert csak eszköze a cigány-asszonynak és evvel elveszti szabad akaratát, melyre Teréz oly nagy súlyt fektetett. Legelhatározóbb pillanatában Gorgó itallal elveszi esztét és úgy irányítja Carlos felé nyilát. „Mit szólnánk ahhoz, kiált fel a kritikus, ha Jago Othellót valami bűvös itallal itatta volna meg, hogy gonosz szándékát keresztülvigye és csak így vált volna Desdemona gyilkosává!“. ¹ Mások úgy Carlos mint Hugó jellemrajzát hűnek és igaznak mondták, de kifogásolták, hogy a szűzies, gyermekes Elvira olyan hirtelen alakul át szenvedélyes szerelmissé. Szerelmének Hugó hőstetteinek hatása alatt lassan kellett volna felébrednie lelkében. E hiba miatt a bíráló szerint a drámában Elvira a legbűnösebb. A kritikát azonban legjobban Gorgó alakja érdekelte. Jellemében valami megdöbbenő consequentiát látott. Félelmetes alakja karmait mindig előre nyújtja, a virágot már bimbójában letöri és minden, amihez nyúl, tönkre megy. Ruffina sokkal világosabb jelenség, a kritikus szerint a költőnő ebben az alakban a „Schuld“ egy kedves női alakjának (Jertának) megfelelőt akart teremteni, ki idealizmusával Elvirának az ellentéte. ²

Teréz válaszolt a kritikákra és a „Rechenschaft an das Publikum über das vorstehende Trauerspiel“ című kis értekezésében érdekes megjegyzéseket közölt.

Elvira hirtelen támadt szerelme tulajdonképen nem szorúl magyarázatra. Schiller „Braut von Messina“ című drámájában ugyanez az eset forog fen és senkinek eszébe se jutott ezt bírálni. De Teréz azért néhány lélektani momentummal igazolja Elvira szerelmét. A „Schuld“ Elviráját kellett Teréznek itt rajzolnia néhány évvel fiatalabbnak. Ott egy női eszményképnek (Jerta) az ellentéte. Annak nemes, magasztos, tiszta gondolkodásával és

¹ Morgenblatt. 1819. Lit.-blatt Nr. 2.

² Abendzeitung, Dresden, hg. von Th. Hell und Fr. Kind, 1817.

érzésével szemben Elvirát déli szenvedélyesség, elhanyagolt lelki műveltség, nyugtalan lelkiismeret jellemzik, melyek gyakran kitörnek belőle és fűriává teszik. Teréz enyhébben rajzolt: az ő Elvirája fiatal nő, kinek ugyan már kilenc éves gyermeke van, de szenvedélye még nem ébred, úgy hogy férje hidegnek gondolja őt. Eddig minden szeretete egyedül gyermekének szólt, de a kis fiú már nem szorul a folytonos anyai gondozásra és így Elvira szíve új tárgyat keres. Ekkor lép körükbe Hugó és ő lesz álmainak hőse. Szerelme nem egészen ideális, de emberi és kifogástalan lenne, ha Elvira nem volna már lekötve. Így bűnné lesz és Elvirának kötelessége ellene küzdeni. Küzdelme nem elég komoly, Gorgó kísértései elől nem védi szívét. A kápolnába meggondolatlansága viszi. De alakja mégis nemesen emelkedik ki, mikor Hugót elhagyja és minden kísértésnek ellenáll. Akkor Gorgó is csodálattal néz reá.

Carlos alakját Teréz önnállóan alkotta meg. Ő az egyetlen, kihez a kísértő nem férközhetik.

Gorgó Artner magyarázata szerint elsősorban emberien érthető jellem. Bosszújának oka anyja iránti szeretete, melyet részben már kielégített, mikor a testvéreket együtt meglátja. Hirtelenében azt hiszi, hogy Isten is segíti őt. Mikor pedig Hugóban és Elvirában fölébrednek a bűnös szenvedélyek és nem állják meg a próbát, minden áldozatot meghoz bosszújának, melynek kielégítése után azonban ő is megbűnhődik.

De Gorgó egyuttal symbolum is. A kísértésnek symboluma, mely közeledhetik felénk, ha bűnös vonzalmak lesznek úrrá fölöttünk.

Gorgó még ezeken felül a darab kórúsát is jelzi. Teréz Schillerre és Collinra hivatkozva kijelenti, hogy a kar oly drámákban szerepelhet, melyekben a hős akaratszabadsága elvész. Collin szerint a kart egy személy is helyettesítheti, aki a szereplők szenvedélyei fölött áll. Ilyen Gorgó; őt is elragadta ugyan a szenvedély, de ez a többieké fölött áll. Mint titkos hatalmak szövetségese belát lelkükbe és vezeti őket.

Végre Ruffináról is megemlékezik. Tiltakozik az ellen, hogy ez Jertának megfelelő női alak lenne, mert a nőiesség érzékenysége nem származhatik egy cigányhordából! Ruffina ellentéte Gorgónak, józan eszű és nem szívtelen leány, ki a cselekvényi folyamán megtisztuló folyamaton megy keresztül és fölemelkedik.

A dráma bírálóinak azonban feltűnt a cselekvénynek tiszta, világos, mély és erőteljes előadása; találkoznak ugyan formai hibák, de ezek eltűnnek a nyelv költőisége mellett. Feltűnően szép részlet a következő hely, hol Hugó szembeállítja a déli és északi nő jellemét egymással (I. felv. 4. jel.):

Nein, mein Carlos, ernster Weise,
Anders lebt der Frauen Bild,
Als sie hier sind, mir im Geiste.
Hier entflammen, gleich Medusen,
Grimmes Wüthen sie im Busen;
Doch im Norden, zart und mild
Kühlen sie's mit Engelflügeln,
Wissen uns, so rasch und wild,
Mit der Sanftmuth Zaum zu zügeln.
Thätig, ohne Anspruch weise,
Machen auf der Lebensreise
Sie die rauhen Klippen eben,
Und verstehn nicht nur das Leben
Einem holden Kinderkreise —
Auch Erziehung ihm zu geben.
Hier, im finstern Klosterdom,
Wird das Mädchen eingeschlossen,
Kennet von der Welt nur Rom;
Dann wird auf des Lebensstrom
Sie als Gattin ausgestossen.
Niemand fragt um ihre Wahl,
Und vermöchte sie, zu wählen?
Fremdling ist ihr der Gemahl;
Kann es da an Missklang fehlen?
Ist's ein Wunder, wenn sie erst
Später den Erkohrnen findet,
Der zur Liebe sie entzündet?
Und doch ist es Lieben nur,
Was die Weiber hier verstehen.

Teréz drámáját négyes trocheuszokban írta — a „Schuld“ versformájának mintájára — csak a IV. felv. 6. jelenete és az V felv. 1. jelenete áll rímes ötös jambusokból.

A dráma először 1817-ben jelent meg és a következő évben adta ki Artner verseinek utolsó kis gyűjteményét.¹ Egyszerűen és nyugodtan pillant vissza a múltba, amikor végigtekint költői alkotásain. Válogat belőlük, rendezi őket és nyugodtan közli a világgal mindazt, amit életében gondolt és érzett. Ezek a vallo-mások már feltűnés nélkül hangzottak el, alig vett róluk tudomást a világ.²

A költeményeket egy kis költői életrajzzal vezette be :

Ich wallte sinnend auf den Wegen
Des Lebens; bald im Sonnenlicht,
Bald zogen Nebel, stürzten Regen,
Ja, selbst mit harten Donnerschlägen
Verschonte mich das Schicksal nicht.

Auch, wie es Wanderer stets erfahren,
Fand bald ich eine Blumenau,
Bald drohten Schlünde voll Gefahren,
Bald, zwischen Felsenwänden, waren
Die Pfade dornig, steil und rauh.

Doch späht' ich stets umher im Kreise —
Wo irgend eine Blume stand,
Ward zu des Pilgergangs Beweise,
Sie oft aus Klippen, unterm Eise,
Hervorgesucht von meiner Hand.

Nun, von dem wiederholten Funde,
Ward allzumächtig schon der Strauss;
Da fügt ich dann, zu festem Bunde,
So Blatt als Blütthe in die Runde,
Und endlich — ward ein Kranz daraus.

Költeményeit elsősorban a „Feldblumen auf Ungarns Fluren“ naiv és friss költői forrásából válogatja ki. Kancsóját színi-g megtölti belőlük, onnan választja ki a legtöbbet. A „Neuere Gedichte“-ből, érettebb korának költészetéből is eleget közöl.

¹ Therese Artner, Gedichte gewählt, verbessert, vermehrt, Leipzig 1818.

² Rövid jelentés van: Vaterl. Blätter 1819, 21. sz.; Abendzeitung 1819. 128. sz. melléklet.

Szigorú, de meghatott szemekkel vizsgálgatja a verseket, igazgatja őket, mint egy anya gyermekeit. Egészen új költemény kevés van e gyűjteményben.

„Virágocskáit“ értelmi rokonság (Sinneseinklang) alapján köti koszorúba. A két kis kötet 7 csoportra oszlik.¹ A „Feldblumen“ költeményeit egykor időrendben közölte és mindegyikhez hozzáfűzte keletkezése évét; a „Neuere Gedichte“ verseit nem rendezte egységes elv szerint; utolsó kis gyűjtemény elrendezése hasonlít a végrendelethez, melyben a költőnő világosan, értelmesen számot ad bensőjéről.

I. Tugend, Wahrheit, der Mensch und die Welt.: Élete három korszakából válogatott ki költeményeket.² De ha nem is tudnók, mely versek valók a régebbi időkből, melyek az újabbról, hangulatuk is elárulná, melyik Teréz írta őket. A költőnő e költeményekben az élet nagy kérdéseivel áll szemben. Kérdésekkel, melyek az élet titkait, sejtelmeit érintik, az ember viszonyát a léthez kutatják és azt az ismeretlen valamit a halál után. Természetes tehát, hogy másképen áll velük szemben a fiatal Teréz, másképp a már érettebb korú; más-más hangulat kíséri őket! Teréz szellemének fiatalos frissességével szól a „Feldblumen“ költeményeiben az „erényről, az igazságról“. Már a gondolkodó gyermek lelkében is gyakran támadnak kétségek, de csak homályosan, határozatlanul és gyorsan el is tűnnek. Az élet összevisszaságát már érzi, de reméli, hogy megtalálja az utat a harmóniához. A fiatalság biztos erejével ragaszkodik a reményhez. Ezért érezzük e versekben a benső összhang lehetét. (Kivétel a „Der Mensch“ című költeménye). A még tapasztalatlan gyer-

¹ I. Tugend, Wahrheit, der Mensch und die Welt; II. Poesie und Kunst; III. Vaterland; IV. Kindesliebe und Freundschaft; V. Balladen; VI. Scherz und Allerley; VII. Kleinigkeiten.

² E költemények következőkép osztoznak fel: a) „Feldblumen“: Der Mensch, Das Neue, Die Spazierfahrt, An die Phantasie, Der allgemeine Streit, Der Bach, Der Strom der Zeit, Die Liebe, Die Schreibekunst, Die Heimath der Seele, Die Vergessenheit, Das Genie, Die Weihe Hekates, Die Symphonie, Die Kunst des Umganges, Papiergeld, Der Fels der Wahrheit; b) „Neuere Gedichte“: Der Zweifler, Der Himmel, Der Deportierte, An die Gewohnheit, Weltleben, Winzergesang, Hymne an die Sonne, Die todten Schmetterlinge, Der Kühnste, Elegie, Psyches Haushaltung; c) Legújabbak: Die drey Gebote, Weihnachtslied, Cantate zur Reformationsfeyer 1817, An die Erinnerung, Beym Gebrauch der Elektrizität.

meki lélek zavartalan benső nyugalmat és békét talál. — A „Neuere Gedichte“ reflexiv költeményeiben a költőnőt már sokkal határozottabban foglalkoztatják ugyanazok a kérdések. Az élet küzdelmei kétségbeesett és tudatos törekvéssel töltik el lelkét, hogy világosságot teremtsen magának. Már nem kopogtat itt-ott a kérdések elzárt világába, hanem erős kézzel kiragad néhányat, mélyebben hatol beléjük és igyekszik lerántani róluk a homály fátyolát. Fájó, szomorú érzés kíséri, melyet az emberi tehetetlenség, az emberi gondolkodás elhatároltsága ébresztettek fel benne. Ifjúkori költeményeiben a fiatalság bizalma a jövőben gyorsan elnyomja a kétségeket, melyek lelkében ébrednek. Itt azonban soká küzd a kétségbeeséssel, míg végre túrni tudó, mindent lecsendesítő, még később is erősen bizakodó lelke fölemelkedik. Utolsó költeményei (alig van öt e csoportban) hallgatnak a lét nagy kérdéseiről. Mélységes hite, mely már a gyermek lelkének is enyhülést adott, ezekben egészen előtérbe lép és így utolsó reflexiv verseit az a meggyőződés hatja át, hogy „csak Isten megismerése könnyíti az élet terheit“.¹ A „Cantate zur Feyer des Reformationsfestes am 2. Nov. 1817.“ című ünnepi verse, melyet a soproni evangélikus templomban Mozart zenéjére énekelt a kar, legigazibb kifejezője lesz Teréz fáradt, sokat szenvedett lelkének.

Selig, wen schon an des Lebens Thoren
Milder Glaube leitend in die Arme schlingt;
Wer, im wüsten Irrsaal, nicht verloren,
Ohne Bahn
Mit düsterm Wahn
Und zweifeln ringt;²

¹ „Ja nur Götterkenntniss nimmt die Bürde“ Gedichte, I. 131. 1.º

² U. o. 130. 1.º; v. ö. Oedenburger Kirchengeschichte II. rész első folytatása 4. szakasz 757. l. (kézirat v. ö. a soproni evang. Lyceumkönyvtárában): Itt leírja a soproni egyháztörténet írója a reformáció háromszázéves jubileumának ünnepét és közben a következőket említi: „Jetzt aber ertönt die herrliche Cantate gedichtet von einer edlen Tochter Oedenburgs, in Musik bereits vorhanden durch Mozarts schöpferische Kraft, meisterlich ausgeführt bey voller Musik von einem gewandten Sänger und ein stark besetztes Chor und was der Töne Gewalt über der Menschen Herz vermögen, bewährt sich von neuem.“ — A 769. l. jegyzetképen hozzáfűzi: „Von der Cantate ist die Verfasserin Frä. Therese von Artner, die auch vom Ausland als

Már nem akar felelni a lét kérdéseire; megnyugszik a hitben, mely az étellel szemben olyan csendes resignatiót teremtett lelkében. Reflexív költészetének ez új vonása legszebben az „An die Erinnerung“ című költeményben jut kifejezésre. A remény a jövőt egykor ragyogónak rajzolta, az élet, a valóság csak zord ösvényekre vezette a költőnőt. Ha azonban visszapillantunk reájuk, komorságuk egyszerre eltűnik és a mult virágos mezőkkel lebeg lelki szemünk előtt.

Wer hat uns so den Schmerz entrücket?
 Wer sandte jene Dämmerung,
 Die Leiden deckt, und Freuden schmücket
 Mit Kränzen, ewig frisch und jung! —
 Dein Zauber ists, der so beglücket,
 Erinnerung!¹

II. Poesie und Kunst. E csoport költeményei válogatott gyűjteményét adják az első két kiadás ily irányú verseinek egészen újakat csak kis számmal találunk.² Teréz fejlődésének érdekes képét nyújtják, rámutatnak a költő viszonyára a

Theone gepriesene Dichterin, welche Oedenburg mit Stolz seine Tochter nennen darf. Sie passte dieselbe einer Comp. Mozarts an, die der Organist der Gemeinde Herr Stephan Seybold besass und für diesen Gebrauch nicht nur willig überliess, sondern auch alles weitere was dabey nötig war, geschmackvoll ordnete. Gesungen wurde die Cantate von dem hiesigen Schauspieldirektor Leopold Hoch herrlich und schön und in jeder Ecke des grossen Gebäudes verständlich, den Chor bildete eine Menge aus-erlesener theils bestellter, theils freiwillig sich anbietender Gesangfreunde; unter den letzteren befanden sich Frau Amalie v. Torkosch, die Schwester Theonens . . . Die Musik war vollständig besetzt theils durch die vortreffliche Kapelle des löbl. Herz. Albertinischen Kürassierregimentes, theils durch die hiesigen Stadthurner, theils durch andere Musikverständige. Grossen Anspruch auf Dank hat Gottlieb Lindner der mitspielte und die erste Probe in seinem Hause halten liess, die zweite war in der Kirche“.

¹ U. o. 133. l.

² Az új gyűjteményben: a) Feldblumen: An die Unsterblichkeit, An C. Rudolphi, Die verliebte Dichterin, Die Leyern, Der fruchtlose Entschluss, Schlechte Rechenschaft, Die Gabe Apolls, Müllers Kunstgalerie; b) Neuere Gedichte: Die Insel der Seligen, Dichterberuf, Wer mich dichten gelehrt? Der Götterraub, Vormalige Wünsche; c) Újabb költemények: Dichterlaune, Morgenträume, Reminiscenzen aus Schwetzingen, Die Schlacht von Aspern.

művészetekhez ifjú és érettebb korában. A kis Teréz lelke mély tiszteletet érez a költészet és általában a művészetek iránt (Die Gabe Apolls, Müllers Kunstgallerie). A gyermek bámuló tekintetével áll csodái előtt naivan szeretné, ha mindaz sajátja lenne (An die Unsterblichkeit); egyszer az a remény tölti be lelkét, hogy ő is alkotni fog majdan valami nagyot a költészetben (Die Leyern), máskor lehetetlenségnek tartja ezt s lemond mindenről (Der fruchtlose Entschluss). A remény szikrája azonban mindig föllobog lelkében és táplálja azt a hitét, hogy ő is költőnek született. Érettebb korában a remény bizalommá válik, mert átérzi teljesen a költő magasztos hivatását, hogy az emberiségnek vigaszt nyújtson, melyet önmaga a poezisben fölhalál (Dichterberuf, Insel der Seligen). Midőn pedig arra a kérdésre „hogyan lettem költő“ avval válaszol, hogy „a természet, ez a legelső tanítómaster, tett azzá“, az öntudatos költő áll előttünk. Csak ez az öntudatosság ad néki erőt, hogy a hidegen vizsgáló szemek bírálatát el tudja viselni. Evvel az öntudattal mondja ki, hogy a mint „a nemes érc fény és ragyogás nélkül rejtőzik a föld mélyében, úgy nyugszik a költő aranya, míg egy hozzáértő kéz napfényre nem hozza“ (Dichterlaune). Talán Pichler Karolina megértő barátságára akart evvel rámutatni! Csak ilyen költői hivatásáról meggyőződött lélek énekelhet azokról az örömeiről, melyeket a természet a költőnek ad (Reminiscenzen aus Schwetzingen, Morgenträume).

III. Vaterland. Még egyszer végig tekint e költeménykötetben azokon a költeményeken, melyeket legszentebb érzése, a haza szeretete sugalt. Ez az érzés a szülői szeretettel együtt ébredt lelkében és változatlanul élt tovább, sőt az idő multával csak mélyebb és erősebb lett a magányos, szeretetre vágyó női lélekben. A „Feldblumen“ című kötetből három hazafias verset közöl (Die Schlacht bey Mainz, Die Volksbewaffnung Oesterreichs, Oesterreich im Jahre 1796), mind a francia forradalom első nagy reakciója korából valók, mikor Ferenc császár először szállt szembe az uralkodók felségjogáért a forrongó francia nemzettel. A „Neuere Gedichte“ közül kettő van az új gyűjteményben: „Die Felsen von Szulyó“ és „An einen schlechten Patrioten“. Azokból az évekből valók, midőn a háború felhői fenyegetve tornyosultak az ország fölött, már látszott a villámlás, hallatszott

a messzeségből a dörgés zaja. A hazájáért remegő költőnő összekulcsolt kezekkel kiált oda honfitársainak: „Szeressétek a hazát különösen most, mikor ilyen veszedelemben forog“.¹ Kétségbeesett hazafiúi fájdalma legszebb kifejezését „Oesterreich im Nov. 1805“ című versében találja.

IV. Kindesliebe und Freundschaft. Az itt utoljára összegyűjtött családi költeményekhez és az öreg Jacobihoz intézett versekhez, melyek rövid németországi tartózkodásának kedves emlékeit őrzik,² még két költemény járul. Az egyiket Enzenberg grófhöz intézte, akinek költeményei ez utolsó kiadását is ajánlotta. A gróf Klagenfurtban élt, Teréz soha életében nem látta. Zay grófné Enzenberg gróffal egy gazdasági ügyből kifolyólag levelezni kezdett, Terézt is belevonta a levélváltásba, ki a Zay házaspárról rajzot készített és elküldötte az öreg grófnak.³ Az öreg úr, Zay bárónő és Teréz között baráti viszony keletkezett. Amikor a gróf megtudta, hogy Teréz költőnő, verssel üdvözölte.⁴ Teréz erre válaszolt, kijelentve, hogy a kik az életben a szépet és jót keresik, megértik egymást, még ha nem ismerik is egymást személyesen.⁵ E csoportban közölte Teréz még a Schwarzenberg herceg, Zayék víg kedélyű barátjának, az öreg püspöknek ünneplésére írt kardalt.⁶

V. Balladen. A következő elbeszélő költeményeket közölte itt Teréz: Luna (1789), Der arme Franz (Feldblumen auf Ungarns Fluren), Der Menschenfeind, Sappho an Phaon, La Tude, Thierestreue, Müllerlieschen (ezek már a „Neuere Gedichte“, versei között jelentek meg). Agamemmon, Die Schiffenden, Der Wassermann, Praterjagd (Im Oktober 1814), Die Rettung.

Ez elbeszélő költeményeivel Artner az osztrák ballada-

¹ Gedichte I. 242. 1.

² „Feldblumen“: Elegie nach dem Tode meiner Mutter; „Neuere Gedichte“: An die Musen nach dem Tode meines Vaters, An der Gruft meiner Eltern, An Schwester Lotte, Abschied vom Vaterhaus, Ständchen zur Namensfeier I. G. Jacobis; Iris 1806: An Jacobi und Pfefferl; Iris 1807: Epistel an Jacobi; Uj költemény: Lied aus der Ferne.

³ Schindler id. m. III. k. 470. II.

⁴ Gedichte II. 40. 1.: „An Theonen“.

⁵ U. o. 41. II.: „Antwort. Bucone, im Juny 1813.

⁶ U. o. 46. II.: „Chorgesang dem Fürsten Ernest von Schwarzenberg Bischof von Pristni u. a. Zur Feyer des 12. Juny gewidmet“.

költők sorába lépett, akikhez Pichler Karolina és Neumann Marianne is tartozott. A XIX. század elején kezdte igazán bontogatni szárnyait az osztrák ballada-költészet; természetesen egészen a német balladaköltők hatása alatt.¹ A németiséghez e műfaj északról került, de a németek körében átalakult. Bürger a skót ballada drámaiságát igyekszik visszaadni, Schiller és Goethe balladáiban pedig eléri e műfaj a német irodalomban legtökéletesebb mintáit. Goethe balladáinak liraisága (Erlkönig, Sängers), Schiller balladáinak (pl. Taucher, Bürgerschaft, Graf von Habsburg) erős epikai színezete lesznek a német ballada jellemző sajátosságai.

Az osztrák ballada-költők már Bürger óta utánozzák a német ballada-költőket, míg végre Schiller és Goethe lesznek elérhetetlen mintáik. Az osztrák balladák közös hibája, hogy előadásuk széles, terjengős, ezért a két német költő formai tökéletességét meg sem tudják közelíteni.²

Teréz ugyanezt a hibát követi el balladáiban. Első balladája „Luna” hitrege, mely megmagyarázza, miért jár a hold és éjszaka együtt. A „Der arme Franz” című költői elbeszélés tárgya a várkisasszony és a kertészfiú szerelme, ki igen romantikus úton tudja meg nemesi származását. Az egykor bűnbesülyedt özanya szelleme árulja el neki és könyörög megváltásáért. A fiú hallgat a szóra és evvel saját boldogságát is megalapítja. A Menschenfeind, La Tude, Thierestreue erkölcsi célzatú hosszú történetek. A „Sappho an Phaon” és „Agamemnon” tárgya a klasszikus világba vezet, előbbi a görög költőnő panaszdala, mert szerelmese elhagyta, utóbbi a mykeni király tragédiája. A főszereplő itt a hitves, kiben visszatérő férje láttára feltámad régi szerelme és küzd a megsértett anya bosszú-érzetével, mely végre a család szomorú végzeténél fogva mégis legyőzi jobb érzését. Teréz eleinte igen szerette a klasszikus világot, később lassan elhagyta e tárgykört. Oka talán elsősorban az, hogy nem talált kiadót egyik hosszabb klasszikus tárgyú költeménye, Proserpina számára.³ Lehet azonban, hogy Pichler Karolina hatása alatt

¹ R. Binder, Johann Nepomuk Vogl und die österreichische Ballade. Prager Deutsche Studien VI. k. (1907) 7. l.

² U. o. 14. II.

³ Pichler K. Huber Terézhez. Zay-Ugrócz 1821. aug. 15-én. Grillp.-Jahrb. III. k.

vált meg a klasszikus tárgyaktól. Az osztrák költőnő ugyanis kijelentette egyszer, hogy semmiféle művészi alkotásban sem szereti az ókori klasszikus regéket. A legtöbb embernek már nincs is érzéke irántuk, hidegen hagyják az olvasót. „Mit törődünk a Cytherek, Amorum és Dryadok seregével, ha még oly művészi kéz foglalta is új alakba és ha symbolikusan még oly mély és általános értékű gondolatokat fejeznek is ki. Ugyanezek a gondolatok korunkhoz, felfogásunkhoz közelebb fekvő beöltöztetésben nagyobb hatást gyakorolnának reánk“.¹ Talán azért kerüli később Teréz a korábban igen kedvelt klasszikus kifejezéseket is, melyek Karolina szerint az előző kor franciás műveltségének sajátosságai, mikor a költő éppen avval igazolta felvilágosultságát, hogy inkább volt otthon az Olymposon, mint a mennyországban.²

Két balladájának tárgyát Teréz a jelenből merítette. A „Praterjagd“ részletes leírása a bécsi kongresszuson résztvevő fejedelmek vadászatra való felvonulásának, amit a költőnő akkor Bécsben maga is láthatott. A „Rettung“ című költeményben megírta azt a veszedelmet, melyben Karolina férje és leánya forogtak a muckendorfi vízesésnél. A ballada Karolina élénk és megkapó elbeszélése alapján készült.

Igazi balladai tárgyat kísérelt feldolgozni Teréz a „Müllerieschen“ című versében, a tárgya: a szép molnárléány lelkiküzdélmiei. Atyja és vőlegénye között kell választania, de nem tud

¹ U. o.

² U. o.: „Auch ich bin nicht für die Mythen aus dem klassischen Altertum, so wenig, wie für Gemälde oder andere künstlerische Darstellungen aus demselben. Ich glaube, den meisten Menschen fehlt es an Sinn und Lust sie aufzufassen, sie lassen kalt. Was liegt uns an diesen Cytheren, Amoren, Dryaden selbst, wenn sie von einer kunstreichen Hand wie Theresens in ein neu Gewand gekleidet und symbolisch als sinnvoll deusame Lehren und allgemeingültige Beobachtungen ausgesprochen werden, die nämlich Lehren und Beobachtungen in andrer, unserm Zeitalter, unserm Fassungsvermögen näherer Einkleidung würde weit eindringlicher wirken. Das liegt hinter uns — es gehörte jenem Zeitalter der französischen Bildung, der Unchristlichkeit an, wo man seine Aufklärung und Schöngesterei damit bewies, wenn man im Olymp besser zu Hause war, als im Himmel oder in einer noch früheren Zeit, wo diese heidnischen Vorstellungen zu Dekorationen, Allegorien, prachtvollen Aufzügen u. s. w. oft in der grellsten Vermischung mit Legenden und christlichen Bildern dienten, wie Tasso uns ein auffallendes Beyspiel giebt oder wo der zärtliche Ulrich von Lichtenstein als Frau Venus gekleidet durchs Land zog.“

és a szüzanyától megvigasztalva, beléveti magát a malompatakba. „Der Wassermann“ tárgya röviden a következő: az anya ruhát mos a patakban, leánykája játszik a parton, virágkoszorút fon fejére és nézegeti magát a víz tükrében. A víz tündére lassan lehúzza a mélybe. Teréz úgy látszik Goethe „Erlkönig“ és „Der Fischer“ című balladának hatása alatt áll. Az előbbire emiékztet az anya és gyermeke párbeszéde, az utóbbira az egésznek alap gondolata, de különösen utolsó versszaka.

Fort spühlte die Mutter und weiter pflückte
Das Kind, bekränzt über'n Bach gebückt.
Sein Bild sah der Wassermann, rosig und munter,
Da zog er es leise zu sich hinunter.
Fort spühlte die Mutter — auf einmal blickte
Sie hin nach dem Mägdlein — es ist ihr entrückt. —
Doch auf dem Platze, wo es verschwunden,
Schwimmt noch das Kränzlein, was es gebunden.¹

VI. VII. Scherz und Allerley. Kleinigkeiten.² E csoportban feltűnően sok a vidám hangú költemény. Teréz alaptermészetében rejlő humorra már többször rámutattam. Vidám emberek körében gyakran jelét adta jókedvének. Amióta Zayék körében élt, sokszor volt alkalma víg társaságban lenni, maga

¹ Gedichte II. 105. I.

² „Scherz und Allerley“: a) Feldblumen: Sonette (nach Scarron). Das Geduldspiel. An die Träume. Der Hengst. b) Neuere Gedichte: Die Zeit und die Dichterin. Das Mädchen und Phöbus. Beym Jahreswechsel. An eine schöne Flötenspielerinn. Schifferliedchen. An einen kranken Freund. Das neue Land. Am Hymenäum des Br. J. v. J — K. Geständniss. c) Ujabb költ.: Thierstück. Der Maskenball. Warnung an Mädchen. Pagenliedchen. An Sch. An Rosine. Ins Stammbuch eines Offiziers. Das Auge der Geliebten. Glückwunsch zum . . . Die Sommersprossen. Urions neueste Reisen. Gedichte. — Kleinigkeiten: a) Feldblumen: Der Grössere. Die Kunst des Höflings. Das Negligee. Für Schönheits- und Charakterforscher. b) Neuere Ged.: Lehren für Weiber. Der Proselyt. Auf den Tod eines Obscuranten. Criminalverbrechen der Liebe. Worte und Blicke. Kuss beim Pfandspiel. Darf ein Weib Satyren dichten? Wettergespräch. An Nina. c) Ujabb költ.: Lehrlingsweisheit. Chronos. An einen Offizier. Die Biene und die Ameise. Wir statt ich. Amors Schrift. Pseudonimität. Der Schlaf, Nelsons Tod. Die nutzlose Gabe. An einen Schmetterling. Bürgschaft der Liebe. Bitte. Die Laune.

Zay báró is igen jókedvű ember volt és magával ragadta Terézt, ki már a társaság kedvéért is gyakrabban eltréfálgatott költői nyelven.

Tréfások rendszerint alkalmi költeményei is (An Sch. — An Rosine). — Ide tartozik „Warnung an Mädchen“ című költeménye, mely Alxinger „Warnung an Jünglinge“ című tréfás költeményének hatására keletkezett. Artner e költeményét egyik életrajzírója feminista felfogásának igazolására említette, megfelelkezve arról, hogy Teréz ebben az esetben nem sorozta volna ebbe a csoportba. A nő és férfi egymáshoz való viszonyát kifejtette Teréz a „Mann und Weib“ című költeményben, de ezt az első csoportba tette.¹ Teréz vidámsága leginkább szelíd ironiában jut kifejezésre, amikor is az epigrammát szereti használni. Példa erre a „Wir statt ich“ című; a felség használja a „mi“ szót, hogy kifejezze, hogy az összesség akaratát, hatalmát jelképezi. A kis kritikus is ugyanezt teszi, mert el szeretné hitetni a világgal, hogy az ő véleménye egy a közönség véleményével.

Itt közölte Teréz már régebben megírt és egyetlen dialektusban írt versét „Glückwunsch zu dem fröhlichen Ehrentag des Wohlehrwürdigen geistlichen Herrn Samuel Schiller. Von einem Harker Pfarrkind am 9-ten Oktober 1798“.² A költeményhez fűzött jegyzetben ezt találjuk: „Nem tudom, hogy Hebel kiváló alemann költeményei megjelentek-e már, mikor a költőnőnek eszébe jutott e nászéneket hienc nyelvjárásban megírni“.³ Hebel János Péter badeni pap „Allemann versei“ 1803-ban jelentek meg, termékei annak a népies áramlatnak, mely Herder munkásságának hatása alatt, mind inkább terjed és itt ott már gyümölcsöket is termett. Teréz e költeményt már 1798-ban írta, de csak itt, tehát 1818-ban közölte először, talán az osztrák irodalomban mindinkább erősödő hazafias irány hatása alatt. A költemény ügyesen utánozza a német ajkú paraszt kedélyességét. A derék, józan, paraszti észjárást jellemzi, mely a tiszteletes úrnak betanulás nélkül is a legszebb „Hahzetsprüchel“-t mondja el, mert ami a szívéen az a nyelvén. Megtaláljuk a költeményben a paraszt

¹ Gedichte I. 18. 1.; v. ö. M. Heyret, Therese v. Artner: Dioskuren 1887. 377. II.

² Gedichte II. 209. 1.

³ Gedichte II. 185. 1.

határtalan tiszteletét papja iránt (liebi geistlich Herr), aki biztosan nem választott rossz feleséget. Darabos és őszinte egyszerűséggel adnak kifejezést véleményüknek:

Hiez hab i's g'segn — der Deigel n'ein,
Das Bräutel das is rár!
Á solchi müsst die meine sein,
Wann i was herrets wár.¹

A költemény erős, kifejezéstartós népies nyelve, melyet Sopron, Vas, Mosony és Pozsony megye németajkú parasztsága beszél, egészen annak körébe visz. Harka falu apraja-nagyja várja az ifjú párt, az idősebbek tanítják a fiatalabbját tisztességre:

Gebts Achtung wenn der Wagen kint,
vergessts nit af'n Gruiss,
das jeder schön sein Huit animt,
und auskrazt mit'n Fuiss.²

Mikor pedig elmegy mellettük a kocsi, megbámulják és becsületes szívüket annyira megnyeri a fiatal asszony, hogy hazafutnak, ünnepőbe bújva, szerény kis ajándékokkal megrakva beállítanak jó kívánságaikkal a paplakba. —

Teréz érezte, hogy e két kis kötet verseinek utolsó kiadása és így néhány szóval búcsút vett olvasóitól.

Nun lebet wohl, und seyð der Sängerin gewogen,
Ihr Leser! Fänd auch manch Erwarten sich betrogen,
Weil die Vollendung nicht, was sie Euch gab, gekrönt:
Seht ihr es gütig nach! Was Euer Ohr jetzt hörte,
Vorlaute sind es nur zum endlichen Concerte,
Das erst aus ihrem Grab dem Vaterland ertönt.³

¹ Payr Sándor „Härfahangok“ c. verskötetében lefordította e költeményt magyarra; Bünker Raymond, a soproni városi muzeum volt őre, ki sokat és behatóan foglalkozott a hienc népköltéssel (Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart. Leipzig 1905.) tetszését fejezte ki e költ. fölött. (Özv. Artner Jenőné szíves közlése).

² Gedichte II. 186. l.; a heancokra vonatkozólag v. ö. Schwartz Fr. „A soproni német gyermekdal“, Budapest 1913 és Bíró Á. „Lautlehre der heanzischen Mundart von Neckenmarkt“. Leipzig 1910.

³ Gedichte II. 220. l.

A „Feldblumen“ és „Neuere Gedichte“ versei nagyrészt változatlanul kerültek a költőnő utolsó kis gyűjteményébe. Abban az esetben, ha alakított rajtuk, elsősorban csak egyes kifejezéseket és a szórendet változtatta meg.¹

Egészen természetesnek látszik, hogy Zay Mária báróné, ha nem érezte is soha annak szükségét, hogy gondolatait, érzéseit leírja, Teréz költői lelkének hatása alatt szintén kezébe vette a tollat. A báróné maga mesélte el Schindler bárónak első írói kísérletének keletkezését. 1812 nyarán a „Journal des dames et des modes“ című ujságban egy kis elbeszélést olvasott, melyet drámai feldolgozásra érdemesnek gondolt, de hiába buzdította levélben erre Steigentesch bárót, a bécsi vígjátékíró. Ekkor Teréz rábeszélésére megpróbákozott önmaga a kis elbeszéléssel és megírta első vígjátékát.² Címe „Das Bild“, tárgya azonos a később keletkezett Kotzebue-féle vígjátékkal, a „Grossmama“-val.³ Egészen gyerekes örömmel ír fiának: „Jelenleg olyasmivel foglalkozom, mi sok időt vesz ugyan igénybe, de nagy élvezetet okoz.

¹ A „Feldblumen“ I. k. 125. l. ezt olvassuk: „Ha, wisse, heilig ist mir die Redlichkeit, auch zieret meine Stub' keine Bücherwand“, ugyan-ezek a sorok az új kiadásban így hangzanak: „Zu stolz, zu redlich bin ich zu solchem Trug! Mein heimlich Stübchen ziert keine Bücherwand“. U. o. a 12. versszakban: „Sah schon Jahrtausend' nichts Unbekanntes“, helyett „Sah schon Jahrtausende her nichts fremdes“. Másik példa a Feldblumen „Spazierfahrt“ c. költeménye. Kezdő sorát: „Schnell, rasches Pferd, fort durch die hohen Gassen“, „Fort mein Gespann, durch hochumbaute Gassen“-ra változtatta. „An die Phantasie“ c. költeménye 8. szakaszában jobbnak gondolta a következő sort: „Frey durchschwärmst du die Gefielde, welche erst dein Wink erschuf“ így megváltoztatni: „Frey durchschwärmst du die Gefielde, welche Dant' und Milton schuf“. Máskor megrövidíti a költ.-t, a több versszakazon keresztül fejtegetett gondolatot összevonja egy strofába, a költ. ezáltal csak nyer. (Spazierfahrt, An die Phantasie, Abschied vom Vaterhaus) Néha figyelemre méltatta a bírálók régebbi kifogásait, pl. „Nie hat uns Angelikas Hand — ein süsser Bild gemahlt,“ (Romanze), melyben a kritikus az Angelika szó helytelen skandálását veti szemére, következőkép változtatja: „Nie hat ein süsser Bild die Hand — Angelikas gemahlt“. A versformán különben nem javít. Legujabb költeményeiben, kivéve az epigrammokat, kerülte a klasszikus formát, inkább egyszerű rimeset használt.

² Schindler id. m. III. 470. II.

³ Marie**, Feierstunden II. k.

Nem kézimunka. Majd megtudod idővel és igen kíváncsi vagyok, mit fogsz majd hozzá szólni“.¹ Ezt a kis vígjátékát kevéssel keletkezése után már elő is adták a bárónő ismerősei körében műkedvelő színpadon.² Később bátrabban dolgozott és családi ünnepélyekre több ilyen egyfelvonásos vígjátékot írt (pl. „Der unsichtbare Liebhaber auf der Probe“).³ Teréz folyton lelkesítette, együtt is dolgoztak. Így írja 1816-ban a bárónő „Iwan és Ilena“ című novelláját (melyre a horvát katonák 1814-iki átvonulása birtokán adott alkalmat) és Teréz dalokat csatol hozzá.⁴ Terézén kívül barátsága Karolinával és Mariannal és e két bécsi költőnő gyakori látogatása is csak élesztette írói munkakedvét. Bizonyítéka ennek, hogy akkor írta műveit, mikor legtöbbet volt velük együtt.⁵

Rövid írói pályáját vígjátékokkal kezdette, ilyen ötöt írt. Egyet kivéve, melynek meséjét saját fantáziája teremtette meg, mindig valami elbeszélést vagy adomát dolgozott át. Egy kis történeti adoma dramatizálása kivételével,⁶ mindenkor társadalmi vígjátékot írt, melynek szereplői a legfelsőbb körökből kerülnek ki. Párbeszédei símán, könnyen gördülnek, érezni, hogy Mária bárónő, ki életét e magas körökben töltötte, jól ismerte a társalgás módját.

Novelláiban már többet küzdött a stilussal, de azért kisebb munkái legnagyobb része epikai jellegűek szentimentális, morális történetek. Úgyes a szerkezete „Das grosse Loos“ című novellának. Tárgya egy álmok leírása, de az író oly ügyesen megy át a valóból az álmok országába, hogy az olvasó az utóbbit is annak gondolja. Megírására a bécsi színház sorsjegyeinek húzása szolgáltatott alkalmat. Egy előkelő család megnyeri a főnyereményt és ebből igen sok furcsa, komikus kellemetlenség fakad; a végén megtudjuk, hogy a ház asszonya mindezt csak álmodta, mikor egy kerti padon ülve, a főnyereményre gondolt és ott elszunnyadott.⁷

¹ Zay Mária fiához. Zay-Ugrotz 1812 dec. 17-én (Zay-ugroci levéltár).

² Maria von**, *Feierstunden* II. k.

³ Schindler id. m. III. 470. II.

⁴ U. o.

⁵ Mária Karolinához, Zay Ugrotz 1827. febr. 20-án. Kéri P. K. közvetítését munkái utolsó kötetének kiadásához.

⁶ „Die drolligen Wirthe“ („*Feierstunden*“ II. k.).

⁷ *Feierstunden* III. k!

E kis elbeszéléseknek nem a cselekvénye érdekes, hanem a milieu, melyben lejátszódnak. Mária báróné saját környezetét, saját világát rajzolta. Megelevenedik előttünk a magyar mágnás ház élete. Látjuk vidám ünnepeit, fényes ebédeit, mulatságait télen és nyáron, látjuk a bucsáni kastélyban a gazdag, előkelő szomszédságot, a ragyogó egyenruhájú tiszteket, kik a vidéken portyáznak és a ház urának kedves vendégei. Máskor pedig szemünk előtt áll a báróné és férjének csendes, munkás élete, mikor a bárónő azt írja hősről és hősnőjéről: „Iskolákat alapítottak, gazdaságukat tökéletesítették. Munkásházat építenek a szegények részére és otthont teremtenek a gyámoltalan betegeknek. A férfi atya lesz a jobbágyainak, a nő pedig anyja a nyomorékoknak“. (Wie die Saat, so die Ernte.)¹ — Ugyanezt a benyomást kelti az „Opfer und Lohn“ és a „Grossmama“ című elbeszélése is.²

Egyik novellájának irodalomtörténeti értéke is van. A zayugróci romantikusan szép vidéknek és Karolinának hatása alatt megírta a kastély fölött emelkedő sziklacsúcs történetét, mely mint egy elvarázsolt ember hideg ajkára szorítva ujját, hallgatást parancsolva bámul a festői vidékre.³ „Der steinerne Eremit“ magyarázatát igyekszik adni e jelenségnek. A bárónő e mondat a históriából ismerte és talán a néptől is hallott róla valamit. A Nagy Lajos király halálával kitört pártoskodás korában játszódik le a cselekvény az ugródi uradalomban. Szerelmi történet ez, melyben a leányt máshoz kényszerítik, mint akit szeret. A vad férj féltékenysége gyalázatos, galád módon teszi tönkre az ártatlan szerelmeseket, de bűnhődik érte; ő az a köremete ott fenn a sziklán. Mária bárónő híven adja vissza a historiai hátteret, de a kort inkább csak külsőségeiben rajzolja. Leírja a ruhákat, szokásokat (pl. az esküvői szokást). Közbe beleszövi néha a nép szokásait, sőt egy tót éneket, melyet gyakran hallott énekelni, le is fordított németre.⁴

Zay bárónő tudta, kinek köszönheti írói foglalkozásának gyönyöreit és egyik elbeszélésében „Vergehen und Sühne“-ben

¹ U. o. III. 103. l.

² U. o. I. és V. k.

³ U. o. IV. k. 1. II.: „Die Bergfahrt“.

⁴ U. o. 27. II.

Serena költőnő alakjában hű képét adja barátnője nemes, önfeláldozó jellemének.¹

A „Bergfahrt 1818.“ című novellájában megörökítette azokat a kellemes napokat, melyeket költőbarátai körében töltött otthonában. Keresztnevükön nevezi őket, de epitheton ornansaik jellemzik őket. A régi várkastély ebédlőjében gyülekeznek a kiránduláshoz a vendégek: Karolina (die allverehrte vaterländische Dichterin, der Stolz der Frauen) Lottchen nevű leányával, Marianne (die ebenso achtungswürdige, als geistvolle gemeinsame Freundin), ezek, teszi hozzá Zay báróné, a császárváros ragyogó örömeit néhány hétre felcserélték azokkal, melyeket a barátság és természet nyújt nekik. Azután következnek a háziak: Teréz, ki már évek óta hű tagja családjának, testvéreivel a vidám háziúr és vakmerő fia. Ez a kedves társaság vígan indul a természetbe, élvezi szépségeit, míg végre céluknál a „Rokos“ tetején gazdag lakománál megpihennek. Milyen közvetlen és egyszerű volt érintkezésük egymás között, de még, a szolgálkkal is, mutatja, hogy Janó a tót paraszt gyerek elmond nekik egy népmesét, melyet Mária tolmácsol a kis társaságnak.

Sok ilyen szép napot éltek át ezek a kedves emberek egymás társaságában. De a kedves idők lassan elmúltak, az élet a barátnőket ismét elválasztotta. Emlékük annál jobban erősödött, minél többen hagyták el a zay-ugróci kastélyt, sőt minél többen hagyták el örökre ezt a világot. Hosszú évek után így írt az öreg Pichler Karolina a már szintén megöregedett Mária bárónőnek: nem tudja Bucsán és Zay-Ugrócbán felkeresni, „mert már annyian eltűntek egykor oly vidám életünk árnyékjátékából, hogy már nem is ismerném ki magamat a kastélyban vagy kertben, emlékképeim egészen mások róluk“.²

¹ U. o. III. k. 107. II.

² Karolina Zay Máriához, Bécs 1838. okt. 23.: dr. Blümml másolata.

Zágrábi évek.

A század harmadik évtizedének kezdetén a sors ismét kiragadta Terézt békés otthonából és elvitte Zágrábba, messze a Zay-családtól, messze attól a ragyogó várostól, melynek melegét Pichler Karolina barátsága vele megérezette. Mégis új otthonában közvetlenebbül érintette őt Bécs szelleme, mint addig.

Zágráb művelt körei akkor szintén németek voltak. Megértjük ezt Horvátország és Szlavónia multjából. A tartomány hivatalos nyelve 1848-ig, úgy mint nálunk, a latin, azonban déli része fölött, mely katonai határőrvidék volt, németül rendelkezett a bécsi udvari haditanács.¹ A határőrség tisztjeit nagyon megválogatta, mivel nemcsak katonákat voltak hivatva itt kiképezni, de kötelességük volt nevelni és vezetni a még fejletlen népet. Az osztrák tisztek lettek itt a kultúra terjesztői. Teréz örömmel és csodálkozva látta, midőn a határőrvidék egyik állomását meglátogatta, hogy a kis könyvtárban katonai és tudományos művek mellett Goethe, Schiller és Wieland is képviselve vannak. „Mi kell még? — kiált fel a költőnő, — hisz ezekkel valóban Mózeset és prófétáit nyerték meg maguknak“. A sok és olcsó kiadás következtében Schiller művei még magánházakban is megvannak. Teréz őt Atlasnak nevezi, kinek vállain a szép kultúrája nyugszik Ausztria tartományjaiban.² A határőrvidék hatása

¹ Nagl Zeidler id. m. II. 1069. 1.

² Artner, Briefe über einen Theil von Croatien und Italien. Pest 1830, 41. l.: Schiller „ist der Atlas, auf dessen Schultern die ästhetische Kultur in manchen Provinzen Oesterreichs ruht“.

alá került lassan az egész ország és nagyobb városaiban majdnem észrevétlenül alakul ki virágzó német társadalmi élet. A század elején Horvátország rövid ideig francia uralom alá kerül és Napoleon egy horvát nyelvű lappal igyekszik a nép szívét megnyerni. Bukása után azonban az osztrák uralommal még erősebb német áramlat ver gyökeret és teremt szoros kapcsolatot a császárvárossal. Éppen 1821 körül, midőn Teréz a horvát fővárosba jut, a német szellemi élet a legintenzívebb. A horvát és német elem között, úgy a születési mint a szellemi nemesség körében, a legszebb egyetértés uralkodik. A német nyelv az uralkodó, ezen írnak a horvát írók is, kik buzgó munkatársai lesznek Hormayr törekvéseinek.

Az osztrák irodalom minden újabb terméke gyorsan terjed el Zágrábban. A városnak német színháza is volt (1835-ig), ahol a Bécsben megkedvelt darabok kerültek előadásra, gyakran a császárváros ünnepelt színészeinek vendégfelléptével. Zenei élete is volt Zágrábnak, irányítója „der deutsche Agramer Musikverein“.¹

Érthető, hogy Teréz mélyebb és közvetlenebb érintkezésbe került itt az osztrák főváros szellemével. Pichler Karolinával folytatott levelezése még szorosabbra fűzi Bécshez való viszonyát.² Ebben a környezetben éled fel még egyszer szelleme.

Teréz Zágrábba huga hívására ment el, kinek szüksége volt nővére mindig áldozatkész szeretetére. Minna 1819-ben ment férjhez a zay-ugróci kastélyban Franz Romanóhoz, ki Pichler Karolina köréhez tartozott.³ Férje 1821-ben magasabb állásba jutott (Oberkriegskommissär lett) és Zágrábba került.⁴

¹ Nagl-Zeidler id. m. II 1069. II

² Pichler Karolinához intézett levelek a bécsi városi levéltárban. Teréz zágrábi útja előtt hosszab ideig tartozkodott Bécsben, mint ezt a következő levelek bizonyítják: Zay M. Zay Károly nejehez. Zay-Ugrotz 1820. okt. 16-án és nov. 10-én. (Zay-ugróci levéltár).

³ Denkw. II. 136. II.; Karolina Huber Terézhez, Bécs 1819. okt. 25-én Grillparzer Jahrbuch. — Artner Minna esküvőjére mind a négy költő verset írt, ezek közül csak P. Karolina „Am Vermählungstage des Herrn Franz von Romano mit Fräulein Wihelmine von Artner. Zu Schloss Zay-Ugrotz den 15. Aug. 1819. Im Nahmen der Ahnfrau im alten Schlosse“ c. verse ismeretes. (S. W. XVI. k. 195. I.)

⁴ Karolina Máriához, 1821. okt. 23-án; Denkw. II. 37. jegyz. „Franz Sales Romano war damals (1817) Adlatus beim Referenten des ökonomi-

Teréz itt is talált élethivatást: Minna gyengélkedése következtében Teréz neveli Romanoék két kis leányát, avval a boldog reménnyel, hogy ezek lesznek öreg korának támaszai.¹ Romano már társadalmi állásánál fogva is a legelső körökhöz tartozott, melyekben Teréz kedves modorával és költői hírnevével csakhamar ismertté és igen kedvelté lett.² Szíves kötelékek fűzték őt a társaság több tagjához, többek közt Sermage Péterhez, a neves horvát íróhoz is.³ Ha egészsége és házi dolgai megengedték, részt vett a társaság ünnepségein. Így örömmel értesítette Karolinát, hogy József nádor és Mária Dorottya főhercegnasszony ottlétekor jelen volt Verhovác püspök estélyén, hol Orczy grófné, az egyik udvarhölgy, bemutatta a főhercegi párnak. A palatinus mint régi, jó ismerősét üdvözölte, a főhercegnasszony hosszan beszélgetett vele és további irodalmi munkásságra bátorította.⁴

Irodalmi érdeklődése a zágrábi környezetben még jobban erősödött azért is, mert itt gyorsabban és könnyebben elégitthette ki. Úgy látszik huga házában kis irodalmi olvasókört is teremtett, melyről híven beszámol bécsi barátnőjének. Egyszer azt írja: „Neked ugyan nem kell aggódnod, hogy nem gondolkod réád, most ezt annál többször teszem, mert minden este te irányítod igen szellemesen társalgásunkat. Olvassuk a Hohenberget. Én már régebben nem olvastam, társaságunk több tagja meg még nem is ismeri.“⁵ — Az irodalmi újdonságokat buzgón forgatják és Artner véleményét mindig közli Karolinával. Bírálja pl. Hanke Henriette Claudiáját. Olvassák Fessler Ignác visszapillantását hetven éves vándorutjára, mely a vallásos lelkű Terézt egészen kibékíti a konvertitával.⁶ Mikor pedig Zedlitz báró „Todtenkränze“ című költői műve kezébe kerül, ezt tartja a jelenkor legnevezetesebb termékének.⁷ Állandó éber figyelemmel

schen Departements bei dem General Militärkommando für Nieder- und Oberösterreich“.

¹ Teréz Karolinához, Zágráb 1826. ápr. 3-án. (dr. Blümml másolata).

² „Luna“ 1829. nov. 28-án (Irod. melléklete az „Agramer Zeitung“-nak.) A Luna ezen megjegyzését felemlíti Narodne Novine 1900. évf. 255-256. sz.

³ Teréz Karolinához, 1827 ápr. 8-án. (A bécsi v. l. reg.).

⁴ Ugyanahhoz, 1827. okt. 30-án. U. o.

⁵ Ugyanahhoz, Zágráb 1823. (?) márc. 14-én. (Dr. Blümml másolata).

⁶ Ugyanahhoz. Sopron 1826. júl. 1-én (Bécs v. levéltár reg.)

⁷ Ugyanahhoz. Zágráb 1828. márc. 8-án. U. o.

kíséri a német „Parnassus“-t, melynek eseményeiről Pichler Karolina őt pontosan értesíti.¹ Főképp barátnője nagy írói munkássága érdekli Terézt, különösen akkor igyekszik őt támogatni, mikor magyar tárgyat dolgoz fel „Die Belagerung von Ofen“-ben.² Úgy látszik Karolina figyelmeztetésére ébred fel érdeklődése az angolok iránt. Olvassa Walter Scott regényeit,³ melyeknek leírásai a határőrvidék szép hegységeiben visszhangot ébresztenek.⁴ Megkapja lelkét Byron „Child Harold“-ja, csak a fordítása (Schumann) nem tudja tetszését megnyerni.⁵ Legmélyebb érdeklődése azonban egy költő felé fordul, kinek nagyságát ez a már öregedő, de szellemileg még igen élénk kislasszony megérezte. Ez Grillparzer Ferenc volt.

Teréz egyszer személyesen találkozott vele. 1819 nyarán, történt, mikor egy esős estén a zay-ugróci kastély udvarába egy kocsi gördült, melyből a család egyik barátja, Jetzer báró vezérkari tiszt és Grillparzer szálltak ki. A költő hallgatott róla miért kereste fel oly váratlanul az előtte ismeretlen mágnás-házat, de Pichler Karolina úgy gondolta, hogy a költőnek az ő leánya iránti szerelme volt az ok. Grillparzer Olaszországból visszatérve Pichleréket nem találta Bécsben s így követte őket a trencsényi hegyekbe. A már akkor ünnepeelt osztrák költő hosszabb időt töltött Zayéknál, kirándult a társasággal élénken mesélt olasz útvjáról, itt olvasta fel először gasteini búcsúdálát. A társaság nagy öröme Artner Minna esküvőjén is ott maradt.⁶ Teréz ezentúl rokonszenvvel és részvétellel kísérte sorsát és irodalmi munkásságát. Hazafias büszkeségének jól esett, mikor Pichler értesítette, hogy a nagy Goethe szívélyes fogadtatásban részesítette Grillparzert.⁷ Fájt azonban, hogy a szerencsétlen, önmagával meghasonlott költő elhidegült lassan azoktól, kik igaz barátai voltak, így anyai jóakarójától Pichler Karolinától is. Sajátosan komor ennek a költőnek sorsa, félreismeri azokat, kik javát akarják, viszont őt is félreismerik azok, kiknek legtöbb befolyásuk lehetett

¹ Ugyanahhoz, Vicenza 1828. júl. 10-én. U. o.

² Ugyanahhoz. Sopron, 1827. szept. 6-án. U. o.

³ Ugyanahhoz. Zágráb, 1827. jan. 6-án. U. o.

⁴ Artner T., Briefe 41. l.

⁵ Teréz Karolinához. 1827. jan. 6-án (Bécs v. l. reg.)

⁶ Denkwürd. II. 136. II.; Grillparzers Gespräche II. 196. sz. 2.

⁷ Teréz Karolinához. Zágráb 1827. jan. 6-án. (Bécs v. l. reg.).

volna költői dicsőségének emelkedésére és irodalmi pályáján való haladására. Így ír róla Artner egyik levelében és hozzá teszi: „Sehr traurig wäre es, wenn einige feindliche Parteien den edlen, nur leider ohne dies allzu trübsinnigen Dichter durch Bitterkeit und Hohn von einer so vielversprechenden Bahn zurückschrecken wollten“.¹ Hogy mily sokat ígérő Grillparzer irodalmi pályája, azt Teréz minden munkáján érzi. Boldog, mikor Jetzer báró közvetlen megjelenése után lehozza Zágrábba az „Ottokars Glück und Ende“ című drámát. Lelkét e drámának mély vallásos felfogása magával ragadta, a mindent irányító és megbocsátó gondviselést érezte benne. Az „Ottokar“ fölött egy nyugodt, fenséges életfelfogás lebeg; a költő meg-rajzolja benne a viharoktól magasra korbácsolt szenvedélyek tengerét, melyek azonban őt nem ragadják magukkal. A költő lelke a tiszta légbe száll fölénk és gyengéden levonja Isten kezéről a felhőfátyolt, mely a viharokat is csak magasztos nagy céljai megvalósítására használja. Teréz szerint „Ottokar“ magasan áll az „Ahnfrau“ fölött, melyben a sors szinte gúnyt űz az emberek kéréseivel, legnemesebb törekvéseivel. Ezért reméli, hogy e drámájával a költő saját kétségei és bizonytalanságai viharát leküzdötte és megtalálta igazi helyét az istenség lábainál, magasan a földi zavaros zsvaj fölött.² Még 1828-ban is boldog, hogy a nagyrabecsült költő legújabb művét olvashatja. Ez „Der treue Diener seines Herrn“, melyben Grillparzer Teréz véleménye szerint erőszakkal alakította át a magyar történelem alakjait.³ A Grillparzer drámáival való gyakori foglalkozást az is magyarázza, hogy Teréz első drámai kísérlete óta még jobban érdeklődött e műfaj iránt és mindenképen tanulmányozni igyekezett, hogy ezen a téren újabb kísérletet tehessen. Előadásra alkalmas drámát szeretett volna írni. Álmai oda-oda tévedtek a bécsi Burgszínházba, ahol 1821-ben végre elfogadták és négyszer színpadra hozták második drámáját a „Stille Grösse“-t,⁴ mely még a zayugróci magányban készült.

¹ U. ahhoz. Zágráb 1828. máj. 18-án. U. o.

² U. ahhoz. Zágráb 1823. (?) márc. 14-én. Dr. Blümml másolatai.

³ U. ahhoz. Zágráb 1828. máj. 18-án.

⁴ O. Rub, Das Burgtheater. Wien 1913, 304. l. A „Stille Grösse“ c. drámát négyszer adták 1821. nov. 13. — dec. 12-ig.

A dráma tartalma a következő. I. felv. 1505-ben, egy angol nemes, Sir Moyne Tamás birtokán vagyunk. Az előkelő nemes fia (Artur) szerelmes atyja egyik alattvalójának, a derék, becsületes Richardnak leányába, Lidiába. A szerelmeseket csak a társadalmi állásuk közti áthidalhatatlan különbség választja el. A szegénységében is büszke Richárd ellenzi a házasságot, lánya küzd szerelme ellen, mert atyját igen szereti. Az anya azonban, az egyszerű Hanna, leányát boldognak szeretné látni és elárulja Arturnak, hogy férje lovagi származású, de ezt titokban tartja. Az ifjú fel akarja fedni a titkot, de addig is kerüli Richárd házát.

II. felv.: Artur igen jól tudja, hogy atyja a házasságba beleegyeznék, ha Richard lovagi származása kiderülne. Így is történik. De Richard kereken tagadja nemességét és Lidia, nem tudván elhagyni atyját, elbúcsúzik szerelmétől. Közben a kastélyba érkezik egy Strafford nevű nemes, hogy megnyerje Sír Tamást az angol nemesség összeesküvésének, mely VII. Henrik király uralmát meg akarja dönteni és III. Richárd fiát óhajtaná a trónra ültetni, aki valahol titokban rejtőzködik. Épen ekkor hozza oda Hanna urának nemesi levelét, melyből kiderül, hogy a szegény Richárd, Moyne Tamás jobbágya, a keresett királyfi.

III. felv.: Tamás házanépével hódol az új királynak. Ez azonban visszautasítja őket. Nem akar uralkodni. Elrejtve, ismeretlenül szeretne tovább élni. Azonban Tamás baráti jobbját elfogadja és most már a fiatalok boldogságának sem állja útját.

E drámának alig van cselekvénye, tárgya a főhős Richard (Stille Grösse) lelkivilágának rajza.¹ A költőnő kimerül az ő jellemzésében, úgy, hogy a többi jellem eltörpül mellette. Richard fenkölt, nemes gondolkodásával magasan áll a többi szereplő fölött. Egyedül Lidia jelleme emelkedik még ki atyja iránti mély szeretetével, melyért képes boldogságáról is lemondani. A többiek szinte elhomályosodnak, kicsinyesek vagy erőtlenek. Az anya férje akarata ellenére, csellel, igaz ugyan, hogy gyermeke iránti szeretetből, akarja annak boldogságát megteremteni. Artur nemesen gondolkodik, de nem elég erős, hogy atyjával szemben

¹ Artner T. saját kezű feljegyzése. („Stille Grösse“ kézírata a Nemzeti Muzeumba Farkas Lajos könyvtárából 1873. dec. 15-én került.) Nyomatásban 1824-ben jelent meg a dráma Kassán.

kívívja szerelmét és kapva-kap Hanna bizalmas közlésén. Moyne Tamás pedig kicsinyesnek látszik, mikor nem egyezik bele fia házasságába, mert nem nemes a leány, pedig ismeri és nagyra is becsüli Richard lelki nemességét. Az egész drámán érezni, hogy Teréz minden érdeklődése Richard felé irányul.

Ez a Richard fia volt Shakespeare vérengző III. Richardjának. Ennek a bűnös Richardnak gyermekéről azonban mit sem tud a történelem. Ha volt is fia, vagy körán halt el, vagy politikai okokból titkolták létezését. Teréz a „Sammler” című folyóirat 1820. évi 131. számában olvasott erről a fiúról egy elbeszélést. Egy gazdag angol úr kőművesei között volt egy, ki a pihenés óráiban Vergil Aeneisét olvasta. Az úr csodálkozva kutatja származását, míg többszöri faggatására a munkás elmondja élettörténetét. 16 éves koráig mit sem sejtve származásáról egy elhagyott kastélyban élt nevelőjével. Ekkor váratlanul kiragadták magányából és elvitték III. Richard táborába, aki mint fiát fogadta és utódjának kiáltatta ki. Richard veresége és halála után fia elmenekült és mint munkás kereste kenyerét. A gazdag úr hitelt ad szavának, felajánlja néki kastélyát, de ő csak engedélyt kér egy kis ház építésére a gazdag úr kertjében, hol a világtól távol csendességben töltheti el életét.¹

Teréz érdeklődését felkellette annak a véres, büntől fertőzött kornak ez a nemes, tiszta erkölcsű alakja. Egy bűnös család és egy kérlelhetetlen gonosztevő sárja erkölcsös, nemesen gondolkodó és érző jellem. Mintha ez a fiú családja és atyja bűneit akarta volna levezekelni ezzel az élettel. Teréz ez esetben igazolva látta azt az eszmét, melyet a „That” című drámájával bebizonyítani nem tudott. A végzetnek nincs hatalma az ember fölött, ha az erkölcsös, és ha van ereje, hogy az is maradjon.² Hugó gróf nem diadalmaskodhatott a sors fölött, mert egy pillanatra letért a jó útról. Richard az erkölcs útján marad, ezért nem sujja és nem éri el atyja bűne és büntetése. Ezért próbálkozott meg Teréz még egyszer ez az eszmének drámai kifejtésével és a fentemelt elbeszélésre drámát épített fel. Azonban a dráma nem sikerült. Richardot, a főhőst már a cselekvény kezdetén mint kész jellemet ismerjük meg, kire nemcsak családja,

¹ Teréz közölte a „Stille Grösse” kéziratában forrását is.

² Teréz feljegyzése. U. o.

hanem ura is a legnagyobb tisztelettel tekint. A dráma kezdetétől végig kiváló férfi marad, nem alakul, nem fejlődik a cselekvény folyamán. Azonkívül a hősnek hősiessége éppen abból áll, hogy lemond egy cselekvő, tettekben gazdag életpályáról, hogy leküzdhesse azon rossz tulajdonságokat, melyeket talán bűnös atyjától, örökölt. Richard a dráma cselekvényében passivan viselkedik, lelkében „küzd ugyan, de nem cselekszik“. Egy ilyen hős, ki már mint kész jellem lép elénk és alig cselekszik, nem lehet drámai hős. Nem előttünk fejlődő, aktivan küzdő ember, kinek küzdelmei tetteiben is megnyilatkoznak. Richardnak egyetlen tette, hogy ellenzi leánya házasságát, mert mindamellett, hogy nemes léleknek tartja Arturt, nem akarja, hogy tiszta lelkű, de szegény sorsú gyermekét a gazdag világban megvessék, megalázzák. Ez a tette indítja meg a cselekvényt, mely úgyszólván a főhős háta mögött játszódik le. Nem más mint annak kijátszása és ennek következtében nem kelt érdeklődést.

A darab bécsi előadásának sikerét nem ismerem részletesen.¹ Azonban előzményeiről annyit tudunk, hogy Pichler Karolina szereposztásával nem volt megelegedve. Koberweinnek adták Richard szerepét, ki a költőnő szerint akkor mindég igen rosszul játszott. Kornnak kellett volna Arturt játszania, de úgy látszik nem méltányolta e szerepét és átadta Kettelnek. A többi szereplő után nem mert Karolina előre érdeklődni, mert evvel elárulta volna, hogy ismeri a darabot.² Mégis négyszer adták elő. Hogy nem színpadra való dráma, igazolta prágai előadása is 1826 novemberében, melyről a színházi kritikus azt a megjegyzést tette, hogy a darabot csak az mentette meg, hogy a császár névnapja lévén előadása előtt a „Gott erhalte“t énekelték, mely igazi lelkesedést keltett a hallgatóság körében.³

¹ Z. Mária Lottehez (Z. Károlyné). Zay-Ugrótz. 1821. dec. 4-én. (Zay-Ugróc 1.): „Die Neumann und Heinrich (de Witte, Teréz unokaöccse) fanden die Aufführung der St. Gr. vortrefflich, auch schrieben sie, dass sie ziemlichen Beyfall fand. In der Modezeitung wird das Stück glimpflich behandelt und die Aufführung gelobt“.

² Karolina Máriához. Wien 1821. okt. 23-án, dr. Blümml másolata; Zay Mária Lottehez. Zay Ugrótz 1821. nov. 31-én, zay-ugróci levéltár: „Die Pichler fürchtet keinen günstigen Erfolg für die Stille Grösse, weil die Besetzung schlecht ist, das thäte mir sehr leid“.

³ Abendzeitung 1826. 294. sz.

Mégis Teréz drámaírói pályáján a „Stille Grösse“ nem jelent hanyatlást. A „That“ után ez haladás, mert önálló drámát tervezett. A kivitel nem sikerült ugyan, de Artner ismét határozott bizonyítékát adta annak a csodálatos akaraterőnek, mely ebben a látszólag gyenge nőben lakozott. Érezzük, hogy e dráma csak lépcsőfok újabb drámai kísérletezéshez. Ekkor jön Teréz Zágrábba. Irodalmi tanulmányai, az élénk színházi élet itt csak élesztik benne a vágyat újabb költői alkotásra.

1823. márc. 9-én egy kis alkalmi szindarabját adták elő Zágrábban. „Rettung und Lohn“ volt a címe. (Ein Lustspiel in einem Aufzug. Zur Namensfeyer ihrer Excellenz der hochgebohrnen Frau Franziska von Radivojevich gebohrnen von Lukács.) Tartalma röviden a következő: Mig Wellenborn generális háborúban van és neje is mellette van táborában, addig gyermekeik Hagen bárónak és hugának körében élnek. A három kis fiú édes anyjuk névnapját készül megünnepelni. A kis ünnepély hangulatát emeli, hogy az egyik gyermek a másikat lélekjelenlétével egy veszett kutya elől megmentette. A jótett tudatában állanak anyjuk dúsan felvirágozott képmása előtt, leteszik csekély ajándékaikat, egy rajzot, és egy saját szerzésű kis költeményt. Ekkor felhangzik az utcáról a postakocsis kürtje és a generalis győzelmének hírének hozza. Boldogság tölti el kis szívüket és evvel befejeződik a jelenet. A költőnő vígjátéknak nevezi, azonban hiányzik belőle e műfaj kelléke a komikum. Úgy látszik csak megjelenítése egy kis eseménynek az ünnepelt főúri nő életéből.

Még ugyanabban az évben bekopogtatott Teréz utolsó drámájával a bécsi burgszínházba.¹ A „Rogneda és Wladimir“ cselekvénye 988-ban a pogány és kereszténykor határán játszódik le. Tartalma a következő:

I. felv.: Rogneda türelmetlenül várja háza ablakánál kievi futárját, kit férjéhez Wladimir orosz cárhoz küldött, hogy békejobbját nyujtsa neki. Tíz éve annak, hogy elhagyta férjét Istjoslav nevű kis gyermekével. Szerette pedig Wladimirt, de nem volt szabad szeretnie. Rogneda egy legyőzött király leánya volt, Wladimir pedig a győztes, kinek kezétől estek el a harc hevén-

¹ Teréz Moselhez. Sopron 1823. jun. 23-án, Bécsi udv. könyvtár kéziratára.

ben Rogneda atyja és fítestvérei, nagybátyja Swätopluck pedig jobb karját veszté el általa. Rogneda szerelemre gyulasztotta a győztest, aki a királyleány kedvéért megkímélte nagybátyját. Ez azonban vérbosszúra vágyott és evvel távol tartotta Rognedát urától. A szép fiatal nő érzi, hogy fagyos viselkedése lassan olvad férje szerelmének lángjában. Ezért távozik Wladimirtól, abban a hitben hagyva őt el, hogy gyűlöli. Magányában azonban hiába küzd szerelmével. A bosszú gondolata, melyet az öreg Swätopluck táplálni igyekszik, távol marad tőle és távol tartotta azt 14 éves szép fiától is. A futár (Olaf) visszaérkezik Kievből; a cárral nem beszélhetett, de megtudta, hogy az új vallásra tért át és keresztény hercegnőt vett nőül. Rogneda női büszkeségében sértve, csak azt látja világosan, hogy Wladimir mást szeret; elkeseredés tölti el. Rossz szelleme (Swätopluck) felhasználja a pillanatot és rábírja, hogy fiának elárulja szomorú házasságának történetét. Az öreg reméli, hogy bosszújának ez által megnyeri a bátor fiút. Csalódott, a gyermeknek szülei szerencsétlensége fáj ugyan, de apját az anyja családjával szemben nem érzi bűnösnek. Látni szeretné ismeretlen apját, de nem bosszút állni rajta. Az anya aggódva bocsátja útra Swätopluck titokban mérgezett törrel látja el és megesketteti, hogy Kiev előtt elolvassa és végrehajtja írásban adott parancsát.

II. felvonás: Ugyanaz nap estéje, az előcsarnokban ülnek az útnak indult gyermekért aggódó anya és Swätopluck. Kint vihar dül és az öreg elárulja az ijedten hallgató Rognedának, hogy mit tett gyermekével. Ekkor egy idegen utas lép be. Rogneda a vendégbarátságnál fogva szívélyesen kiszolgálja és érdeklődik, honnan jön. Mikor megtudja, hogy Kiev felől, aggódva kérdi, nem látta-e fiát az úton. Az idegen ijedt arcára tekintve, felismeri benne Wladimirt és összeesik. Öntudatlan állapotát felhasználva, Swätopluck meggyőzi Wladimirt arról, hogy neje még mindig gyűlöli. Wladimirben mély vágy ébred Rogneda gyűlöletét az új vallással enyhíteni, mely neki is vigaszt nyújtott. De a szerencsétlen Rogneda, kivel nagybátyja elhiteti, hogy Wladimir már nem szereti, nem érti szándékát és Swätopluck szavainak bizonyítékát látja abban, hogy férje pogány istenszobrai, főképen Lado, a szerelem, a házasság istennőjének szobrát összetöri. Ekkor a megkínzott Rogneda megesküszik, hogy a halott szülő

és testvér bolyongó szellemét megnyugtatta és immár kész Wladimirt megölni. De Swätopluck még nem győzött egészen. Két akadályt kell még legyőznie. Istjoslav visszatér, sikerül azonban a könyörgő fiút avval az ígérettel, hogy felmenti esküje alól másnapig elrejtteni. Fél, hogy a gyermek kibékitené a szülőket, pedig bosszúját most végre akarja hajtani. Megakadályozza ebben az új hit vígasztaló szózata, mely Wladimir ajkáról hangzott el és amely megnyerte nemcsak a ház népét, hanem a szerencsétlen, önmagával meghasonlott hitvesét is. Szava, mely a kereszténységet megvetett szerelme egyetlen vígasztalójának nevezi, enyhítő balsamként cseppel meggyötört lelkére. Bosszúvágya elül és a kereszténységről álmodozik. Swätopluck érzi, hogy Rogneda kisiklik kezéből, szavaival megzavarja álmait, a kereszténység vígasztát, a kolostort, eleven sírnak nevezve. Mikor pedig Wladimir éppen menedékhelyül azt ajánlja, Rogneda megcsaltnak gondolja magát.

III. Wladimir szomorúan pihen le az előcsarnokban. Rogneda gyűlölete, melyet a szeretet vallása sem tudott enyhíteni, fájdalommal tölti el. Az alvó apához oszon kis fia, ki Oláftól megtudta, hogy atyja van itt és atyja lábainál elalszik. Ekkor lép be Rogneda törrel a kezében; testvére és atyja árnya hajtja előre, azonban megpillantva urát, egy sikoltással önmaga ellen fordítja fegyverét. Wladimir fölébred, neje zavart vallomásaiból megtudja, hogy meg akarta ölni és hogy nagy, leküzdhetetlen szerelme akadályozta ebben. Örömujjongással talál egymásra e két ember, de a zaj hallatára fölébred a gyermek, azt hiszi, hogy anyja veszélyben van és törrel kezében rohan Wladimir felé. Rogneda közéjük veti magát és halálosan megsebesülve hanyatlik le, de boldog, mert az atyát fiával még egyesíthette és mert vígaszt talált az új vallásban. Swätopluck vesztett és kardjába dől.

Ez a dráma már Zágrábban keletkezett. Tárnya történelmi személyeit és tényeit a szláv történelem vagyis inkább a szláv krónika igazolja. Csak Swätopluck alakja és néhány lélektani motívum új a cselekvényben.¹

Hogy a költő éppen ezt a tárgyat választotta, az új környezet hatásának tulajdonítható. Terézt, mint később „horvátországi leveleivel“ bizonyította, érdekelte ez az előtte még ismer-

¹ Artner jegyzetei. Lásd „Rogneda und Wladimir“ Trauersp. in 3. Aufz. von Th. v. Artner. Prag 1828. Bécsi városi könyvtárban J. N. 44874.

retlen nemzet és éles szeme több megfigyelést tett. Láta, hogy Horvátországban a katonai hatóságok éber figyelme dacára még él a vérbosszú szokása. A gyilkosság után a rokonság bosszú után liheg, hiába bünteti a törvény ezt a legszigorúbban.¹ Megfigyelte azt is, hogy a pogány istenségek emléke itt-ott kiviláglik a népszokásból. A horvát népnek volt egy jóskönyve, melyet Ladónak vagy horvát Sibyllának neveztek. Belovár környékén pedig szokás volt, hogy pünkösdkor, tavasz ünnepén, egy férfi virágköpenybe burkolva járt házról-házra, táncolt és énekelt; dalaiban Lado neve szerepelt. A nép már elfelejtette a szó igazi értelmét, már nem gondolt a szeretet istenasszonyára de szerette a dalokat és bőkezű ajándékokkal halmozta el az énekest.² E megfigyelések föléledhettek képzeletében, midőn a szláv krónikában Wladimir és Rogneda megtérésének történetét olvasta és fokozhatták az érdeklődést ez események iránt. Azonban még más is megkapta Teréz fogékony lelkét. Teréz életében a vallás nagy szerepet játszott, Rogneda és Wladimir történetében is a keresztény szellem jótékony hatását látta,³ mely a megvetett, vérbosszúra ingerelt nőt visszatéríti szerelméhez és törét kicsavarja kezéből.

Drámája hamar készült; Romano útján felkerült a bécs. Burgszínház helyettes igazgatójához, Mosel udvari tanácsoshoz Mosel válasza igen udvarias volt, figyelmeztette a költőnt, hogy drámáját, az alapeszmét meghagyva, alakítsa át, mert különben a cenzura nem engedi meg kinyomatását s hozzáfűzte azt is, hogy úgy ő, mint a színház igazgatója sajnálják az írónőt, mert belátják az egyes javasolt változtatások nehézségeit. A költőnt igen lehangolták e sorok, hogy most, mikor annyi más vallásos iratot nyomtatnak ki, félnie kell a cenzura visszautasító válaszatól, Nem képes változtatni a munkán. Egy eszmékben gazdag szellem ezt meg tudná tenni, de én nem tudom — írja jóakarójának — mert drámám ezzel erőtlenné válnék. Ha el is nyerném ezután a cenzura beleegyezését, abban a nagyobb veszélyben forognék, hogy elvesztem a hozzáértők és az olvasóközönség

¹ Artner, Briefe 58. l.

² U. o.

³ Teréz Moselhez. Sopron 1823. jun. 23-án. (Bécsi udv. könyvt).

jóindulatát.¹ Csak egy hely átalakításába egyezett bele,² de ez — úgy látszik — nem volt elég és így le kellett mondania arról „a legszebb örömről“, hogy drámáját a bécsi Burgszínház színpadán lássa. Más színpadhoz nem volt összeköttetése.³ Hogy mért nem került színre Zágrábban, nem tudjuk. A következő évben megjelent nyomtatásban.⁴

A korábbiakkal szemben ez a mű már sokkal közelebb áll az igazi drámához. Van benne drámai cselekvény, ámbar még sok az ugrás és az erőltetett mozzanat,⁵ Rogneda jelleme is előttünk fejlődik és változik a körülmények hatása alatt. E fejlődő jellem rajzában nagy hibákat is követett el. Nem látjuk világosan a kereszténység átalakító hatását sem a pogány és keresztény szellem és felfogás éles különbségét,⁶ Rogneda lelki világa úgy fejlődik, amint hol Wladimir, hol Swätöpluck hatása alatt áll, míg végre Wladimir diadalmaskodik; alapjában véve azonban a pogány Rogneda is már tiszta lelkű, szerelmében csendesen tűrő, finom női lélek, ki gyermeke lelkét minden rossz gondolatától óvja. Viszont a keresztény szellem hatása alatt, avval a tudattal, hogy férje még mindig szereti, nem tud szabadulni a pogány Swätöpluck szellemétől.

Alapjában tehát Rogneda sem igazi drámai hős, mert gyenge, törékeny eszköze Swätöplucknak. A tragikus hős inkább az utóbbi, ki egy eszméért küzd erővel, akadályt nem ismerve. Ez az eszme pogány felfogása szerint nemes és jogos, de elbukik, mert a kereszténység jobb és nemesebb szelleme letöri. Swätöpluck küzdelme iránt viszont hiányzik az a részvét, mely a tragikus hős sorsát kell, hogy kísérje, küzdelme rosszindulatú, csalárd. Az aggastyánt csak egy pillanatban sajnáljuk,

¹ U. o.

² II. felv. 15. jel.-ben.

³ Teréz Moselhez. Sopron 1823. jun. 23. (Bécsi udv. könyvtár).

⁴ Megjelent 1824-ben Kassán és 1826-ban Prágában.

Teréz Karolinához. Zágráb 1827. okt. 30-án. (Bécsi városi levélt. reg.) Megemlíti, hogy drámája Schiessler „Deutsches Orginaltheater“ c. vállalatában jelent meg.

⁵ J. Kehrein, Die dramatische Poesie der Deutschen. Leipzig 1840 179. l.

⁶ U. o.: Das Drama ist „kein Bild der Zeit“.

mikor megve'i önmagát,¹ hogy ő, az egykor bátor hős, most al-
 jas úton kigyó módjára kúszik célja felé testi tehetetlenségében.

Teréz tehát önmagától, öntanulmány útján ismerte fel a drámai
 műfaj követelményeit, de nem volt eléggé erőteljes tehetség s így
 nem tudott ennek a megértésnek kifejezést is adni.

Teréz neve alig szerepelt eddig az akkori osztrák irodalmi
 életre oly jellemző szépirodalmi almanachokban és folyóiratok-
 ban. A huszas években rövid ideig feltűnik neve. Az „Aglaja“-ban
 1820—24-ig minden évben több-kisebb költeménye jelent meg.²
 A „Minerva“ is többször közölte verseit ez időben.³ Mednyánszky
 báró segítségével Hormayr folyóiratához is megtalálja az utat.⁴
 Bäuerle ujságja is közli költeményeit.⁵ Mikor pedig az „Agramer
 Zeitung“ 1826. júl. 1-ével megindítja irodalmi mellékletét, a
 „Lunát,“ egészen természetesnek látszik, hogy Teréz is munka-
 társa lesz.

Teréz ebben az időben drámáját kivéve, csak kisebb költői

¹ Swätöpluck monologja (II. felv.-ban.):

— — Der kam sehr ungelegen, hätt' ich ihn
 Nicht gleich entfernt, gäb es gewiss Versöhnung,
 Ja Zärtlichkeit wohl gar. Allmächtige Götter,
 Vergelter alles Unrechts, jeder Schuld,
 O steht mir bey, dass es mir endlich glücke
 Dem Armberaubten, einen Rächerarm
 Zu finden für die Unbill unseres Hauses.
 Seit seinem Untergang ist dies allein
 Mein Lebenszweck. Ich freier Fürstensohn
 Wie hätt ich sonst die Sklaverei ertragen,
 Ein elend Leben ohne That und Ruhm,
 Verstümmelt wie ein Bettler, kraftlos alt?
 Ach auch den Geist verkrümmte schon die Fessel
 In bessrer Zeit hätt' ich mich selbst verachtet
 Ob solcher Ränke tückischem Gespinnst,
 Doch Ohnmacht muss sich Niedrigem befreunden
 Der Falschheit, Lüge und der Heuchelei.
 Der Adler fliegt ans Ziel, die Schlange kann
 Es nur erkriechen. Mühsam hab ich mich
 Nachgewunden, — lasst es mich erreichen. —

² L. könyvészet.

³ L. u. o.

⁴ Teréz Mednyánszky Alajos br.-hoz 1820. dec. 22-én; 1821. jan. 17-én.
 (Nemz. Muz.).

⁵ Artner Bäuerlehez 1818. febr. 27-én. (U. o.)

munkákat írt. Egy költői elbeszélése „Die Magie des Shawls“ a Wielandisták visszhangjaképen tűnik fel. Vidáman meséli el a gyapjú kendő keletkezését. Oberon és Titania ismét haragban vannak. A tündérkirályné a divatban keres vigasztalást és komornája, Agnella, mindenben híven segíti. Mikor azonban Oberon fölpávázott nejét megpillantja, borzasztó haragjában Agnellát báránnyá varázsolja és számúzi Tibet hóval borított mezőire. Titánia enyhíti ez átkot.

Halt Oberon! Es sey Agnella, was sie muß.
 Allein vernimm, womit Ich sie begabe:
 Es werde dieses Schaf die Qual und der Verdruss
 Des Ehemänner Volks vom Altar bis zum Grabe.

Die Neigung, welche ich einst für die Freundinn trug,
 Verbreite sich auf alle Frauenherzen,
 Um einen Streifen schon von ihrem Wollentuch
 Sollt jede gern des Hauses Glück verschmerzen!

Így is történt, mert Tibet népe megtanulja tőle a gyapjú földolgozását. Az első kendővel Titania ékesíti magát és utána indulnak a föld hiú asszonyai. Titánia lesz a divat királynéja, azonban

Nur wenn der Frauen Volk nicht mehr der Mode fröhnt
 Und dieses werden wohl die Enkel kaum erleben,
 Dann sind Titania und Oberon versöhnt.¹

Szelíd ironiája e költeményben talált utoljára kifejezést.

Utolsó költeményeiben is Goethe és Schiller hatása alatt áll, de csak utánzójuk² mert mintáitól nem tudott szabadulni

¹ Minerva 1822. évf.

² Ha „Der Stein“ c. balladájának csak egy szakát tekintjük, azonnal szembe ötlék utóbbi hatása:

Ist denn kein Tröpfchen, das Labung ihm bringt?
 Will Thau, will Regen nicht fallen?
 Doch als er schon mit Verzweiflung ringt,
 Da hört er wie Wasser es wallen!
 Mit Mühe dreht er zur Seite den Blick,
 Sieht all seine Wünsche, sein jetziges Glück —
 Ein Bächlein.

akkor sem, midőn Mednyánszky felszólítására¹ egy szláv népmesét dolgozott föl, mely a trencsényi hegyekben élt szegény tót parasztjaink között.² Hormayr „Taschenbuch“-jában jelent meg 1822-ben a „Willi-Tanz“. A „Willik“ a tót nép hite szerint az elhalt menyasszonyok lelkei, melyek éjszaka idején bolyonganak és az ujhald fényében körtáncot járnak. Ha azonban ilyenkor egy férfi kerül közelükbe, táncra kényszerítik, míg halva össze nem esik.³ Erre a mesére építi fel Terez képzelete költői elbeszélését, melynek keretében rámutat a hornyák paraszt életviszonyaira, szokásaira. Tartalma röviden a következő. Janó a dudás, hajnalban hangszere nélkül vetődik haza, felesége civódva fogadja, de megbocsát neki, mikor megtudja, mily nagy veszélyben forgott. Gyuró esküvőjéről boros fővel indult útnak az erdőn át, melynek sötétsége nyomasztólag hatott reá. Hangokat hall, alakokat lát és egyszerre a Willik körében találja magát. Az élelmes tót ebben a pillanatban kijózanodik és azt igéri a szellemeknek, mikor táncra hívják, hogy inkább muzsikálni fog nekik. Előveszi dudáját és a szellemek táncra perdülnek. Janó erre hirtelen leteszi dudáját a földre, követ dob reá, úgy, hogy tovább szól ő pedig elszökik. A Willik nemsokára üldözőbe veszik, de nem érik utól, mert a kakaskukorékolás visszakergeti őket.

De, ha e költemény Hormayr romanticismusának hatása alatt áll is,⁴ mégis szembetűnő, hogy versformája mennyire Goethe

¹ Terez Mednyánszkyhoz. Zay Ugrócz 1820. dec. 22-én. N. M.

² Taschenbuch für vaterländische Geschichte 1822.: Artner T. jegyz. a „Willi Tanz“-hoz.

³ E monda képezi alapját Köffinger Pál „Willi“ című költői elbeszélésének (Taschenbuch f. vaterl. Geschichte 1823.) és az író a következő megjegyzést fűzte hozzá: „Das Gedicht war schon für das Taschenbuch f. v. G. 1822 bestimmt, doch aus persönlicher Achtung für die zarte Dichterin trat er zurück. Th. A. verbindet diese Sage mit ihrer „eigenen idyllischen Erfindung“ und hat mit dem v. Köffinger keine Ähnlichkeit an Stoff und Durchführung, die Sage lässt eine mannigfaltige Erfindung zu“. Mailáth János báró „Magyarische Sagen und Märchen“ Brünn, 1825. c. gyűjteményében az első mese szintén „Der Willi-Tanz“; itt ugyanazt a mondát a költő egy más mese keretébe illesztette.

⁴ Wiener allg. Theaterzeitung 1822. febr. 5-én (kiadj. Bäuerle A.): (A Taschenbuch f. v. G. 1822. évf. ísm.) „Köstlichen Stoff findet hier der bildende u. redende Künstler, um so köstlicheren, als er dem eigenen Heimatboden entstossen und daher das begeisterte Gemüt desto inniger

és Schiller költészetére emlékezett. Gondoljunk csak a táncoló Willik énekére:

Mir entgangen
Ist mein holdes, süßes Lieb,
Dessen Ringlein mir empfangen,
Doch geblieben das Verlangen,
Muss nun fremde Liebchen fangen

Wie ein Dieb.
Hasche, Hasche
Zu erstreben
Warmes Leben

Und mit ihm im Tanz zu schweben
Bin ich gleich nur Staub und Asche.

Es kreiset gewaltig
Im Wirbel der Wind:
Das Wasser, das dreht sich
Im Strudel geschwind,
Gar furchtbar und tödlich
Die Sterblichen sind.
Doch Wirbel und Strudel
Oft schonen das Boot,
Nur schonungslos droht
Von unserem Rudel
Dem Wanderer Tod.

Goethe egyszerű mély költészete felé törekedett Teréz lírai költészetében is. Világosan mutatnak erre utolsó lírai alkotásai. A „Trost“ című verse a fáradt, meggyötört, öregedő nő lelkének közvetlen, egyszerű és benső kifejezése. Szomorúan mondja itt Teréz önmagát vigasztalva:

Hemme deiner Zähnen Fliessen,
Wie verzeihlich auch ihr Quell,
Dass die Wolken sich verschliessen
Und es nimmer taget hell.

anspricht. Am meisten hierzu geeignet dürften wohl der Willi-Tanz „bereits von Therese von Artnr verdienstvoll bearbeitet . . . sein.

Dass den holden Regenbogen,
 Dass der Sterne schönen Kranz
 Neue Wetternacht umflogen
 Nur durchzuckt von Blitzesglanz.

Dass auch unser bestes Streben
 Die Erfüllung nie erreicht,
 Und das ganze Erdenleben
 Ungelösten Rätseln gleicht.¹

Az a gyermek, ki egykor érezte hivatottságát a költő pályájára és önmagát költészetében majdnem objektiven tudta megfigyelni, utolsó éveiben eljutott érzelmeinek szubjektív közvetlen kifejezéséhez. Költő lett igazán; de mikor azzá lett, már nem tudott mit kifejezni, csak azt a szomorú és fájó érzést, hogy az életben csalódott és küzdelmeiben kifáradt. Csak reflexív költészete lett gazdagabb, ezekben költői erejét nem vesztette el. Itt megtalálta a költőibb formát, mély gondolatait hasonlatokban fejezi ki. (Der Schnee, Die Pappel und der Epheu . .).²

Az, amit Teréz munkás élete utolsó éveiben teremtett, nagyrészt annak a nemzetnek szólt, melynek körébe a sors vetette. 1826-ban ünnepi odát írt a város nagyrabecsült vezérének Verhovacz püspöknek ötven éves jubileumára.³ 1827-ben a horvát nemzettel együtt rebegette el imáját haldokló pásztoráért.⁴ Kimutatta háláját akkor is, midőn bécsi barátjánője kérésére nagy szeretettel, de igazsággal írta le saját megfigyelései alapján ezt a nem is annyira különleges, mint inkább ismeretlen vidéket.⁵ 1825 júniusában ismerte meg először Zágráb vidékét, midőn innen Sziszekig utazott. Még ugyanazon év júliusában és augusztu-

¹ Aglaja 1821. „Trost“.

² Aglaja 1821. évf.; 1822. évf.

³ Zur priesterlichen Jubelfeyer Seiner Excellenz des hochwürdigen Herrn Herrn Maximilian Verhovacz von Rakitovecz, Bischof von Agram: „Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst“ hg. v. Hormayr 1826. évf. 17. és 18. sz.

⁴ U. o. 1828. évf., 12. sz.: „Am Abend des sechzehnten Dezember 1827. Todestag S. Exc. des hochwürdigsten Herrn M. V. v. R. Bischof zu Agram. Geboren zu Carlstadt am 23. Nov. 1752“.

⁵ Artner, Briefe über Croatien etc. 1. 1.

sában rokonaival Nestor ezredesnek, a bánáti ezred parancsnokának vendége Glinában, hol alkalma nyílt a vidéket és lakóit alaposabban tanulmányozni. 1827-ben már elküldte Pichler Karolinának e levél alakban írt leírások kéziratát, hozzáfűzve, hogy Nestor ezredes sikerült adalékoknak tartja a vidék ismertetéhez.¹ A cenzurának azonban nem nagyon merte átadni, mert nyíltan, őszintén jegyezte fel megfigyeléseit, nem hajolva meg a „félhold“ előtt.² Mégis oda került a kézirat és innen a „Hofkriegsrat“ elé, mely már korábban hivatalosan engedélyt adott egy írónak a katonai határőrvidék ismertetésére.³ Teréz nagysokára visszakapta iratait, nem utasították vissza, de a legérdekesebb részleteket törölték, úgy, hogy csak ismert dolgok maradtak benne.⁴ Teréz elkeseredésében nem gondolt többé a kézirat kiadására, úgy, hogy csak halála után jelent meg olaszországi leveleivel együtt.⁵

E kiadásnak Horvátországra vonatkozó részében három leírás jelent meg. Az első útja Terézt Zágrábból Sziszekig vitte, a második út Glináig, a harmadik részlet pedig „Utazás Ogulinból a plitvici tavakhoz“. Az utóbbit Teréznek egy ismerőse tette meg József nádorral 1827őszén, tapasztalait levélben közölte a költőnővel, ki ennek alapján írta meg a harmadik utat.⁶

E leírások olvasásánál adódó általános benyomás az, hogy olyan asszony írta őket, aki nyitott szemmel megy el minden

¹ Teréz Karolinához. Zágráb 1827. ápr. 8-án. (A bécsi városi e. reg.).

² U. o.

³ Bernhard C. Edler v. Hietzinger: Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums. Wien 1813. 3 k. (Teréz Karolinához. 1827. ápr. 8-án. B. v. levéltár. reg.)

⁴ Teréz Karolinához. Zágráb 1827. okt. 30-án. U. o. A követk. részleteket törölte a Hofkriegsrat: Turopolji nemességről szóló tréfák; jegyzetek arról, hogy a hivatalnokok a határőrvidéken tiszti rangot, címet viselnek; a likai adóbehajtók legyilkoltatása; az a megjegyzés, hogy a határőrvidék hivatalnokai kinevezésénél nagy az elővigyázatosság, és hogy a határőrszolgálatl szemben nagy előítélettel viseltetnek; irod. megjegyzések Goethe, Schiller és Wielandról; leányrablásról, vérbosszúról és a törökországi rablójáratokról; a nép halálmegvető viselkedéséről; adomák Obrenovitsch Milosról; a keresztények elnyomatása, a török igazságszolgáltatásról Boszniában

⁵ Artner Teréz: Briefe über einen Theil von Croatien und Italien an Caroline Pichler. Pesth Otto Wigand 1830.

⁶ Az 1830-iki kiadásban az 1827-ben törölt részletek is megvannak.

mellett, mindent meglát és gondolkodik is fölötte, hogy azután mindazt, amit látott és gondolt, bőven, de egyszerűen mesélje el bizalmas barátnőjének. Pontosan leírja a vidéket, melyen keresztül utazott, megrajzolja a falvakat, városokat, de nem mulasztja el sehol sem a népet jellemezni, külsejét és bensőjét is. Szembe állítja e tájnak keresztény és mohamedán lakóit; adomákban szereti a különbséget megvilágítani. A katona leányában különösen a határőrvidék viszonyai keltettek mély érdeklődést; de érdekelt a Terézt Horvátországban még valami, aminek világába már gyermekkorában nagyon szeretett volna behatolni: a római kor emlékei Sziszek környékén. Ezekről nemcsak pontos leírást közölt, hanem lemásolta a latin feliratokat is barátnője részére.¹ Brunšmid tanár a horvát múzeum két szarkofágjának leírásánál éppen Teréz munkájára hivatkozik, annak bizonyosságául, hogy az a két emlék akkor még kiint állt Sziszek táján.²

Pichler Karolina igen érdekesnek találta a leírásokat és folytatásukra buzdította barátnőjét. Ez egy év múlva új leírásba fogott, de már nem Horvátországról, hanem Olaszországról.³ Élete végén valóra vált az a vágya, mely mint elérhetetlen álmokép lebegett szemei előtt, hogy Olaszországot lássa. „Megadom neked ezt,” kiáltott a végzet feléje. „De én félek — mondja Teréz — hogy hangja már késő estém harangszavával cseng fülembé. Beteg testem és gyengülő erőm minden élvezetet kinná tesz. Lelkem is beteg, nehéz szenvedések megtörték; képzeletem pedig telve a legsötétebb képekkel, de remélem ezeket az a sok új és szép dolog elűzi — bárcsak lelkem meggyógyulna ismét, ez nekem a legfontosabb!”⁴ Szegény Teréz lelkét mélyen sebezte újabb irodalmi sikertelensége. Ennél is súlyosabban sújtotta, hogy Rezi, hugának leánykája, az öreg költőnő egyetlen öröme, egészen hirtelen meghalt, s így a kegyetlen végzet leg-

¹ Artner, Briefe . . . 9—25. l.

² U. o. 10. II. „Severilla síremléke: Horvát Nemzeti Múzeum 351. sz.; u. o. 20. I. „Glabrio és neje síremléke: H. N. M. 343. sz.: dr. Brunšmid József „Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu“ (a zágrábi h. n. múzeum emlékkövei): Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva (A horv. archeol. értesítő) X. k. 159. I. (Dr. Szegedi Rezső ny. r. egyet. tanár úr szíves fordítása.

³ Artner, Briefe 95. l.

⁴ U. o. 95. II.

szebb reményétől fosztotta meg.¹ Lelkét és testét megviselte ez a csapás. Rokona, Laitner generális, Vicenza brigadéros a meghívta,² hogy Olaszország napsugaras ege alatt meggyógyuljon. 1828. május 24-én sógora és egy Jellasich bárónő kíséretében útnak indult Fiuméba,³ innen meg Triestbe. Közben megfigyeléseit pontosan feljegyezte, leírta az utat Zágrábból Fiuméba, beszámolt Fiuméről, Triestről, honnan hajón (vapore) utaztak Velencébe éjnek idején. Művész lelke először élvezte a holdas éjszakában megvilágított csendes tengert.⁴ Izgatottan és érdeklődéssel várta megérkezésüket a lagunák festői városába. De őszintén megvallja Karolinának megérkezésük után, hogy csalódott Velencében. Ez az egykor oly gazdag város, melyet már képekből ismert, a legnagyobb hanyatlás benyomását keltette benne. Nemcsak politikailag és gazdaságilag hanyatlott, hanem maga a természet sem kimélte. Nyomasztó érzés vett erőt a költőnőn, amit a lakók szegénysége és a sötét, borzasztó börtönök emléke csak növelt benne. Négy napig tartózkodott Velencében, betegeskedése dacára sokat látott műemlékeiből és impressióit hiven feljegyezte barátnője számára. Jellemző pl. az a kijelentése, hogy a dogepalota külseje nem tetszett neki, de annál inkább megkapta belseje.⁵ Mindamellettt őt is elfogta, néha Velence ellenállhatatlan varázsa, mikor a királyi palota kertjében a Szent Márkus teréről áthangzó zene mellett azt hitte, hogy Fouqué keleti kertjeiben sétál.⁶

Velencéből Paduán át Vicenzába sietett, ott maradt okt. 31-ig (1828). Laitner generális családjá mindenképen kellemessé tette ott tartózkodását. Az ő révükön Vicenza legelőkelőbb köreivel érintkezik, melyek kitüntető kedvességgel, barátsággal fogadják.⁷ A Valmaragna- és Caldagno-család vendégbarátságát különösen kiemeli.⁸ Általuk ismeri meg az olasz irodalmat és örömmel írja Karolinának, hogy Alfierit már ismeri és most Manzoni

¹ Teréz Karolinához 1826. júl. 1-én. (Dr. Blümml másolat).

² Ugyanahhoz 1828. máj. 18-án. (Bécsi v. e. reg.).

³ U. o.

⁴ Artner, Briefe 110. II.

⁵ U. o. 129. II.

⁶ U. o. 160. I.

⁷ Teréz Karolinához. Vicenza 1828. júl. 10-én. Bécsi vár. levélt. reg.

⁸ Artner, Briefe 205. II.

fogja olvasni. Nemcsak a legelőkelőbb körök érdeklík, éles szeme mindent megfigyel. Bejárja Vicenzát, a környékén eljut egészen Trevisoig, Possagnoig, Veronáig és Mantuáig. Mindenütt megragadja figyelmét a szép a műemlékekben, a természetben.²

Legnagyobb érdeklődéssel azonban a nép felé fordult. Az olaszországi levelek legjobb részlete a vicenzai élet leírása,³ mely az egész olasz nép életére fényt vet és magyarázatát adja annak az éles különbségnek, mely az olasz és a német társadalmi és családi élet között fönnáll. De Teréz azért az olasz viszonyokat nem megvetéssel, nem fölénnnyel rajzolja, megtalálja ezeknek mélyebb okát is. Örül, hogy az osztrák kormány különös tekintettel van a bensőbb családi élet kifejlődésére és ezért elsősorban a leánynevelés szervezésére ügyel, mert „Wehe dem Volk, dessen Frauen verlernt haben Mütter zu sein“.⁴

A történetírónak nem lehetnek érdektelenek e feljegyzések, melyek Felsőolaszország belső képét az osztrák uralom alatt oly behatóan rajzolták meg. Teréz őszinteségében nincs kétség, ő ugyan mindennek a jó oldalát kereste, de soha sem hízeltgetett és nem mondott semmit meggyőződése ellenére.⁵

Október 31-én elhagyta Vicenzát és november 6-án már Zágrábban volt, ahová nagybetegen érkezett. Az utolsó hónapok mozgalmas élete, az a mohóság,⁶ mellyel a sok újat magába szívta, — mintha érezte volna, hogy már nagyon kell sietnie — kimerítették. Olaszország sem adott neki gyógyulást, de emlékei még beragyogták élete alkonyát. Súlyos betegsége gyorsan végzett vele. 1829. nov. 25-én halt meg és a kis horvát város mely részvételt kísérté utolsó útjára a Szent György temetőbe.⁷

Családja és azok, akik szerették, pótolhatatlannak érezték

¹ Teréz Karolinához, Vicenza 1828. júl. 10-én. Bécsi vár. levélt. reg.

² Artner, Briefe 182. I., 326. I.

³ Blätter für literarische Unterhaltung, Leipzig 1830. 107. sz. 427. I.

⁴ Artner, Briefe 182. II.; Teréz Karolinához. Vicenza 1828. jun. 15-én, Bécsi vár. levélt. reg.

⁵ Artner, Briefe 325. I.

⁶ Denkw. II. 257. II.

⁷ Dragutin Hirc, Zaboravljen grob: Narodne Novine 1900. évf. 255—256. sz.; Luna 1829. nov. 23-án: ezt megemlíti Deželić „Zs njemačkoga Zagreba“. (A két cikk dr. Tarcai Erzsébet tanárnő szíves ford.)

akkor veszteségüket.¹ Karolina, Zay Mária és Neumanne Marianne, kik oly közel állottak hozzá, költészetükben siratták el barátnőjüket,² ki kis körüket először figyelmeztette az élet mulandóságára. De míg barátnői emlékét családjuk megőrizte, Terézt gyorsan elfelejtette a világ. Életének valóságos kis tragédiája, hogy ő, kiben mint szent tűz lobogott a család iránti kötelesség és szeretet, magányosan halad élete pályáján. Költészetét az a mély és legmagasabb vágy irányította, hogy minél nagyobb tökéletességet érjen el, de ott magányosan küzdött. Dolgozott egy célért, melyet soha el nem érhetett. Dolgozott és munkája nem nyerte el még azt a jutalmat sem, melyet megérdemelt volna, hogy nevét egészen el ne felejtsek.

---

¹ Wiener Zeitschrift 1830. évf. 20. sz.

² P. K. „Ein Blümchen auf Therese von Artners Grab“ : Luna 1830. 1. sz. Marianne Neumann „Nachruf an meine theure Freundin“ : Sammler 1829.

Könyvészet.

1. Artner Mária Terézia.

Önállóan megjelent művei:

1. An Eleonore Gräfinn von Colloredo geb. Freyinn von Wagenfels. Oedenburg, 1798. Könyvtárakban nem volt található, v. ö. Petrik Géza, Magyarország Bibliographiája I. k. 123. l.

2. An Eleonore Gräfinn von Pejachevich geb. Gräfinn von Erdödy. Oedenburg, 1798. Könyvtárakban nem volt található, v. ö. u. o.

3. Das Fest der Tugend, Schäferspiel in einem Aufzug. Oedenburg 1798. Könyvtárakban nem volt található, v. ö. u. o.

4. Nina und Theone, Feldblumen auf Ungarns Fluren. Jena 1800; Jena 1812. (A budapesti egyetemi könyvtárban.)

5. Theone, Neuere Gedichte. Tübingen 1806. (Nemzeti Múzeumban).

6. Die That, Der Schuld von Adolf Müllner erster Teil. Trauerspiel in fünf Aufzügen. Pest 1817. Leipzig 1817. Pest 1820³. (A budapesti egyetemi könyvtárban.)

7. Gedichte. Pest 1818, — Leipzig 1818. (Magyar Tudományos Akadémiában).

8. Rettung und Lohn. Lustspiel in einem Aufzug, Agram 1823. (Zágrábi egyetemi könyvtárban).

9. Stille Grösse, Schauspiel in drei Aufzügen. Kassa 1824. (A budapesti egyetemi könyvtárban — eredeti kézírata a Nemzeti Múzeum birtokában).

10a. Rogneda und Wladimir, Trauerspiel in drei Aufzügen. Kassa 1824.

10b. Rogneda und Wladimir: Schiesslers Neues Deutsches Original-Theater, Prag 1828. I. k. (Bécsi városi könyvtárban).

11. Briefe über einen Theil von Croatien und Italien an Caroline Pichler. Pest 1830 — Halberstadt 1830 (Bleyer Jakab egyetemi tanár birtokában).

Almanachokban és folyóiratokban megjelent munkái.

1. Zeitung für Damen und andere Frauenzimmer, Grätz 1792. évf.
21. sz.: „Im April 1788“ (Gráci egyetemi könyvtárban).
2. Samuel Bredetzky, Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn. Wien 1803: „Die Felsen von Szülő“.
3. Ludwig Schedius, Zeitschrift von und für Ungarn zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur. Pest 1803. III. k. 6. füzet: „Antwort Theonens“.
4. Christian Rösler, Musenalmanach von und für Ungarn. Pest, 1804.: „Geständniss“.
5. Johann Georg Jacobi, Iris ein Taschenbuch für das Jahr 1805 Zürich: „Die todten Schmetterlinge“, „Schifferliedchen“, „An ein Mailüftchen“, „An die Gewohnheit“. — 1806. évf.: „An Jacobi und Pfefferl“. — 1807. évf.: „An den Herausgeber“, „Die Zeit und die Dichterinn“, „Ein Maskenball“.
6. Taschenbuch für Damen. Tübingen, Cotta 1806. évf.: „Weltleben“ „Der Zweifler“. — 1810. évf.: „Romanze“.
7. Josef von Hormayr, Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst. Wien 1812. III. évf. 37—39. sz.: „Schlacht von Aspern III. und XI. Gesang“. — 1826. évf. (A folyóirat új címe „Archiv für Geschichte Statistik, Literatur und Kunst“), 17. és 18. sz.: „Zur priesterlichen Jubelfeyer seiner Exellenz des hochwürdigen Herrn Herrn Maximilian Verhovacz von Rakitovecz. Bischof von Agram“. 1828. évf. 12. sz.: „Am Abend des sechzehnten Dezember 1827“.
8. Aglaja. Ein Taschenbuch. Wien 1805. évf.: „Agamemnon“ 1820. évf.: „Die Schranken der Endlichkeit“. 1821. évf.: „Trost, Die Pappel und der Epheu“. 1822. évf.: „Der Schnee“. 1823. évf.: „Das Unaufhaltsame“, „An Caroline Pichler (Bey Übersendung frischer Blumen im November aus Zay Ugrócz)“, „Der Semannssohn“. 1824. évf.: „Ein Wanderer“, „Maria Magdala keine Büsserin“.
9. Abendunterhaltungen für den Winter 1816—17. Wien, Gerold 1817.: „Die Rettung“.
10. Morgenblatt für gebildete Stände. Stuttgart 1820. évf. 20—22. sz.: „Aus dem historischen Heldengedicht „Die Schlacht von Aspern““.
11. Minerva. Taschenbuch. Leipzig 1820. évf.: „Die Gründung von Marseille“, „Das gefrorne Fenster“, „An dem Aether bey heftigen rheumatischen Leiden“, „Agnes“, „Der Stein“. 1822. évf.: „Die Magie des Shawls“.
12. I. S. Zerffi und I. F. Habermann, Vaterländischer Almanach für Ungarn auf das Jahr 1821: „An die Zeloten“, „Kannengiesserei“, „Der Mai des Jahzes 1820“, „Als die Vorsteherinn des Pesther Frauen-Vereins mir die Erwerbsanstalt wies“, „Seufzer eines Blinden“.
13. Josef von Hormayr und Alois von Mednyánszky, Taschenbuch für vaterländische Geschichte. Wien 1822. évf.: „Der Willi-Tanz“.
14. Luna (Beiblatt der Agramer Zeitung) 1826—28. évf.
15. S. H. Mosenthal, Museum aus den deutschen Dichtungen österreichischer Lyriker und Epiker der frühesten bis zur neuesten Zeit. Wien

1853: „Wer mich dichten gelehrt“, „Die Gabe Apolls“, „Die todten Schmetterlinge“.

16. Ludwig Scheyrer, Die Schriftsteller Oesterreichs in Reim und Prosa auf dem Gebiete der schönen Literatur aus der ältesten bis auf die neueste Zeit. Wien 1858.: „Die Schiffenden“.

Életére és működésére vonatkozó irodalom.

1. Zeitung für Damen und andere Frauenzimmer. Grätz 1792. 20.—21. számú melléklet.

2. Theone, An die Freyinn Marie von Zay: Iris. Taschenbuch für das Jahr 1805, 270. II.

3. I. G. Meusel. Das gelehrte Teutschland im neunzehnten Jahrhundert. 1808. 13. k. 36. I.; 1820. 17. k. 51. I.; 1829. 22. k. 1. I.

4. Einiges über die vaterländische Dichterin Theone: Annalen der Literatur und Kunst, 1811. évf. II. k. 101. II.

5. Note an den Herrn Minister der auswärtigen Geschäfte Graf Metternich: Polizei-Archiv (a bécsi cs. k. belügyminiszteriumban): „4149^a. 6. Hallische allgemeine Literaturzeitung. 1816. évf. 270. sz.

7. Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. Wien, 1817. 63. sz. (Intelligenzblatt).

8. Marianne Neumann von Meissenthal, Die Fahrt auf den Rokosch: Gerolds Abendunterhaltungen. 1817. évf.

9. Maria Zay, „Die Bergfahrt 1818“: Feyerstunden IV. k. 1. II.; „Vergehen und Sühne“: Feyerstunden III. k. 107. II.

10. Karoline Pichler, „An meine Freundin Theone“: Minerva, 1818. évf. és Sämmtliche Werke, XVI. k. 149. II.

11. Friedrich Rassmann, Gallerie der jetzt lebenden deutschen Dichter, Romanenschriftsteller, Uebersetzer aus neueren Sprachen, Anthologen und Herausgeber belletristischer Schriften. Helmstädt 1818.

12. Wiener allgemeine Theaterzeitung. Wien, 1822. februári füzet.

13. K. W. O. August Schindel, Die deutschen Schriftstellerinnen des neunzehnten Jahrhunderts. Leipzig, 1823. I. k. 13. II.; 1825. III. k. 8. I.

14. Vereinigte Ofner-Pester-Zeitung. 1829 dec. 6-ki szám.

15. Pressburger Zeitung. 1829.

16. Luna (Beiblatt der Agramer Zeitung) 1829. (E folyóirathoz nem tudtam hozzáférni. V. ö. Deželić, Zs njemačkoga Zagreba: Prosvjeta 1902. évf. 312. I.)

17. Marianne Neumann, „Nachruf an meine theure Freundin Therese von Artner“: Sammler 1829.

18. P[ichler] K[aroline], „Ein Blümchen auf Therese von Artners Grab“: Luna 1830 évf. 1. sz.

19. Karoline Pichler, „Nekrolog über Therese von Artner“: Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode. Wien, 1830. évf. 19—20. sz.

20. Blätter für literarische Unterhaltung. Leipzig, 1830, 107 sz.

21. H. Döring, Neuer Nekrolog der Deutschen 1829. II. r., Ilmenau 1831., 772 I.

22. Honművész. Pest, 1833. 38. sz.
23. Gräffer-Czikann, Österreichische National-Encyklopädie. Wien 1835. I. k. 130. l.
24. Der Telegraph. Oesterr. Conversations-Blatt für Kunst, Literatur, geselliges Leben, Theater, Tagesbegebenheiten, Industrie, Fabrikwesen. Wien, 1837. 53. sz.
25. Karoline Pichler, „Nekrolog über Marie Gräfin von Zay“: Sonntagsblätter für heimatliche Interessen, Wien, 1842, 33. sz. (Kézirata a Nemz. Muzeumban).
26. Josef Kehrein, Die dramatische Poesie der Deutschen. Leipzig, 1840. II. k. 179. l.
27. K. v. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Wien, 1856, I. k. 72. II.; 1859, V. k. 80. l.
28. Nagy Iván, Magyarország családai. Pest, 1857, I. k. 68. II.
29. Allgemeine deutsche Biographie. Leipzig, 1875, I. k. 614. l.
30. J. Siebmacher: Wappenbuch. Nürnberg, 1885, 243. k. 18. l. és 14. táblázat.
31. Marie Heyret, Therese von Artner. Das Lebensbild einer österreichischen Dichterin: Die Dioskuren, Literarisches Jahrbuch des ersten allgemeinen Beamtenvereines der österreichischen-ungarischen Monarchie. Wien 1887, 377. II.
32. Petrik Géza, Magyarország Bibliographiája 1712—1860. Budapest, 1888, I. k. 123. II.
33. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891. I. k. 256. II.
34. Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft. Wien, 1893, III. k.: „Briefe der K. Pichler an Th. Huber 286. II., 310. II.
35. Váczy János, Kazinczy Ferenc levelezése. Budapest. 1894. V. k. 422. l., 489. l., 1899, IX. k. 20. l., 536. l.
36. Franz Brümmer, Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten. Leipzig I. 23.
37. K. Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung. Leipzig, 1900² VII. k. 78. l. (K. G. teljes jegyzékét adja Artner műveire vonatkozó kritikáknak. Az ott említett „Oberdeutsche Literaturzeitung“, mely K. Wagner „Oberdeutsche Literaturzeitung“. (Mitteilung der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde) 1908, 48. k. c. értekezésében tett megjegyzés szerint csak Bécs, München, Salzburg és Tübingen könyvtáraiban található, megvan a soproni ev. lyceum könyvtárában is.)
38. Dragutin Hirc, „Egy elfelejtett sír“ („Zaboravljen grob“): Narodne Novine 1900, 255—256. sz.
39. „Horvátország 70 év előtt, egy utazónő levelei szerint“: Narodne Novine 1900, 297. sz.
40. Deželić, „Zs njemačkoga Zagreba“ (Aus dem deutschen Agram): Prosvjeta 1902, 312. l.
41. August Sauer, „Grillparzers Gespräche“. Wien 1905, II. k. 196. sz. I.—III.

42. K. Belmonte, „Maria Theresia von Artner ‚Die Dichterin der Schlacht von Aspern‘.: Wiener Zeitung 1906, 116. sz.

43. Brunšmid József, „Kamení spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu“. (A zágrábi horvát nemzeti múzeum sírkövei). : Vjesnik hrvatskoga archeološkoga društva (A horvát archeologiai társaság értesítője) 1908/9, 151. l. és 159. l.

44. J. W. Nagl-J. Zeidler, Deutsch—Österreichische Literaturgeschichte, II. k. 1914. 327. l., 432. l., 1053. II., 1072. II., 107. l.

45. Otto Rub, Das Burgtheater. Wien 1913, 304. l.

46. Karoline Pichler, „Denkwürdigkeiten aus meinem Leben“. München, G. Müller, 1914. (Hg. v. E. K. Blümml.) lásd II. k. 635. l.

Artner Teréz levelei : 27 levél Karolinához a bécsi városi könyvtárban ; 1 levél Mosel Ignáchoz a bécsi udvari könyvtárban ; 3 levél a Nemzeti Múzeumban (2 Mednyánszky Alajos báróhoz, 1 levél Bäuerle Adolffhoz) ; 1 levél a Magyar Tudományos Akadémiában (Rumy Károlyhoz) ; 1 levél a freiburgi egyetemi könyvtárban (Adele nevű barátjánőjéhez) ; 2 levél kinyomatott még 1791-ben („Zeitung für Damen und andre Frauenzimmer“) és 1805-ben (J. G. Jacobi „Iris“).

Kéziratok, melyekben Artner Teréz életére vonatkozólag adatokat találtam, a következők :

Memorabilien zur Geschichte der evangelischen Kirche im Königreiche Ungarn VI. k. (A Luther Könyvtárban) ; Oedenburger Kirchengeschichte I. 2. Abt. 4 Periode 755. l. 757. l. 769. II. (A soproni evang. liceum könyvtárában.) ; Merkwürdigkeiten der Stadt Oedenburg V. k. 58. l. (Nemzeti Múzeumban.) ; Miscellen (Gamauf Th. kézírata.) VIII. k. 202. l. (Nemzeti Múzeumban).

II. Meissenthali Neumann szül. Tiell Marianne.

Önnállóan, almanachokban és folyóiratokban megjelent munkái :

1. Wiener Musenalmanach auf das Jahr 1795.

2. Nina und Theone, Feldblumen auf Ungarns Fluren. Jena 1800.

3. Aglaja, Ein Taschenbuch. Wien 1815. évf. : „Die Familie Mollberg oder der Page“ ; 1816. évf. : „Martin und Suse oder der Berggeist des Karstes“, „Des Ritters Grab.“ ; 1817. évf. : „Karl von Salerno“ ; 1818. évf. : „Eugénie Berenger“, „Graf Rudolf von Habsburg“ ; 1819. évf. : „Wilhelm Herzog von Österreich“.

4. Moravia, Zeitschrift zur Unterhaltung und Vaterlandskunde. Brünn Olmütz 1815. évf. : „An Theodor Körner“, „Was ist die Liebe“, „Pauline“ (saját neve alatt) ; „An meinen zerbrochenen Spiegel“, „Romanze“ (N. Marianne név alatt) ; „Lebensansichten, auf Erfahrung gegründet“ (M. v. N. név alatt).

5. Abendunterhaltungen für den Winter 1816—17 zum Vortheile der Hausarmen Wiens. Wien Gerold 1817 : „Der Gärtner“, „Der Blinde“, „An Frau Caroline Pichler“, „Die Fahrt auf dem Rokosch“.

6. Sammler. Ein Unterhaltungsblatt, herausgegeben von Castell
Wien 1818. évf. „Am ersten Mai 1818“.

Életére és működésére vonatkozó irodalom.

1. Christian Rösler, Musenalmanach von und für Ungarn. Pressburg, 1804, 181. l.

2. Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. Wien 1817. évf. 63. sz. (Intelligenzblatt).

3. Friedr. Rassmann, Pantheon deutscher jetzt lebender Dichter und in die Belletristik eingreifender Schriftsteller. Helmstädt 1823, 237. l.

4. A. Schindel, Die deutschen Schriftstellerinnen des 19. Jhd. Leipzig, 1825. II. k. 52. II.

5. Franz Gräffer und J. Heinrich Czikkann, Österreichische National-Encyklopädie. Wien 1835. IV. k. 43. l.

6. Karoline Pichler, „Marianne Neumann von Meissenthal geb. von Tiell“: Der Telegraph. Österreichisches Conversationsblatt für Kunst, Literatur, geselliges Leben, Theater, Tagsbegebenheiten, Industrie, Fabrikswesen. Wien, 1837. 53. sz. (v. ö. K. Pichler Sämmtl. Werke, Wien 1839. 51. k. 247. l.; Wien, 1845. 60. k. 119. l.).

7. L. Scheyrer, Die Schriftsteller Oesterreichs in Reim und Prosa. Wien 1858, 326. l.

8. Jos. Kehrein, Biographisch-literarisches Lexikon der kath. deutschen Dichter, Volks- und Jugendschriftsteller im 19. Jhd. Zürich 1868. II. k. 256. l.

9. K. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreichs. Wien, 1869. 20. k. 279. II.

10. Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung. Leipzig, Dresden, Berlin 1898. VI. k. 556. l.

11. Franz Brümmer, Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten. Leipzig. I. k. 357. l.

12. Nagl-Zeidler, Deutsch-österreichische Literaturgeschichte. Wien 1914, II. k. 327. l., 431. l.

13. Karoline Pichler, „Denkwürdigkeiten aus meinem Leben“ München 1914. (hg. von Dr. E. K. Blümml.): lásd II. k. 678. l.

III. Gróf Zayné szül. Calisch Mária Erzsébet munkái:

1. Marie von ***, Feierstunden, Pest 1820. I.—II. k.: „Die Prise Tabak“, „Iwan und Ilona“, „Opfer und Lohn“, „Seereise“, „Die drolligen Wirte“, „Der Schoosshund“, „Die geheilte Eifersucht“, „Das Bild“, Die unsichtbaren Liebhaber auf der Probe.“ (I. köt. elölőhelye ismeretlen v. ö. Wurzbach 59. k. 227. II.; a II. k. a Nemzeti Múzeumban.)

2. Marie Frein von Zay, Feierstunden. Brünn 1823. III. k.: „Wie die Saat, so die Ernte“, „Vergehen und Sühne“, „Die Grabesbraut“, „Das grosse Loos“. (Nemzeti Múzeumban.)

3. Marie Freyin von Zay, Feierstunden. („Neue Erzählungen“), Wien 1830. IV.—V. k.: „Die Bergfahrt“, „Der steinerne Eremit“, „Der Liebe ist

nichts unmöglich“, „Böse Wege, böses Ziel“, „Das Grossmütterchen“.
(Nemzeti Muzeumban.)

4. Marie von **, „Die Seereise“: Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode. Wien 1818. évf. 505 ll.

5. Marie von ***, „Polyndron (Rätsel)“: u. o. 1194. ll.

Életére és működésére vonatkozó irodalom:

1. Theone, An die Freyinn Marie von Zay: Iris. 1805. 270. ll.

2. Literarisches Conversationsblatt. Wien 1821. 113. sz.: „Briefe an Linna über die neueste belletristische Literatur.“

3. K. W. O. August Schindel, Die deutschen Schriftstellerinnen des neunzehnten Jahrhunderts. Leipzig 1825. III. k. 470. ll.

4. Friedr. Harless, Die Verdienste der Frauen um Naturwissenschaft, Gesundheits- und Heilkunde, sowie auch um Länder-, Völker- und Menschenkunde von der ältesten Zeit bis auf die neueste. Göttingen 1830. 284. ll.

5. Karoline Pichler, „Nekrolog über Therese von Artner“: Wiener Zeitschrift etc. Wien 1830. 19- 20. sz.

6. Karoline Pichler, „Nekrolog über die Gräfin Marie von Zay“: Sonntagsblätter für heimatliche Interessen. Herausgegeben von L. A. Frankl, Wien, 1842. 33. sz.

7. K. Pichler, Sämtliche Werke. Wien 1844² 16. k.: „Am Vermählungstage des Herrn Franz von Romano und Fräulein Wilhelmine von Artner“; 22. k.: „An den Freyherrn Emerich von Zay und Seine Gemahlinn Marie geborne Freyinn von Calisch“; 22. k.: „An die Freundinnen“.

8. Nagy Iván, Magyarország családai. Pest 1865. 12. k. 329. ll.

9. Franz Brümmer, Deutsches Dichterlexikon. Eichstett und Stuttgart 1877. I. 603.

10. C. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Wien 1890. 59. k. 227. ll.

11. Petrik Géza, Magyarország Bibliographiája. Budapest 1891. III. k. 873. l.

12. Jahrbuch der Grillparzer Gesellschaft. Wien 1893. III. k. 310. ll.
L. Geiger: „Briefe von Caroline Pichler an Therese Huber“.

13. August Sauer, Grillparzers Gespräche. Wien 1905. II. k. 196. sz. I—III.

14. Marie Bihain, „Caroline Pichler“: Oesterreichisches Jahrbuch. Wien 1906. XXX. évf.

15. Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. Budapest 1914. XIV. k. 1754. l.

16. C. Pichler, Denkwürdigkeiten aus meinem Leben. Herausgegeben von Dr. E. Karl Blümml, München 1914. lásd II. k. 703. l.

17. Nagl-Zeidler, Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte Wien 1914. II. k. 327. l., 665. l., 970. l., 1053. l., 1054. l.

18. Dr. Szelényi Ödön, Generisch János, Lócse 1914, 23. ll.

Zay Mária Pichler Karolinához intézett levelei (körülbelül 60) a bécsi városi könyvtárban ez idő szerint még hozzáférhetetlenek, mivel a könyvtár regestái még kiadva nincsenek. Zay Mária fiához és ennek nejehez intézett levelei a huszas, harmincas és negyvenes évekből megvannak a Zay-család zay-ugróci levéltárában.

Függelék.

1.

Artner Teréz a komjáthi ismeretlenhez.¹

An den Hrn Einsender des Gedichts „Im April 1788.“

Sie haben mich in das sonderbare Verhältniss versetzt Ihnen für eine Dienstleistung öffentlich danken zu müssen, wozu Sie nur das beste Herz bewegen konnte, die mir aber gleichwohl viel unangenehme Augenblicke verursacht hat. Mit einem Erstaunen, das nahe an Schrecken gränzte, erblickte ich einen Aufsatz von mir im Anhang des 21-ten Stücks der Damenzeitung, wovon ich freylich schwer einsehen kann, wie er in die Hände eines Unbekannten gerathen ist, da ich ihn kaum zwey vertrauten Personen mittheilte. Ich bin Ihnen ohne Zweifel den wärmsten Dank für die ganz unverdiente Aufmerksamkeit sowohl, welche Sie dieser Kleinigkeit schenkten, als noch mehr für das beigefügte äusserst schmeichelhafte Schreiben schuldig, das weit eher das partheyische Lob eines von Vorurtheilen geblendeten Freundes, als die kalte Beurtheilung eines Unbekannten scheint. Indessen bin ich überzeugt, dass Sie mich mit der Bekanntmachung des Gedichtes, und was noch mehr ist, meines Namens verschont haben würden, wenn ich das Glück hätte, von Ihnen gekannt zu seyn. Sie würden als dann wissen, dass ich eine Freindinn von aller Publikation bin, dass mir ein Frauenzimmer lächerlich scheint, das sich unter den Schwarm der Autoren drängt, wenn seine Arbeiten nicht den Stempel männlicher Voll-

¹ Zeitung für Damen und andere Frauenzimmer Grätz 1791. 21. sz.

kommenheit, oder wenigstens eines besondern Genies an sich tragen, und dass ich nie den mindesten Anspruch auf den Titel einer Schriftstellerinn wünschte, ohne diesen Forderungen Genüge geleistet zu haben. Wie wenig aber das eingerückte Gedicht denselben entsprechen kann, machen die Umstände, unter welchen es verfertigt wurde, schon nothwendig; es ist, wie Sie selbst unterrichtet sind, ein Versuch meiner ersten Jugendjahre, blos der Ausbruch einer, mit allen Regeln der Dichtkunst fremden durch wenig Lektüre und Übung geleiteten Empfindung, der nie bestimmt war, in dieser Gestalt ausser dem Zirkel sehr weniger, nachsichtsvoller Freunde zu erscheinen. Obgleich diese Rücksichten diesem Gedichte auch Ansprüche auf die Nachsicht des Publikums verschaffen könnten, so hege ich doch Ehrfurcht genug gegen dasselbe, um zu bedauern, dass ihm ein Schülerstück ausgestellt wurde, gegen welches es den Tadel — nur aus Güte zurückhält.

Sollte ich jemals das Vergnügen haben, Sie persönlich kennen zu lernen, so wird es mein erstes Geschäft seyn, Ihnen mit den gerührtesten Herzen, für den unverdienten warmen Anteil und die gütigen Wünsche zu danken, die Sie für meine und meiner Familie Wohlfahrt so freundschaftlich äussern.

Ich kann nicht umhin zwei Druckfehler in dem eingerückten Gedichte zu rügen, die den Sinn besonders entstellen als in der ersten Zeile des dritten Verses: „Band“ für „Banden“ und in der ersten Zeile des vierten: Hand für Luft.

Ich empfehle mich ferner in Ihre unverdiente Wohlge-
genheit und bin mit Achtung Ihre dienstschuldige

Therese v. Artner.

2.

Artner Zay grófnõhöz.¹

*An die Freyinn Marie von Zay geb. Freyin von Calisch in
Tyrnau.*

Freyburg, den 1. August 1804.

Ich soll sie also heut in unser Mittwochkränzchen ein-
führen, theure Freundin, dessen ich schon einigemal gegen Sie

¹ J. G. Jacobi, Iris 1805. 270. II.

erwähnt habe. O dass ich es könnte! Allerdings mangelt es ihm noch eine so holde und duftende Blume aber leider wurzelt sie in einem zu fernen Boden. Der gewaltige Raum, der uns trennt, erlaubt mir höchstens, Ihnen eine flüchtige Idee von dieser kleinen gewählten Gesellschaft zu geben, deren Stifter unser lieber Jacobi ist! Stellen Sie aber deswegen sich die Unterhaltung ja nicht gelehrt vor! Ein Gelehrter und hätte er Alles erforscht von der Ceder bis zum Ysop, der nicht in Stunden der Muse, bei Ungelehrten und Weibern den Doktorhut mit allem darunter hockenden Systemen ablegen könnte, wäre doch nur ein einseitig gebildeter Mensch. Höchstens haben ein Paar gelehrte Zünfte das Recht der Grande von Spanien, überall mit bedecktem Haupt zu erscheinen, die jedoch als Gesellschafter nicht sehr gesucht sind, ein Dichter aber wie Jacobi würde sich niemals die Unartigkeit zu Schulden kommen lassen so in einen weiblichen Cirkel zu treten.

Was wir also in unsern Kränzchen thun? Wir versammeln uns um den geselligen Theetopf, schlürfen seinen dampfenden Abguss, plaudern dies und jenes, sind auch nicht ein bisschen altklug und ich darf so viel und so herzlich lachen, als es Lust und Laune zugiebt, tout comme chez nous, in Ihrem lieben B. Ganz alltägliches Geschwätz und den erbaulichen Artikel vom Leumund des lieben Nächsten, werden sie wohl selbst von unserm Theetisch verbannt glauben. Beides untersagen zwar die Statuten der Gesellschaft nicht; aber ihre Auswahl und der Geist der sie unvermerktlich leitet, schützt sie desto sicherer dagegen. Wie gross und wie alt ist nicht die Welt, wie viel bemerkens- und besprechungswürdiges ward nicht darauf gethan und gedacht! Welche Menge von Gegenständen für die Unterhaltung eines kleinen, gebildeten Kreises über die denn leicht und natürlich geredet wird. Der beliebteste Stoff sind Züge aus dem Leben vorzüglicher Menschen von unserer Bekanntschaft, wovon den Jacobi das meiste zu liefern vermag, weil er die längste Erfahrung besitzt und mit den interessantesten Personen in Verhältnissen stand. Am meisten öffnet sich sein Herz, wenn er von Gleim und den frohen Zeiten spricht, wo er um ihn lebte, wenn er diese oder jene Anekdote von dem Freunde seiner Jugend wiederholen kann. Eines Utz, Kleist, einer Karschin und mehreren schönen Geistern aus jener Periode, wird eben so

oft gedacht und nie ohne Bedauern, dass ihre unsterblichen Werke von dem ersten undankbaren Folgegeschlecht so wenig gelesen und einem modischen, gedankenleeren Singsang nachgetzt werden, der unsre ernste nordische Sprache zwingen will, die Süssigkeiten südlicher nachzulallen; welches eben so wiederlich ausfällt, als ob ein Laudon bouts rimés oder ein Zollikofer eine écossaise tanzen wollte. Allein von jeher sind aus den Sümpfen des Parnasses Glückspilze aufgeschossen, die durch ihre seltsamen Formen und Farben die Augen der Gaffer in grösserer Menge auf sich zogen, als auf den Hügeln in einfacher Schönheit blühende Immortellen. Wie bald aber die bunte Erbärmlichkeit der erstern in Moder zerplatzt, darf ich wohl nicht bemerken, da den andern in ihrer schönen Unwandelbarkeit denn doch früher oder später Würdigung werden muss, die sie verdienen.

Ihnen theure Freundin, der ich das nicht gewöhnliche Zeugnis geben kann, dass, sie etwas gut geschriebenes auch dann noch gut finden, wenn es keinen farbigen Umschlag mit Arabesken und eine frühere Jahrzahl als Geburtsjahr hat, die Sie eine Karschin mit eben dem Vergnügen lesen als eine . . . — Ihnen darf ich wohl einige Impromptu's dieser genialischen Dichterin, die uns Jacobi erzählt ohne Besorgniss, dass sie dieselben uninteressant finden werden mittheilen. Ein Impromptu ist zwar, als eine Geburt des Augenblicks, eigentlich nur für den Augenblick gemacht; will nur durch Ueberraschung nicht durch Zergliederung gefallen; will gehört und nicht gelesen seyn. Aber so wenig Forderungen diese Dichtart auch macht, so mögen doch wohl viele grosse Dichter gelebt haben, die ausser Stande gewesen wären, ein Impromptu zu machen. Der leichte Witz, die Schnelligkeit der Ideen, die Besonnenheit, sie augenblicklich zu ordnen, selbst die Kühnheit etwas für alle Unerwartetes zu sagen, sind nicht jedermans Sache. Dazu kommt die Schwierigkeit (die unsre Sprache dem Reim und allen leichten Dichtarten entgegensetzt). Der Italiener, bei welchem die oben angeführten Eigenschaften Volkscharakter sind, dem eine sonore, reimreiche Sprache zu Hülfe kommt, hat es daher in der Kunst, aus dem Stegreife zu dichten, allen anderen Nationen zuvor gethan; in unserm Clima wird sie aber immer eine exotische Pflanze bleiben. — Ich theile ihnen also diese Impromptu

nicht deswegen mit, weil ihr poetischer Wert so ausgezeichnet wäre oder bloss, weil die Karschin sie dichtete. Es ist oft eine Versündigung an den besten Schriftstellern, wenn man alles was sie verfertigen — zuweilen in homerischen Schlummer oder nur für sich oder als Entwürfe zu künftigen Ausarbeitungen mit plauderhafter Indiskretion zu Tage fördert, gleich als ob man bei dem Nachlass eines Fürsten auch den Kehrriht des Hauses feil bieten müsste. Warum erzähle ich sie aber? Weil sie mir charakteristisch für die Karschin scheinen. Sie zeugen von der Lebhaftigkeit ihres Geistes, von ihrem Benehmen in der Gesellschaft, von der kühnen Zuversicht, die das Bewustseyn ihres Genie's dieser gar nicht auf den Modeton gestimmten Frau, im Betragen gegen andere gab. — Doch ich mache ja zu den paar Versen eine Vorrede die für einen Quartanten lang genug wäre. — Die verwünschte weibliche Geschwätzigkeit! Jetzt ohne ein Wort weiter, zu der Anekdote! Die Karschin war sehr viel bei Gleim und hatte eine Verehrung für den lebenswürdigen Dichter, der in ihrer Seele die Farbe der Leidenschaft annahm. Sie nannte ihn Thyrsis und sang ihm die glühendsten sapphischen Lieder, welche nun bald im Druck erscheinen werden. Allein — ihr Phaon liess sich aus ästhetischen Gründen — wohl auch aus kleiner Eitelkeit, (die unter uns gesagt die Herren der Schöpfung eben so oft anwandeln soll, als uns Frauenzimmer) die Hymnen, die man ihm dichtete, ganz wohl gefallen, blieb jedoch gegen die Sängerinn so gleichgültig, als es der Sage nach kaum der berühmte Spröde von Lesbos war. Es soll überhaupt ein ganz kleiner Zug im Gleim dieses, als Dichter und Freund so enthusiastischen Mannes gewesen seyn, dass er für Liebe wenig Gefühl hatte, übrigens mangelte aber auch dem Aeussern der Karschin jede Annehmlichkeit wie den die haushälterische Natur den meisten Singvögeln nur graues Gefieder gab. — In einer Sommernacht fuhren beide miteinander Gleim sass einsilbig und gleichgültig da, sah nach dem Himmel und sagte endlich: „Eine schöne Nacht! Sehen Sie wie der Stern dort schimmert?“ Zärtlich gekränkt erwiederte die Karschin sogleich:

Was siehst du nach der Nacht? Wann sieht die Nacht nach dir?
Und wann sang dir ein Stern Gesänge?

Mein Herz blickt immerhin nach dir
Und Lieder singt es dir in Menge.

Ein andermal sass Gleim neben einer Kriegsärthin in Berlin und lobte ihre schöne Hand. Mit beleidigtem Stolz und weiblicher Empfindlichkeit fiel die Karschin ihm ein :

Mir, Weib von zärtlichem Gefühle,
Gab die Natur die grösste Bauernhand
Und doch geschah es, dass sie Beyfall fand,
Weil ich mit ihr die Leyer spiele.

Gleiminde, Gleims Nichte, von ihm gebildet und seine beständige Gesellschafterin (die ihren poetischen Namen auch durch ein Impromptu der Karschin erhalten hatte) sass einst mit ihr in einem Garten. Gleiminde sah ein wegen ihrer Schönheit berühmtes Fräulein auf sich zukommen, welches ihr noch nie so nahe gewesen war. Unglücklicherweise hatte sie einen tief ins Gesicht gehenden Hut auf. O den will ich bald herunter haben ! rief die Karschin, sprang auf, lief der ihr ganz unbekannten Dame entgegen, stellte sich vor sie hin und sagte :

Nun brennt nicht mehr der Sonne Gluth,
Nur kühle Weste wehn,
Nimm Fräulein ab den schwarzen Hut,
Die Stirne will ich sehn !

Die erstaunte Fremde gehorchte unwillkürlich der gebieterischen Gestalt und riss sogleich den Hut herunter.

Ein Bekannter Gleims machte bey diesem in Gegenwart der Karschin Knittelverse und fragte sie : „Sind es nicht artige Geschöpfe?“ Ihre Antwort war :

Es sind recht artige Geschöpfe.
Sie haben Arm und Fuss und Hand
Es fehlen ihnen nur die Köpfe
Weil sie mein Thyrsis nicht erfand.

Gleim und Jacobi speisten mit Ramler und der Karschin bei einem Freunde in Berlin. Es war eine junge Malerin in der Gesellschaft, die Jacobi auffiel und er fragte deswegen die Karschin leise mit einigem Interesse wer sie wäre? Kurz darauf kamen Schmerlen auf den Tisch. Einer der Anwesenden fragte die

Frauenzimmer, ob sie wüssten was es mit diesen Fischen für eine Bewandniss hätte? Es wäre verwandt spröden Mädchen. Kaum hat er ausgeredet, so sagte die Karschin zu der Malerin:

Der junge liederreiche Mann
Jacobi, sieht nach Dir mit zärtlichen Gebärden
O blick ihn wieder freundlich an!
Du möchtest sonst zur Schmerle werden.

Nicht wahr liebe Freundin, Sie wissen es mir Dank, dass ich Sie auf einige Augenblicke in die Gesellschaft so interessanter Menschen geführt habe? Desto langweiliger müsste ihnen nun die meinige scheinen, wenn ich noch länger versuchen wollte, sie zu unterhalten; und bey Ihnen habe ich nun einmal die Eitelkeit, Niemand in der Welt nachstehen zu wollen. Also lieber Adieu, bis durch die Pause einiger Posttage ihre liebe Sehnsucht nach mir geschärft wird und ihnen jedes Wort das Schönste und Beste dünkt, kommt es nur von Ihrer

Theone.

3.

Artner Teréz Bäuerle Adolphoz.¹

Tyrnau, am 27-ten Feber 1818.

Schätzbarster Herr v. Bäuerle!

Hier übersende ich Ihnen zwey Aufsätze und ein Gedicht für Ihre Theaterzeitung, und wünsche, dass Sie dieselben brauchbar finden mögen. Wenn Sie dieselben abdrucken lassen, so bitte ich, Sie der Druckfehler halber wohl durchsehen zu lassen, denn ich muss eine für die Setzer sehr unglückliche Hand haben. Die Unterschriften bitte ich überall nur so zu lassen, wie sie angegeben sind.

Da ich dieses Packet durch Güte einer Freundinn übersende, so bitte ich Sie recht sehr, dem nächsten Zeitungspacket, was Sie die Gefälligkeit haben mir zu überschicken, nur ein Blättchen von Ihrer Hand beyzulegen, das mir die richtige Uebergabe dieser Schriften bestätigt. Bemühen Sie sich in Zukunft nicht, mir jeden Posttag Ihr Journal zu überschicken, sondern

¹ A Nemzeti Muzeumban.

belieben Sie es, so wie im vorigen Jahre nur einmal die Woche zu thun, so ist wenigstens die Hälfte der Mühe des Couvertierens erspart.

Mit aufrichtiger Achtung. Ihre ergebenste

Therese Artner.

4.

Artner Teréz báró Mednyánszky Alajoshoz.¹

Zay Ugroc, am 22-ten Dez. : 1820.

Hochwohlgebohrner Freyherr!

Ihr gütiges Geschenk nebst Ihrem allzu nur schmeichelhaftem Schreiben habe ich mit überraschter Freude empfangen. Ich weiss in der That nicht, wie ich beydes verdiene, und ich könnte mir keine grössere Auszeichnung wünschen, als mir durch Ihr freundliches Verlangen zu Theil wird, auch künftig zu einem Werke beyzutragen, das sich so vorzüglicher Mitarbeiter und eines so gerechten Beyfalls erfreut.

Da Sie schon in Bucsán so gütig waren, diesen Wunsch zu äussern der so ehrenvoll für mich war, so hatte ich mir gleich vorgenommen, die ersten Anregungen meines durch schwere und lange Leiden ermatteten poetischen Genius — wenn er nämlich je wieder zu Kräften kommen sollte — Ihrem Zweck gemäss zu benützen. Meine sich Gottlob! täglich bessernde Gesundheit, noch mehr aber vielleicht die hiesige Stille und Einsamkeit, halfen ihm zu frühern Erholung als ich mir versprechen durfte. Eine slavische Volkssage, welche sehr viel poetisches hat, und mir damals eben erzählt wurde, gab den Anlass dazu und — das Produkt findet sich hier beygeschossen. Möchten Sie es nur einigermassen Ihrer Erwartung entsprechend, und des Platzes nicht unwürdig finden, für welchen Sie es bestimmten.

Der heurige Jahrgang des historischen Taschenbuchs zeichnet sich durch eben so viel gediegene als anmuthige Aufsätze aus; nur bedaure ich, dass ich meiner schwachen Augen und des kleinen Drucks wegen sehr langsam in dieser interessanten Lektüre fortrücken kann.

¹ Nemzeti Muzeum.

Meine Freundinn Marie vergass neulich nebst der That auch meine Gedichte zu nennen, wovon ich mir die Recensionen erböte, die Ihnen allenfalls zu Gesicht gekommen wären; da Sie nun einer Kritik der letztern erwähnen, so bin ich so frey, Sie um eine Abschrift derselben zu bitten. Sollte die Kritik auch etwas hart seyn, so bitte ich sie doch getreu copieren zu lassen; die Herrn Recensenten, besonders die inländischen, haben mich nie viel an Schmeicheleien verwöhnt.

Das Wohlfinden Ihrer Frau Gemahlinn haben wir mit dem innigsten Antheil vernommen; möchte es die ganze wichtige Periode hindurch bis zu ihrem erwünschten Schluss so fortwähren. Die Zays empfehlen sich Ihnen beyderseits, und danken aufs verbindlichste sowohl für den Bericht über die Oelpresse als für das höchstinteressante Exemplar der Pöstýéner Alterthümer. Das Vorhaben, unser Vaterland in archäologischer Hinsicht zu durchreisen, verspricht diesem eben so gewiss eine schätzbare Ausbeute, als Ihrer schon längst erworbenen Bürgerkrone einen neuen Zweig.

Die Frau Gemahlinn bitte ich von meiner Schwester und mir der ausgezeichnetsten Verehrung zu versichern; sowie ich mich mit gleichen Gesinnungen nennen darf

Ihre ergebenste Dienerinn

Therese Artner.

N. S. Sollten Sie die Güte haben, mir den Empfang dieses mit einigen Zeilen zu bestätigen, so bitte ich zugleich mir gefälligst zu berichten, ob die Vermählungen Ihres Herrn Schwagers und Köffingers schon vor sich gegangen sind?

5.

Artner br. Mednyánszkyhoz.¹

Zay Ugroc, am 17-ten Jänner 1821.

Verehrter Freyherr!

Sehr erfreut hat mich Ihre gütige Aufnahme meines geringen Beytrags zum künftigen Jahrgang Ihres Taschenbuchs, und ich besorge nur dass er von F. v. Hormayr und den künf-

¹ Nemzeti Múzeum.

tigen Lesern nicht mit gleicher Nachsicht aufgenommen werden dürfte, zu welcher Sie vielleicht ein freundliches Vorurtheil für die Verfasserin bestach.

Für die mitgetheilte Recension meiner Gedichte danke ich Ihnen aufs verbindlichste. Noch nie ist mir in innländischen Blättern eine so günstige Beurtheilung eines meiner Werke vorgekommen, obwohl sie allerdings zu oberflächlich ist, um für eine Kritik zu gelten. Dass diese ganze Rubrik der vaterländischen Blätter mit dem jetzigen Jahrgang eingieng ist gewiss eben so sehr zu bedauern, als ich es nicht begreiffe, warum man einen so reichhaltigen, nothwendigen und interessanten Artikel fallen liess. Ein kritisches Blatt, wie Glotzens Annalen der österreichischen Litteratur waren, wäre ein wahres Bedürfniss und würde bey der sich stets mehrenden innländischen Litteratur immer an Stoff gewinnen.

Ihr eben so belehrendes als unterhaltendes Taschenbuch¹ ist jetzt an der Reihe unsrer allgemeinen Abendlektüre, und wir sind leider! bald damit zu Ende. Um so weniger begreiffe ich Ihre und Hormayr's Unzufriedenheit damit, und bin höchst begierig auf die mir gütigst hierüber versprochenen Akten. Auch widerspricht dieser die allenthalben gewiss eben so günstige Aufnahme desselben, die sein innerer Werth zwar hinlänglich verbürgt, die ich aber auch zu meinem Vergnügen durch alle mir zu Gesicht gekommenen Anzeigen desselben bestätigt fand; nur ärgerte mich Weidmanns wegwerfende Kritik der Poesien, die er sich nicht entblödet alle mittelmässig zu finden, welches von keiner einzigen gesagt werden kann, und worunter Köffingers und Castelli's Dichtungen² nebst den Uebersetzungen aus Zrinyi³ ganz vorzüglich sind.

Theils um einen Beweiss mehr zu liefern, welchen Antheil dieses Taschenbuch bey allen Gebildeten erregt, theils um einer historischen Anfrage willen, die Sie gewiss gefälligst lösen werden, setze ich folgende Stelle aus einem Brief meines Freundes des Prediger Gamaufs in Oedenburg an den B. Zay hieher:

¹ Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Herausgegeben durch die Freyherrn von Hormayr und Mednyánsky. Zweiter Jahrgang 1821. Wien.

² Die arragonische Königin Johanna. Von J. F. Castelli id. h. 447—457.

³ id. h. 324—400. I.

„Zur Belohnung für meine vielen Predigten in den jüngst verfloßenen Feyertagen, — ob sie gleich keiner Belohnung werth waren — las ich dieser Tage den zweyten Jahrgang des vortrefflichen Hormayr-Mednyánszkyschen Taschenbuchs. Vor allen gefiel mir die Biographie Stephan Illésházy's.¹ Noch wusste ich bisher nicht, dass jene und die eszterházysche Familie aus einem und demselben Stamme, so wie die pálfysche und erdödyische entsprossen sey. Ich schlug bey dieser Gelegenheit den Vater so vieler Unwahrheiten, Lehotzky nach, und fand da zu meinem Erstaunen jene zwey königl. Diplome (1226 und 1681) in welchem wirklich das Geschlecht der Eszterházy's bis zu Nimrod hinauf geführt wird. Da nun in der Biographie so freymüthig diese Hinaufführung träumerisch genannt wird, so bitte ich bey Gelegenheit Hrn. B. v. Mednyánszky zu fragen: Warum doch jene beyden Diplome sogar keinen Glauben verdienen, und wie sich vor der Theilung (1238) der gemeinschaftliche Stamm beyder Aeste genannt habe?“

Wenn Sie also bey Gelegenheit diese Zweifel des Freundes Gamauf heben wollen, so wird dieser gewiss sehr dankbar dafür seyn.

Zu dem Ofner Almanach hat mich Zerffi auch um Beyträge angegangen, und ich habe ihm aus patriotischer Bereitwilligkeit, dem Kindlein nach Kräften auf die Beine zu helfen, mehrere Gedichte gesandt. Nun aber höre ich von allen Seiten auf die darinn befindlichen Produkte weiblicher Musen schimpfen, denen Inkorrektheit und Schwerfälligkeit vorgeworfen wird, und die kaum eine Idee von den rythmischen Gesetzen des Hexameters verrathen wollen. So drückt sich eine Anzeige in der Wiener Zeitschrift darüber aus, die ich unserm Köffinger zuschreibe. Zwar wird immer nur von der oedenstädtischen Muse (kein sehr poetisches Epitheton) gesprochen, und ich schmeichle mir wohl, dass man die meinige, deren Dienst ich mich schon im Alter Julchen Ocskay's widmete, nicht mehr auf solchen A. B. C. Schützen Schnitzern ertappen würde; aber es heisst nun doch: Mitgefangen, mitgehangen!

Dass Köffinger durch den hl. Ehestand vom Idealisten zum

¹ Stephan von Illésházy id. h. 288—301. 1.

Prosaisten herabgesunken ist, ist nicht das erste Exempet der Art. Wir sollten uns über jene Abtrünnigkeit freylich sehr erbos- sen: doch sind wir ihm zu gut um sie ihm zu verzeihen, wenn er selbst damit zufrieden ist.

Ich bitte mich ihrer vortreflichen Gemahlinn aufs Beste zu empfehlen, ein Gleiches soll ich im Namen der Witte und Je- annette Maillard thun, die Weg und Wetter nicht scheute, uns auf einige Wochen zu besuchen,

Mit vorzüglicher Achtung habe ich die Ehre mich zu nennen
Ihre ergebne Dienerinn

Therese.

Bey Gelegenheit bitte ich die Br. Heidau zu befragen, ob sie nicht dieser Tage einen Brief von mir erhielt?

6.

Artner T. Mosel Ignác udv. tanácsoshoz.¹

Oedenburg, am 23. Juny 1823.

Hoch- und Wohlgebohrner Herr Hofrath.

Wenige Tage vor meiner Abreise aus Croatien empfang mein Schwager Romano Ihr schätzbarstes Schreiben vom 27-ten May. Da der Inhalt desselben nur mich betrifft und wir uns trennen müssten, so überliess er mir die weitere Führung des Geschäfts, dass er so gut eingeleitet hatte. Erlauben sie mir daher, selbst jene werthe Zuschrift zu beantworten.

So schmeichelhaft das Urtheil für mich war, welches Sie und Seine Exellenz der Herr Hoftheaterdirektor über mein Schauspiel: Rogneda und Wladimir fällten, so unerwartet war es mir, auch für dieses Werk den Bannspruch der Censur befürchten zu müssen. Im Jahr 1812 hatte ich die Kränkung meine nur von Vaterlandsiebe diktirtes Heldengedicht über die Schlacht bey Aspern gleich dem schlechtesten Libell von der Censur verfolgt zu sehen, welche Verfolgung noch bis zur Stunde fortwährt, so dass es vielleicht dann erst erscheinen darf, wen ich und das lebende Geschlecht, welches es bringt längst zu Staub geworden sind. Nun schrieb ich ein Drama, dessen Hauptidee der wohl-

¹ Bécsi udv. levéltár kéziratgyűjt.

tätige Einfluss des Christenthums auf Geist und Gemüth ist und auch dieses Werk soll die Censur verwerflich finden obgleich man sonst Allen eine fromme Tendenz zu geben sucht und beynahe nur religiöse Schriften zu drucken erlaubt. Kann mich etwas über dieses wahrhaft herbe Schicksal trösten so ist es der Antheil, welchen Sie und Seine Exellenz der Hoftheaterdirector an diesem Schicksal nehmen und ich danke ihnen verbindlichst für die kluge Zurückhaltung des Manuskripts, doch leider vermag ich ihren sonst so schmeichelhaften Wunsch, das Stück bis auf seine Tendenz zu ändern, nicht Genüge zu leisten. Ein ideenreicher Geist würde dem Stoff vielleicht ganz neue Ansichten haben abgewinnen können, mir ist diess aber nicht möglich und ich würde gewiss die Arbeit dadurch nur kraft- und geistlos machen. Erlangte ich dann auch die Zustimmung der Censur, so liefe ich in die mir weit schrecklichere Gefahr, die Billigung der Kenner und des Publikums zu verschmerzen. Ich kann mich daher zu nichts andern als zum Streichen einer Stelle verstehen, deren Abänderung ich hier beilege, da alles Uibrige, wie Sie selbst gestehen aus dem Stoff hervorgeht und schwer davon zu trennen ist. Hegen Sie jedoch gegründete Besorgniss, dass diese Abänderung das Werk noch nicht zulässig machen dürfte, so muss ich bitten es der Censur gar nicht zu übergeben, weil mir dann nichts übrig bleibt, als auch das schönste Glück, es auf dem k. k. Hoftheater dargestellt zu sehen, Verzicht zu leisten. Ich werde dann blos versuchen, es auf eine fremde Bühne zu bringen (wiewohl ich gar keine Wege dazu kenne) oder es ohne weiters im Ausland drucken lassen. Ist es auf diese Weise erschienen, so glaube ich doch nicht, dass die Censur es in Oesterreich verbieten werde, ward es aber früher verworfen, müsste man natürlich bey seinem Urtheil bleiben. Ich gedenke am 18—19-t. dies auf einige Tage nach Wien zu reisen, wo mich meine geliebte Freundin Pichler beherbergen wird. Ich werde mir dann die Ehre geben Sie selbst zu besuchen und mir eine mündliche Antwort auf diesen Brief erbitten. Erlauben sie mir indessen, Sie auch unbekannter Weise der Hochachtung zu versichern, womit ich bin verehrten Herrn Hofrath Ihre ergebenste Dienerin

Therese von Artner.

7.

Zay Erzsébet grófnő fiához! ¹

Zay Ugrócz, am 3-ten Dec. 1812.

— — — Dein Aeneis macht mir ungemein viel Vergnügen, ich lese sie recht cum amore immer beim Erwachen; es ist doch ein eigener herzlicher Geist der Geist der Antike. — So sehr ich ihn aber zu schätzen und zu würdigen weiss, so kann ich dem antiken Lustspiel doch keinen Geschmack abgewinnen. Wir lasen zwar nur eines, die Wolken, das aber wegen des Werthes, das Kenner darauf legen zum Muster aller übrigen dienen kann, und dennoch befriedigte es uns keineswegs. Dies mag wohl daher kommen, dass das Lustspiel, insonderheit das satirische sich bloss mit dem Aeusserlichen, mit den Gebräuchen und der Handlungsweise befasst, folglich bloss auf bestimmte Individuen und Zeiten anwendbar ist, das rein poetische hingegen dasjenige schildert, was zu allen Zeiten sich gleich bleibt und in jedweder Natur ungestört fortlebt. Doch wo gerathe ich hin, ich schreibe dir ja eine ordentliche Dissertation, die du etwa gar in der deutschen Gesellschaft declamieren wirst.

Apropos vom Declamieren. Wir haben unsere Uebungen wieder wie voriges Jahr angefangen, und jeden Sonntag ist die Reihe an einer von uns dreien. Minna machte den Anfang mit der Bürgschaft und der Zueignung von Romeo und Julie von Schlegel, dan wählte ich für mich die drei ersten Scenen des dritten Aufzugs im Tasso von Göthe, die ich mit Minna spielte, ich war die Prinzessin, wir waren auch einigermaßen costumirt, und erhielten Beifall von unserem, zahlreichen Auditorium, welches aus Therese, Lotten und der Jungfer bestand. — — —

8.

Zayné fiához.

Zay Ugrotz, am 17. Dec. 1812.

— — — Unsere Deklamationen oder vielmehr dramatische Scenen werden regelmässig fortgesetzt. Minna wählte zu ihrer

¹ Gr. Zay Károlyhoz. E levél és az utána következők a Zay család birtokában vannak Zay-Ugrócon.

Vorstellung den ersten Monolog aus der Jungfrau: Lebt wohl ihr Berge u. s. w. und die erste und zweite Scene des 3-ten Aufzugs wobei ich die Agnes machte. Sie fiel recht gut aus. Am nächsten Sonntag ist Therese die Heldin, sie wollte als Lady Milfort in Kabale und Liebe die 6-te Scene 7-, 8- und 9-te Scene des 4-ten Actes: Mina macht die Louise, Lotte die Sophie und denke dir der Kamerdiener den Hofmarschall, ich freue mich recht darauf. Neulich deklamierte uns Therese ihren Agamemnon. — — —

— — — Ich beschäftige mich izt mit etwas was mir viel Zeit kostet aber auch viel Vergnügen gewährt. Es ist keine Handarbeit, Du sollst es zu seiner Zeit auch erfahren, ich bin recht begierig, was Du dazu sagen wirst. — — —

9.

Zay Ugrotz, am 28. Dec. 1820.

— — — — —

Therese ist gottlob gesund und muss zu ihrem Verdruss viel in die Welt gehen, die dort recht brillant seyn muss, die Gyulay ist besonders charmant mit ihr auch ihre Tochter und sie müssen Abende dort zubringen — — —

10.

Oedenburg, 22/2 1840.

— — — List ist gestern fort nachdem er nochmals alles entzückte. In der Soirée bey Bezerédy wo getantz ward und wo er um 9 Uhr zur Frau (nähmlich)¹ vom Hause ging und sie bath ein paar Walzer spielen zu dürfen, phantasierte er im Walzertact ziemlich lange, und verliess dann das Clavier. Er liess sich bey keiner andern Dame vorstellen weder bey Auersperg noch bey Bezerédy als bey der Horvath—Khevenhüller, die ihm sehr gefiel und der er bey B. sehr die Cour machte. Er bat sie 4händige Walzer mit ihm zu spielen, was sie auch that, ich stand sehr nahe und hörte ihn alle Augenblicke ihr sagen, c'est joli, charmant und als es zu Ende war, und man aplaudirte,

¹ E szó utólagos betoldás.

aplaudirte er auch, der H. nämlich. Etwas später accompagnirte er Randhartinger¹ die Lavotta und das Fischermädchen; das Posthorn fing er in einem so schnellen Tempo an, dass ihm Randhartinger sagte, so könne er nicht singen, worauf List ihm sagte — ich hörte es selbst, also im Landhuthertempo, sie hatten einen sehr langsamen, der sie dies (?) lehrte — worauf sie beide als er zu spielen anflng, so ins Lachen kamen, dass sie aufhören mussten. Dann spielte L. noch den gewissen famosen ungrischen, die Aufforderung zum Tanzen, und endlich den Galoppe; beinahe mehr als im Concert und viel mehr cum amore. Als er aufstand sagte er Everelden, *voila ce qu'est*, wenn man uns Musikanten ans Clavier lässt, stehen wir nicht mehr auf und entschuldigte sich, dass er den Tanz so lange gestört habe. Er war ausserordentlich gut aufgelegt. Am Morgen war er nach Raiding gefahren, wo er von vielen jungen Burschen zu Pferd festlich empfangen ward. Als er das Dorf erreichte, ward zum Hochamt eingeläutet, dem er beywohnte, dann ward er in die Schenke zu einem Gabeffrühstück geführt, wo die jungen Leute tanzten, und er sich auch in den Reigen mischte. Er durchschritt mit sichtbarer Rührung die Räume des Hauses, wo er das Licht der Welterblicke, die Garten- und Spielplätze seiner Jugend. Als der Schulmeister, dem er den ersten musikalischen Unterricht dankt, zu ihm kam, küsste er ihm die Hand und schenkte ihm 20 Duc. Auch andere beschenkte er reichlich. Er kam zwar noch zeitig genug um bey dem Dinee um 2 Uhr erscheinen zu können, welches im Prunksaal statt hatte, kam aber erst nach 3 Uhr, worüber die Uhlanen, die auch die, Wirthe waren, und auch die andern sich etwas erbossten. Bey Bezerédy erschien er auch erst um 8 Uhr; vor 10 ging er weg, Ich hätte gerne mit ihm gesprochen, aber er sprach mit niemand von den Damen, als denen er vorgestellt war, die Fürstin A., die Murrey, Everelda und die Horváth, besonders nachdem er mit Euch nicht gar artig war. Am folgenden Tage fuhr er mit

¹ Castelli, Memoiren meines Lebens, hg. v. Josef Bindtner, Denkw. aus Altösterreich, 10. k. II. r. 290. I.: „Randhartinger Benedikt szül. az alsóausztriai Ruprechtshofenben 1802. jul. 27-én, megh. 1893. dec. 23-án 1837—38. az udvari opera karmestere, 1862—66. udvari karmester, énekes és zeneszerző.

Alberti nach Eisenstadt und versprach Abends zu Murrey zu kommen, was er um $\frac{1}{2}$ 10 Uhr that und um 10 Uhr sich ans Clavier setzte; sie waren ganz en famille. Da ich glaube, dass diese Details besonders Lotten interessieren werden, so schrieb ich sie. — — — — —

Es umarmt Euch alle herzlich, Deine Dich liebende Mutter

Marie.

Név- és tárgymutató.

- A**bendzeitung 74, 77, 99.
 Abraham à St. Clara 69.
 Aeneis 53, 136.
 Aglaja 67, 105, 109, 116, 119.
 Agramer Musikverein 93.
 Agramer Zeitung 94, 105, 117.
 Albertinisches Kürassierregiment 80.
 Alberty 139.
 Alfieri 112.
 Allgemeine deutsche Biographie 118.
 Allgemeine Literatur Zeitung 38, 39, 46, 49, 56, 117.
 Alxinger 86.
 Annalen 9, 10, 36, 38, 39, 43, 45, 49, 56, 60, 117, 132.
 Apponyi 54.
 Archeologiai értesítő (hoirát) 111, 119.
 Archiv f. Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 109, 116.
 Archiv f. Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 58, 116.
 Artner Erhardus 8.
 Artner Vilmos 8.
 Artner Georg Aegidius 8.
 Artner Lipót György 7—9, 28, 35.
 Artner hugai 8, 23, 35, 41, 50, 53, 80, 93—95, 136.
 Asklepiadesi strófa 34, 44.
 Auersperg 137, 138.
 Aumann 23.
Bacsányiné 12.
 Batteux 21.
 Bäuerle A. 105, 119, 129.
 Bécsi udvari könyvtár 61, 100, 103, 104.
 Bécsi városi könyvtár 64, 94—96, 102, 104, 110, 112, 113.
 Beethoven 48.
 Belmonte K. 119.
 Beöthy 7.
 Berde M. 12.
 Berzsenyi 30.
 Bezerédy 137.
 Bihain M. 121.
 Binder R. 83.
 Bindtner 138.
 Biró A. 87.
 Blätter f. lit. Unterhaltung 113, 117.
 Bleyer 12, 23.
 Blumauer 41.
 Blümml E. K. 4, 9, 13, 63, 64, 67, 94, 121.
 Bodmer 21.
 Boerner C. G. 9.
 Boileau 21.
 Bredeczky 38, 41, 116.
 Brentano 65.
 Brunšmid 111, 119.

- Brümmer 118, 120, 121.
 Bünker R. 87.
 Bürger 19, 65, 83.
 Byron (Child Harold) 95.
 Caldogno 112.
 Calisch J. br. 50.
 Castelli 132, 138.
 Cicero 21.
 Collin 65, 75.
 Conrad Dóra 19, 22.
 Cotta 37, 38.
 Dacier 21.
 Dante 88.
 Denis 62.
 Deželić 113, 117, 118.
 Dioskuren 86, 118.
 Döring 117.
 Ebner Mihály 23.
 Enzenberg 82.
 Eschenburg 21.
 Eszterházy 133.
 Euphorion 57.
 Farkas L. 97.
 „Felhök“ 53.
 Ferdinand I. 50.
 Ferenc császár 30, 56, 65, 81.
 Fessler 94.
 Fouqué 68, 112.
 „Der Freymüthige od. Ernst und Schmerz 37, 39, 46.
 Gamauf 7, 9, 41, 54, 56, 58, 68, 132.
 Genersisch J. 51, 121.
 Gerolds Abendunterhaltungen 53, 62, 67, 68, 116, 117, 119.
 Gessner 19, 20.
 Gleim 35, 37, 125, 127, 128.
 Gluck 46.
 Glykoni verss. 44.
 Goedecke 20, 118, 119.
 Goethe 19, 20, 22, 36, 37, 39, 49, 53, 65, 70, 83, 85, 92, 95, 106—108, 110, 136.
 Gottsched 12, 21, 23, 46.
 Göttingai kör 19, 65.
 Gräffer-Czikann 118, 119.
 Greiner 62.
 Grillparzer 48, 51, 52, 66, 68, 70, 95, 96.
 Grillparzer Jahrbuch 83, 118.
 Gyulay 137.
 Habermann J. F. 116.
 Hager Fr. 57.
 Hanke Henriette 94.
 Harless 52, 121.
 Haydn 42.
 Hebel J. P. 86.
 Heinrich G. 69.
 Henriette főhercegasszony 58.
 Heyret M. 86, 118.
 Hietzinger B. 110.
 Hirc Dragutin 6, 113, 118.
 Hoch L. 80.
 Homer 21, 22, 58.
 Honnművész 13, 118.
 Horatius 22.
 Hormayr 54, 56—58, 65, 67, 93, 105, 107, 116, 131—133.
 Horváth-Khevenhüller 137, 138.
 Höltz 19, 20.
 Huber T. 51, 68, 70, 83, 93.
 Huber's Unterhaltungen 38.
 Hubert 7, 8.
 Illésházy 133.
 Iris 36, 38, 50, 116, 117.
 Jacobi J. Gy. 35—38, 43, 44, 116, 125, 128.
 Jánosi B. 21.
 Jelasich 112.
 Jetzer báró 95, 96.
 „Journal des dames et des modes“ 88.
 II. József 12, 35, 46, 62.
 József nádor 37, 38, 94, 110.
 Karsch L. 37, 125—127, 129.
 Kazinczy 9, 11, 13, 14.
 Kehrlein J. 104, 118, 119.
 Kettel 99.
 Kis 9, 11, 13, 50.
 Klasszicizmus 65, 68.
 Kleist Ewald 37, 125.
 Klopstock 19, 20, 25, 58.
 Koberwein 99.

- Korn 99.
 Kotzebue 37, 39, 88.
 Köffinger 54, 107, 131—133.
 Körner 65.
 Kugler A. 47.
 Lado 103.
 Laitner Fr. 9.
 Laitner generalis 15, 112.
 Lavotta 138.
 Lehoczky 133.
 Lessing 21.
 Lindner 80.
 Liszt F. 137—139.
 Luna 94, 105, 113, 117.
 Mailáth 53, 54, 107.
 Maisch W. 20.
 Manzoni 112.
 Mária Dorottya 94.
 Mária Terézia 12, 62.
 Matthison 19, 20.
 Mednyánszky 54, 107, 116, 119, 129,
 131—133.
 Metternich 57, 65.
 Meusel 117.
 Miller 19.
 Milton 58.
 Minerva 7, 52, 105, 106.
 Moravia 67, 119.
 Morgenblatt 58, 71, 74, 116.
 Mosel 61, 100, 103, 104, 134.
 Mosenthal 116.
 Mozart 42, 46, 47, 79, 80.
 Müller V. 20.
 Müllner A. 69, 70, 72.
 Murrey 138, 139.
 Nagl (és Zeidler) 12, 23, 65, 92,
 119.
 felsőbüki Nagy Erzsébet 14.
 Nagy Iván 7, 8, 50, 118, 121.
 Napoleon 33, 55, 56, 61, 65, 93.
 Narodne Novine 6, 94, 113, 118.
 Neumann Károly 66.
 meissenthali Neumann Marianne
 szül. Tiell (Nina) 3, 4, 14, 15,
 17—19, 22, 23, 43, 53, 66—68,
 83, 89, 91, 99, 114, 119, 120.
 Neue allg. deutsche Bibliothek 24.
 Nicolai 24.
 Ocskay 54, 133.
 „Oedenburger Kirchengeschichte“
 79.
 Orczy grófnő 94.
 Pammer Gy. 23.
 Payr S. 4, 87.
 Pejachevich K. 47.
 Petrik K. 118, 121.
 Pfeffer 36, 38.
 Pherekratesi verss. 44.
 Pichler K. 5, 10, 13—16, 39, 50,
 61—68, 81, 83, 84, 89—91, 93—95,
 99, 104, 110, 112, 114, 119, 120,
 121, 122, 135.
 Pillich L. 12.
 Polizeiarhiv 56, 57, 117.
 Pozsonyi Musenalmanach 41.
 Pressburger Zeitung 117.
 Pronay I. 50.
 Ramler 128.
 Randhartinger 138.
 Rassmann Fr. 117, 119.
 Romano Fr. 93, 94, 134.
 Romanticizmus 65, 68, 69.
 Rommel 20.
 Rotteck 36.
 Rösler 24, 38, 41, 116, 119.
 Rub 96, 119.
 Rudolphi C. 19.
 Rummy 41, 54, 58, 68, 119.
 „Sammler“ 98, 114, 117, 119.
 Sauer Au. 52, 70, 118, 121.
 Schedius 41, 24, 116.
 Scheyrer L. 117, 119.
 Schickaneder 46, 47.
 Schiessler 104.
 Schiller 19, 20, 37, 44, 53, 65, 70,
 74, 75, 83, 92, 106, 108, 110, 137.
 Schindel 10—15, 17, 21, 22, 28, 35,
 50, 51, 56, 58, 60, 88, 89, 117,
 120, 121.
 Schlegel 53, 65, 136.
 Schreyvogel 65.
 Schumann 95.

- Schwartz Fr. 87.
 Scott W. 95.
 Sermage P. 94.
 Seybold 80.
 Shakespeare 98.
 Siebmacher 8, 118.
 „Siegwart“ 41.
 Sonnenfels 46.
 Steigentesch 56, 88.
 Steiner 12.
 Stollberg 19, 21.
 Sulzer 21.
 von Svieten 62.
 Széchenyi F. 61.
 Szelényi Ö. 51, 121.
 Szinnyi 118, 121.
 Taschenbuch f. Damen 38, 118.
 Taschenbuch f. vaterländische
 Geschichte 107.
 Tasso 58.
 Tekusch 41.
 „Der Telegraph“ 118.
 Tieck 70.
 Tiell J. L. 14.
 Töppler S. 12.
 „Ungarische Rundschau“ 58.
 Uz 37, 125.
 Váczy J. 9, 14, 118.
 Valmaragna 112.
 Vaterländischer Almanach f. Ungarn
 116.
 Vaterländische Blätter 66, 77, 117,
 119.
 Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 117.
 Vergilius 22, 98.
 Verhovác 94, 109.
 Vogel J. 83.
 Voigt 22.
 Voltaire 58.
 Voss 19, 21.
 Wagner K. 118.
 Wagner R. 48.
 Walzel 69.
 Weber A. 59, 68.
 Weber K. M. 48.
 Weidmann 132.
 Werner Z. 69, 70.
 Wieland 19, 20, 37, 45, 92, 106, 110.
 Wiener Musenalmanach 20, 32, 33,
 62, 65, 119.
 Wiener Allg. Theaterzeitung 107, 117.
 Wiener Zeitschrift 67, 114, 117, 121,
 133.
 Wigand 110.
 Wihan 57.
 de Witte K. Gy. 35.
 de Witte H. 99.
 Wohlmuth 8.
 Wurzbach 7, 9, 14, 118, 119, 121.
 Zay D. 50.
 Zay F. 50.
 Zay Imre 50, 52, 86, 132.
 Zay Károly 53, 54, 136.
 Zay Lotte 54, 99, 139.
 Zay Mária 3, 4, 37, 50—52, 54, 55,
 64, 68, 69, 82, 88, 89—91, 114,
 117, 120, 121, 122, 124, 131,
 136—139.
 Zedlitz 94.
 „Zeitung für Damen und andere
 Frauenzimmer“ 17, 18, 116, 117
 123.
 Zerffi 116, 133.

Sajtóhibák.

10. l. 11. s. : megértettéke helyett megértették.
15. l. 1. s. : szüle helyett szülei.
31. l. 4. s. : 1706 helyett 1796.
32. l. 1. s. : vonát helyett vonást.
46. l. 17 s. : VIII. sz. helyett XVIII. sz.
56. l. 4. j. : Schindler helyett Schindel.
57. l. 5. s. : nélkü helyett nélkül.
88. l. 2. j. : Schindler helyett Schindel.
113. l. 19. s. : meggyzözödése helyett meggyözödése.
123. l. 19. s. : Freindinn helyett Feindinn.
125. l. 38. s. : Utz helyett Uz.
-

